

DA&MS

DENİZ ARAŞTIRMALARI ve MAVİ STRATEJİ DERGİSİ

[SAYI: 3 | YIL: 2024]

STRAMARINE

www.stramarine.org

DENİZ ARAŞTIRMALARI ve MAVİ STRATEJİ DERGİSİ

Sayı:3

Yıl:2024

Yayımcı

Afro Avrasya Araştırmaları Derneği

Editör

Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR -Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Omca ALTIN-Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Yavuz CANKARA-Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Sadık AKYAR-Girne Amerikan Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Özge DANE– İstanbul / Türkiye

Dergi Sekreteryası

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan GÜREŞÇİ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye

Kapak Tasarımı

Murat BUYRUK-İstanbul / Türkiye

İngilizce Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Volkan KALENDER– Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Yazışma Adresi

Aksaray Mah. Küçükklanga Cad. Dindar Apt. No: 44 Kat:1 D:1

Yenikapı Fatih/İSTANBUL

stramarine.org

BİLİM DANIŞMA KURULU

<i>Prof. Dr. Celal ATEŞ</i>	<i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Asena ÖZER BOZTAŞ</i>	<i>Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Arzu AL</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Mehmet Sadık AKYAR</i>	<i>Girne Amerikan Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Adil AKINCI</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Meral BALCI</i>	<i>Marmara Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Pınar Özden CANKARA</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Doç. Dr. Yavuz CANKARA</i>	<i>Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Barış ADIBELLİ</i>	<i>Kütahya Dumlupınar Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Haluk CEZAYİRLİOĞLU</i>	<i>İstanbul Esenyurt Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi İtır Aladağ GÖRENTAŞ</i>	<i>Kocaeli Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Omca ALTIN</i>	<i>Kastamonu Üniversitesi</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN</i>	<i>Sakarya Üniversitesi</i>
<i>Dr. Alp Yüce KAVAS</i>	<i>Afro-Avrasya</i>

*Her hakkı saklıdır. Deniz Araştırmaları ve Mavi Strateji Dergisi yılda en az bir kez yayınlanan Ulusal **Bilimsel Hakemli** açık erişimli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Deniz Araştırmaları ve Mavi Strateji Dergisi'nin görüşlerini yansıtmaz. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.*

İÇİNDEKİLER

- 1. HAZAR'DA AZERBAYCAN-TÜRKMENİSTAN ENERJİ ANLAŞMASININ STRATEJİK ANLAMI**
Alaeddin Yalçınkaya.....Sayfa: 1- 15
- 2. TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ENERJİ POLİTİKALARINDAKİ ROLÜ: JEOPOLİTİK REKABET VE BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ**
Arzu Al.....Sayfa: 16- 29
- 3. GEMİ ACENTELERİNDE DİJİTALLEŞME VE ETKİLERİ**
Faruk Köseoğlu, Murat Yorulmaz.....Sayfa: 30- 44
- 4. BASRA KÖRFEZİ'NDEKİ ADALAR ÜZERİNDEN İRAN'IN GÜVENLİK İKİLEMİ**
Meral Balcı, Ali Tamahkar.....Sayfa: 45- 54
- 5. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN HAZAR DENİZİ ÜZERİNDEKİ POLİTİKALARI VE TÜRK DÜNYASINA YANSIMALARI**
Nurullah Çetin.....Sayfa: 55- 70
- 6. DENİZ GÜVENLİĞİNDE MINİLATERAL İŞBİRLİĞİ ARAYIŞLARI**
Övgü Kalkan Küçüksolak.....Sayfa: 71 - 85

ÖNSÖZ

Deniz Araştırmaları ve Mavi Strateji Dergisi (DA&MS), 2021 yılından itibaren elektronik olarak yılda 1 kez yayımlanan ulusal, bilimsel hakemli bir dergidir.

Dergimizin amacı, Türk ve Dünya Denizciliği konularında yayımlayacağı akademik çalışmalarla farkındalık oluşturmak ve çeşitli perspektifleri karşılaştırmaya katkı sağlamaktır. Türk Denizciliği konusunda çalışan bilim insanlarının, profesyonellerin, bürokratların, medya kuruluşlarının ve özel sektör temsilcilerinin faaliyetlerini ve çalışmalarını kolaylıkla sunabileceği, alanındaki çalışmalara ulusal ve uluslararası anlamda katkı sağlayabileceği bir zemin oluşturmak, deniz jeopolitiği, deniz tarihi, deniz ekonomisi, denizcilik kültürü, deniz turizmi, deniz endüstrisi, deniz siyaseti ve deniz hukuku gibi farklı alan ve disiplinlerden pek çok araştırmacıyı bir araya getirecek bir akademik yayın olmak, denizcilik alanında akademik düzeyde faaliyet gösteren gerçek ve tüzel kişilerin çalışmalarını, denizcilik konusundaki sorunlarına dair yeni bulgularını ve görüşlerini ve bu konulara yönelik yöntem ve yaklaşımlarını paylaşmaları için ortak bir merkez oluşturmak, akademik ve entellektüel çevrelerde denizcilik üzerine var olan eğilimlerin keşfedilmesine hizmet ederek, hem bilim insanları arası etkileşim ve işbirliğini artırmak, hem de ulusal ve uluslararası düzeyde bu konudaki kültürel, ticari, ekonomik ve askeri işbirliğinin gelişmesine katkı sağlamak, denizcilik alanında dünyadaki gelişimi izlemek, ilgili literatür, bilim, teknoloji ve yöntemler ile ilgili bilgilendirmek, diğer yandan ülkemizde denizciliği geliştirecek çalışmaları desteklemek ve daha fazla çalışma yapılabilmesini sağlayacak strateji ve politikalar üretmek için yayın hayatına başlamıştır.

Dergimizin üçüncü sayısının hazırlanmasında emeği ve katkıları olan, başta dergimize yazı gönderen değerli yazarlarımız ve desteklerini esirgemeyen hakemlerimiz olmak üzere, büyük bir gayretle çalışan alan editörlerimiz ve yayın kurulumuza teşekkür ediyorum.

Üçüncü sayımızı, Türk denizcilik literatürüne ve bu konuda yapılan çalışmalara katkı yapması ümidiyle sizlere sunuyor, bir sonraki sayımızda tekrar buluşmayı diliyoruz.

Saygılarımla,

Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR

İstanbul-2024

HAZAR'DA AZERBAIJAN-TÜRKMENİSTAN ENERJİ ANLAŞMASININ STRATEJİK ANLAMI**STRATEGIC MEANING OF THE AZERBAIJAN-TURKMENISTAN ENERGY AGREEMENT IN THE CASPIAN**

ÖZ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni bağımsız cumhuriyetlerin kendi aralarında veya diğer komşularıyla birçok sorunlar ortaya çıkmıştır. Genellikle Sovyet döneminin kasten veya ekonomik yahut siyasal gerekçelerle uygulamaya koyduğu kararlar, fiilen Moskova merkezli yönetim gerçeğinden dolayı o dönemde anlaşmazlık veya çatışma sebebi olmamıştır. Azerbaycan ile Türkmenistan arasında yer alan Kepez/Serdar olarak adlandırılan deniz alanında doğalgaz yatakları keşfedilmiştir. Türkmenistan'ın hesaplama usulüne göre kendi kıyılarına daha yakın olduğunu söylediği alan kaynaklarını, Bakü'de daha fazla kadro ve ekipman bulunduğundan daha Sovyet döneminde Azerbaycan üzerinden işletilmesi gündeme geldi. Sovyetlerin dağılmasından sonra bu alandaki kaynakların çıkarılması konusunda hem Azerbaycan hem de Türkmenistan başka şirketlerle ayrı ayrı işletim sözleşmesi imzalamış, ancak diğer ülkenin itirazı yüzünden ortak bir uzlaşmaya kadar işletilmemesi konusunda mutabakata varılmıştır. Yaklaşık otuz yıl süren anlaşmazlıktan sonra Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın Serdar adını verdiği alan 21 Ocak 2021 tarihinde imzalanan anlaşma ile Dostluk olarak isimlendirilmiş ve yine Dostluk olarak adlandırılan ortak şirket üzerinden işletilmesinde mutabık kalmıştır. Az gelişmiş veya yeni bağımsız devletler arasındaki sorunların kıskırtılması, sık sık çatışma konusu olması genel olarak eski sömürgecilerin temel stratejilerinden olduğu halde bu anlaşma, iki ülke arasındaki ilişkilerin sağlam bir zemine oturması kadar bölgesel güvenlik açısından da önemli bir kazanımdır. Öte yandan benzer sorunların yaşandığı birçok sınır komşusu veya kıyıdaş ülkeler açısından da çözüm konusunda örnek teşkil etmektedir. Makalede Hazar'ın statüsü konusundaki anlaşmazlığın beş kıyıdaş devletin mutabakatı sonucu 12 Ağustos 2018'de imzalanan Aktau Antlaşması ile çözülmesi süreci özetlendikten sonra Hazar'ın karşılıklı iki kıyıdaş ülkesinin on yılları aşan anlaşmazlık konusunda anlaşmaya varılmasının stratejik anlamı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 2021 Azerbaycan-Türkmenistan Dostluk Anlaşması, Hazar'ın Statüsü, Bölgesel Güvenlik, Deniz Hukuku Sözleşmesi, Sovyet Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri.

ABSTRACT After the collapse of the Soviet Union, many problems arose among the newly independent republics or with their other new neighbors. Generally, the decisions implemented by the Soviet period deliberately or for economic or political reasons were not the cause of disagreement or conflict at that time due to the fact of Moscow-centered administration. In the first years of the independence phases, discussions began about the ownership of oil fields in the sea area called Kepez/Serdar, located between the newly independent states, Azerbaijan and Turkmenistan. According to Turkmenistan's calculations, this area was Turkmenistan's right since it was closer to its own country. Due to the availability of more staff and equipment in the field of energy in Baku, during the Soviet period the exploitation of resources in the said field through Azerbaijan came to the agenda. After the collapse of the Soviet Union, Azerbaijan and Turkmenistan signed separate operating agreements with other companies regarding the extraction of resources in this area, but due to the objection of the other country, they agreed not to operate them until a common agreement.

The disagreements lasted for nearly thirty years, and finally the area called Kepez by Azerbaijan and Serdar by Turkmenistan was named Dostluk with the agreement signed on January 21, 2021, and it was agreed to be operated through a joint company named Dostluk. Although provoking problems between underdeveloped or newly independent states and causing frequent conflicts are generally important strategies of former colonialists, this agreement sets an example for the solution of similar problems in terms of regional security as well as establishing the relations between the two countries on a solid basis. In the article, after summarizing the process of resolving the dispute over the status of the Caspian Sea with the Aktau Convention signed on August 12, 2018, as a result of the agreement of the five riparian states, the strategic meaning of the two mutual riparian countries of the Caspian reaching an agreement on the decades-old dispute is analyzed

Keywords: 2021 Azerbaijan-Turkmenistan Dostluk Treaty, Status of the Caspian, Regional Security, Law of the Sea Convention, Post-Soviet Independent Turkic Republics.

Alaeddin YALÇINKAYA

alaeddin.yalcinkaya@marmara.edu.tr

0000-0001-5553-0314

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 08.12.2024

Kabul Tarihi

Accepted: 21.12.2024

1. GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar'ın statüsü konusunda uzlaşmazlık yıllarca devam etmiş, 2018 Aktau Sözleşmesi ile beş kıyıdaş devlet ortak bir formüle anlaşmışlardır. Bu anlaşmada, bölgesel barış ve iş birliği açısından son derece önemli olduğu halde mutabakat maddeleri arasında yer almayan diğer uzlaşmazlık konularında kıyıdaş devletlerin üçüncü tarafların haklarına hanel gelmemek şartıyla kendi aralarında anlaşabilecekleri hükme bağlanmıştır. Hazar'ın statüsü konusunda mutabakat sağlandıktan sonra diğer önemli sorun Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki 60 milyon metreküp petrol ve gaz yataklarının bulunduğu Kepez/Serdar alanının hangi ülkeye ait olduğu ve nasıl işletileceği konusu idi. Hazar'ın iki kıyıdaş devleti Azerbaycan ve Türkmenistan, 21 Ocak 2021'de bu konuda uzlaşmaya vararak bölgenin adının Kepez veya Serdar değil de Dostluk olmasında, iki ülkenin eşit hisseleriyle bir Dostluk şirketi kurulmasında, bölgenin petrolünün bu şirket tarafından çıkarılarak gelirinin iki ülke arasında eşit olarak paylaşılmasında mutabık kalmışlardır.

Eski sömürgelerde veya yeni bağımsız devletlerde genellikle eski emperyalist gücün kasıtlı politikaları sonucu birçok anlaşmazlık alanı bırakılmıştır. Bağımsızlığını kazanan devletler, önceki yönetimden genellikle kasten miras kalan sorunlar yüzünden komşularıyla siyasal ve ekonomik iş birliğine gidememişler, birçok uzlaşmazlık sıcak çatışmalar sebebi olmuştur. Afrika'nın hemen her ülkesinde bu tür sınır sorunları olduğu gibi mesela Hindistan'ın bağımsızlık sürecinde Keşmir'in statüsü ile ilgili İngiltere'nin bağımsızlık öncesindeki tuzak kararları ve uygulamaları, Hindistan ve Pakistan'ın defalarca savaşmasına sebep olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 1936 Anayasası ile belirlenen 15 cumhuriyetin kendi aralarındaki sınırlar veya birçok cumhuriyet içindeki özerk bölgeler, halen uzlaşmazlık ve çatışma sebebi olmaya devam etmektedir. Kafkasya ve Türkistan'daki gerek devlet sınırları gerekse özerk bölgeler, çatışmaları olabildiğince sürekli kılacak, böylece Moskova'nın müdahalesini, dolayısıyla kontrolünü mümkün kılacak şekilde oluşturulmuştur. Mesela Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da üç komşu cumhuriyetin anklav ve eksklavları, bölgenin gerçekleri, kültürü, tarihi, etnik ve coğrafi yapısı dikkate alındığında sadece çatışma ve istikrarsızlığı hedeflediği görülmektedir (Yalçınkaya ve Abidzhanov, 2020).

Az gelişmiş ülkeler, üçüncü dünya ülkeleri veya eski sömürgelerde, yeni bağımsız komşular arasındaki çatışmaları sürekli kılacak politikalar, eski sömürgeci veya egemen devletin bölgedeki sömürsünü sürdürme stratejisinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Afrika'nın birçok ülkesinde aynı etnik kökenden gelen devletler arasında dahi sun'i olarak bırakılmış sorunlar yüzünde ekonomik ilişkiler kurulamamakta, genellikle eski sömürgeci şirketler üzerinden yürüyen ticaret aracılığıyla üçüncü taraflara önemli kaynak aktarımı sürmektedir. Çözülmeyen ihtilaflar üzerinden müdahale potansiyeli olan güçler yanında küresel şirketler, hatta birçok yeni bağımsız ülkede yöneticiler de ekonomik veya siyasal kazanç sağlayabilmektedir. Netice itibariyle bu tür ülkeler dış politikada marjinalleşmekte ve iradesiz, etkisiz bir konuma düşmekte, politik istikrar ve ekonomik refah yolu kapanmaktadır (Canbolat, 1999: 129). Bu makalede ele alınan Hazar'ın statüsü sorununun çözümünde olduğu gibi Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ihtilafta dostça, iki tarafın da kazanacağı bir formülle uzlaşmaya varılması, benzer sorunları yaşayan komşu ülkeler açısından örnek teşkil etmektedir. Çünkü gelişmiş ülkeler arasında da tarihi ve coğrafi sebeplerle birçok sınır sorunları olduğu halde bir şekilde bunları çözerek bütün tarafların kazanacağı formüllerde buluşmanın birçok örneği vardır. Mesela çoğu eski sömürgeci Avrupa ülkeleri, kendi aralarında genellikle tarihi, coğrafi veya etnik temelli birçok ihtilaf olduğu halde bunları bir kenara bırakarak bir entegrasyon örgütü olan AB çatısı altında toplanmışlardır.

2. ÇEYREK ASIRLIK HAZAR'IN STATÜSÜ UZLAŞMAZLIĞI

Burada ele alınan Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki deniz alanları sorunu kısmen Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili uzlaşmazlığın parçasıdır. İki ülke arasında ihtilaf sebebi olan diğer iki alan, 2018 Aktau Sözleşmesi'nin ilgili maddeleri kapsamına girdiği halde Kepez/Serdar alanı müstakil bir sözleşme konusu olmuştur. Dolayısıyla öncelikle Hazar'ın statüsü ile ilgili beş kıyıdaş ülke arasındaki Aktau Sözleşmesi süreci ve anlamı, beş ülkeden ikisi arasındaki çözüm süreci açısından da önemli bir temel oluşturmuştur.¹

SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar kıyıdaş üç Türk cumhuriyeti de bağımsızlığını kazanmış, sonuç olarak Hazar kıyısındaki devlet sayısı beşe çıkmıştır. Hazar'ın Statüsü ile ilgili Sovyetler Birliği ile İran arasında sözleşmelerin geçerli olduğu ileri sürülerek yeni bağımsız devletlerin haklarının garanti edildiği sözleşme için çeyrek asırdan fazla bir süre beklenmiştir. Rusya Federasyonu ve İran, yeni bağımsız Hazar kıyıdaş devletler Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın haklarını, bu su havzasının göl statüsünde olduğu iddiasıyla reddetmişler, yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerine ait enerji kaynaklarını paylaşmak istemiştir. On yıllarca süren anlaşmazlık kapsamında 2018 Aktau Sözleşmesi sonucu Rusya ve İran taleplerinden önemli ölçüde vazgeçmek zorunda kalmış, beş devletin imzasıyla yeni bir statüde karar kılınmıştır. Bu sözleşme ile üç Türk cumhuriyetinin deniz alanlarındaki enerji kaynakları konusunda hakkaniyet esasını dikkate alan bir düzende mutabık kalınmıştır. Aktau Sözleşmesi, Uluslararası Deniz Hukuku açısından dikkat çeken yeniliklere veya aykırılıklara sahip olduğu halde, söz konusu anlaşma beş kıyıdaş devletin ortak mutabakatı olup Hazar'ın coğrafi özellikleri dikkate alındığında uluslararası hukuk açısından sorun teşkil etmemektedir.

Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar, jeopolitik önemi dikkate alındığından, sadece kıyıdaş devletlerin değil küresel güçlerin de önemli ölçüde ilgi sebebi olmuştur. Hazar'da bulunan başta petrol ve gaz kaynakları, kıyıdaş devletler Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan dışında diğer bölgesel ve küresel aktörlerin ilgisini çekerek uzlaşmazlık sebebi olmuştur (Budak, 2016: 274). Hazar'ın, enlemsel olarak Avrupa ile Asya, boylamsal olarak da Rusya ve İran, dolayısıyla Basra Körfezi arasında bulunması, jeopolitik önemini artırmaktadır. Bu kapalı denizin Kuzeybatısında bulunan Kafkasya'nın, aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı bulunup yüksekliği 5.000 metreyi geçen sıradağlar bulunmaktadır (Demirağ ve Karadeli, 2006: 79).

2.1. Hazar'ın Statüsü Tartışmaları

Hazar havzası, yaklaşık 371.000 kilometrekarelik bir alana sahip olup, okyanuslara veya açık denizlere ancak sonradan inşa edilmiş dar kanallarla bağlantısı bulunan tuzlu su alanıdır. Hazar'a akan Volga'nın kolları ile Karadeniz'in devamı durumundaki Azak Denizi'ne ulaşan Don arasında inşa edilen kanallar aracılığıyla Hazar'dan, Karadeniz ve Baltık'a bağlantı kurulmuştur (Çolakoğlu, 2018: 107-122).

Uluslararası deniz hukukuna göre Hazar, kapalı veya yarı kapalı deniz statüsünde bulunduğundan kıyıdaş devletlerin göl veya deniz olduğu konusundaki yaklaşımları uzlaşmazlığın en önemli ayağını oluşturmaktadır. Hazar'ın kapladığı alan dikkate alındığında yer yüzünde en büyük su havzalarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Beş devletin kıyıdaş olduğu bu havza, kuzeyden güneye 1.200 km uzunluğunda olup, doğudan batıya ise 210-490

¹ Hazar'ın statüsü ile ilgili bu bölüm, 12-14 Kasım 2024 tarihlerinde Taşkent'te düzenlenen International Congress on Turkish Geography Social Sciences Research IV adlı etkinlikte "Hazar Denizi'nin Statüsü Konusunda 2018 Aktau Anlaşması'nın Bölge Güvenliği Açısından Önemi" başlığı ile kısmen sunulmuştur. YALÇINKAYA A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı, DA&MS Sayı 3, 1-15.

km arasında değişmektedir. En derin yeri ise 1024 metredir. Bu özellikleriyle Hazar, canlı ve cansız kaynaklarının zenginliği yanında aynı zamanda jeostratejik bakımdan da önemi haizdir (Çolakoğlu, 2018: 107). Hazar'ın en geniş yeri dahi 400 deniz milinin altında kalmakta olup orta hat veya dik hat metoduna göre sektörel taksime konudur. Öte yandan Hazar'da bir kısmı büyük olmak üzere 50 civarında ada bulunmaktadır. Her ne kadar kapalı olsa da kapsadığı alan, tuzlu olması ve doğal zenginliklerinden dolayı literatürde Hazar, daha çok deniz olarak tanımlanmıştır (Yolcu, 2014:14)

Belirtmek gerekir ki Hazar doğal olarak kapalı bir deniz olduğu halde Osmanlı Devleti Sadrazamı Sokollu Mehmet Paşa, İngiliz-Rus tüccarlarının Kafkas Müslümanlarını kaçırarak köleleştirmelerini önlemek üzere Hazar'da Osmanlı donanması bulundurmak maksadıyla Don ve Volga nehirlerini birleştirmeye karar vermişti. Proje kapsamında çalışmalar başladığı halde çeşitli sebeplerle çalışma yarım kalmış, planlanan kanal daha sonra Rus Çarlığı döneminde açılmış ve Hazar, bir anlamda yarı kapalı deniz statüsüne kavuşmuştur. Günümüzde Hazar'dan, Don ve Volga nehirleri ve kolları aracılığıyla Baltık ve Karadeniz'e küçük gemilerle ulaşım bulunmaktadır. Bununla beraber söz konusu nehirlerin aynı ülkenin, Rusya'nın iç suları durumunda olması ve aynı zamanda söz konusu yapay kanalların kapasitesi dikkate alındığında Hazar'ın yarı kapalı statüsü dahi tartışmalıdır.

Uluslararası Deniz Hukuku'nun anayasası olarak da kabul gören birçok maddeleri önceki teamüllerin kodifikasyonu ile düzenlenen 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS), deniz alanlarının belirlenmesi ve buradaki kaynakların sahipliği ile ilgili kesin kurallar getirmiştir. Deniz alanlarındaki canlı ve cansız kaynaklardaki hak sahipliği karasuları, kıta sahanlığı, MEB (Münhasır Ekonomik Bölge) alanları kapsamında belirlenmiştir. SSCB döneminde Hazar'a sadece Sovyetler Birliği ve İran kıyıdaş idi. Bu iki devletin 1921 ve 1940 yıllarında imzaladıkları sözleşmeler SSCB yıkılıncaya kadar genellikle sorunsuzca uygulanmıştı. Esasen İran'ın Hazar'a olan kıyısı SSCB'ye göre oldukça kısa olup 740 km idi. Diğer dört kıyıdaşın kıyı uzunlukları dikkate alındığında da İran en kısa olanıdır: Azerbaycan 825 km, Kazakistan 2340 km, Rusya Federasyonu 1930 km ve Türkmenistan 1200 km. Öte yandan İran, Hazar'daki deniz alanlarında petrol veya gaz yatakları açısından da oldukça fakirdir.

SSCB dağıldıktan sonra yeni bağımsız üç cumhuriyeti tanıdığı halde Hazar'daki statü iddiasına dayanarak hak iddiasıyla önceki sözleşmelerde ısrar eden İran, Rusya'nın da desteğini alarak çeyrek asra yakın uzlaşmaya yanaşmamış ve çıkan kaynaklardan eşit pay istemiştir. İran'ın temel ilkesi Hazar'ın göl olduğu iddiasına dayandığı halde bu havza göl olsa dahi sadece kıyıdaş olduğu için çıkan kaynaklardan eşit pay alma konusunda gerek kıyıdaş ülkeler arasında gerekse uluslararası teamül hukuku veya temel ilkeler kapsamında bu talebinin yeri bulunmamaktadır. Belirtilen gerekçelerle deniz olduğu dikkate alındığında BMDHS madde 76 ve 77 konuyu düzenlemekte olup, bu maddelere göre canlı ve cansız kaynaklardaki hak sahipliğinde kıta sahanlığı ve MEB dikkate alınmalıdır (Gündüz, 2019: 205). Sözleşmeye göre kıyıdan itibaren 200 millik bölgedeki kaynakların sahipliği, işletilmesi, imtiyaz verilmesi gibi hususlar kıyı ülkesinin inhisarında olup Hazar'ın en geniş yeri dahi 400 milin altında kaldığından yine sözleşmeye göre orta hat veya dik hat metodunun uygulanması gerekmektedir.

1982 BMDHS dikkate alındığında Hazar'daki zengin enerji yatakları, en fazla Azerbaycan ve Kazakistan deniz alanlarında bulunmakta olup Türkmenistan'ın ise Serdar olarak adlandırdığı alan dışındakiler daha çok kara ülkesinde yer almaktadır. Bu durumda üç yeni bağımsız Türk cumhuriyeti, Hazar kaynaklarındaki sahiplik bakımından da Rusya ve İran'a göre en zenginler olup iki devletin daha fazla almak için uzlaşmaya yanaşmaması son derece anlamlı hale gelmektedir. Belirtmek gerekir ki Kafkasya ve Türkistan'daki Türk cumhuriyetlerinin halefleri YALÇINKAYA A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı, DA&MS Sayı 3, 1-15.

durumundaki hanlıkların bağımsızlıklarına son verilmesi aynı zamanda başta İngiltere olmak üzere batılı güçlerin temel politikalarından idi. Görünüşte Rus yayılmacılığına karşı oldukları halde her fırsatta Rus Çarlığı ve Çin'in Türk hanlıklarını işgalini destekleme politikasının adı Great Game olarak zikredilen “Büyük Oyun” idi (Meyer and Bryssac, 1999: 20-40). Sovyet sonrasında da mesela ABD'nin bu bölgedeki stratejileri için “Yeni Büyük Oyun” sıkça kullanılmış olup şüphesiz bunun Hazar boyutu da bulunmaktadır. Nitekim ABD'nin Orta Asya stratejilerini tahlil eden Brzezinski'nin kitabının adı “Grand Chessboard, Büyük Satranç Tahtası”dır (Brzezinski, 1997). Bu gerçekler dikkate alındığında yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerinin ekonomik dolayısıyla siyasal anlamda gerçek bağımsızlığı, bölge jeopolitiği gerekçesiyle önde gelen küresel aktörlerin pek istemediği bir şeydir. Dolayısıyla üç Türk cumhuriyetinin lehine olabilecek bir uzlaşmaya ancak çeyrek asırda varılabileceğinin küresel boyutları da bulunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi İran'ın Hazar'ın göl olduğu görüşü, Rusya'nın da bu yaklaşımı bir şekilde desteklemesine karşın birden fazla ülkenin kıyıdaş olduğu göl ile ilgili sahildar ülkelerin ortadaki gölden elde edilen kaynakları paylaşmaları gerektiği konusunda bir teamül veya yaygın uygulama bulunmamaktadır. Bu gibi durumlarda sahildar devletlerin, üçüncü bir tarafa, sahildar olmayan bir devlet çıkarına zarar vermemek kaydıyla yaptıkları mutabakat uluslararası hukuk kaynağı olabilmektedir. Uluslararası hukukun bu özelliğinden dolayı İran ve Rusya, yeni bağımsız devletler olan Kazakistan ve Azerbaycan deniz alanlarından çıkan ürünlerden pay almak için uzlaşmazlıkta sonuna kadar direnmişlerdir. Buna karşın Sovyet zamanında Bakü petroleri Dağıstan, Çeçenistan üzerinden Novorossisk limanının ulaştığı ve SSCB'nin dağılma sürecinde Çeçenistan'daki bağımsızlık mücadelesi yüzünden bu bölgeden petrol sevkiyatı yapılamadığından Azerbaycan hayat suyu olarak nitelenen acil ihtiyaçlarını karşılamak üzere Gürcistan ile Güney Kafkas Koridoru oluşturmuş, buradan tankerlerle Gürcistan, Supsa üzerinden petrolünü dünya pazarlarına ulaştırmıştır. Nihayet Bakü-Tiflis Ceyhan (BTC) boru hattı inşa edilmiş ve 2006 itibariyle Azerbaycan petroleri bu hat üzerinden dünya pazarlarına ulaşmıştır. Kazakistan ile yapılan anlaşmalarla, bölgeden çıkarılan Kazak petrolünün de BTC üzerinden pazarlanması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Gerekli yatırımların tamamlanmasıyla Kasım 2003'de Kazak petroleri BTC üzerinden dünya pazarlarına ulaşmıştır (Aslanlı, 2017: 35). Belirtmek gerekir ki bu süreç boyunca İran itirazını sürdürmesine karşın Azerbaycan petrolünü çıkararak uluslararası piyasalarda pazarlama başarısını göstermiştir. 2018'de Aktau Sözleşmesi imzalandığında Azerbaycan zaten 12 yıldır Hazar'dan çıkardığı petrolünü pazarlamasına karşın gelirini diğer kıyıdaş ülkelerle paylaşmamaktaydı.

2.2. Çözüm Arayışında Geçen Çeyrek Asır

SSCB'nin 1991'de dağılması aşamasında Ermenistan, Azerbaycan'a ait özerk cumhuriyet statüsündeki Karabağ'ın kendisine ait olduğu iddiasıyla saldırılara başlamış ve 2020'deki 44 günlük savaşa kadar Azerbaycan ülkesinin yaklaşık beşte biri Ermenistan işgali altında kalmıştır. Rusya'nın da desteği ile çıkan isyan sonucunda Azerbaycan'ın ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Haydar Aliyev'in Azerbaycan cumhurbaşkanlığı ile ateşkes sağlanmış BTC'nin inşası ve Bakü petrollerinin uluslararası piyasalarda satılması süreci başlamıştır. İran itirazlarına yıllarca devam ederken yapılan görüşmelerin her aşamasında orta yola ulaşmak konusunda birçok taslaklar hazırlanmış, mesafe sağlanmıştır. Bununla beraber Azerbaycan ve Kazakistan'ın petrol ve doğalgaz üretimi ve pazarlaması gittikçe artmış, yeni pazarlar, yeni boru hatları inşa edilmiştir.

Beş kıyıdaş devlet Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan arasında sayısız diplomatik görüşmeler yapılmış ve yeni önerilerle orta yol aranmıştır. Rusya jeopolitik ve ekonomik çıkarları gereği İran'ın iddialarına destek olurken benzer iddialara karşı Kazakistan daha çok Azerbaycan tarafını tutmuştur. Belirtildiği gibi Türkmenistan'ın Hazar'da ciddi kaynakları olmayıp mevcut kaynakları konusunda Azerbaycan ile ihtilaflı olduğundan geçen süre zarfındaki çeşitli çözüm önerilerinde bazen Azerbaycan-Kazakistan genellikle de İran-Rusya tarafında yer almıştır.

Hazar sahilдарı devletlerin statü tartışmalarının temelinde Hazar'dan daha fazla pay alma veya kendisine ait olduğuna inandığı kaynakları diğerleriyle paylaşmama stratejisi bulunmaktadır. Dolayısıyla Hazar'ın coğrafi olarak göl veya deniz olması konusunda ülkelerin tercihi, aslında ekonomik veya jeopolitik taleplerine destek amacını taşımaktadır. Sözleşme imzalanmadığı halde diğerlerinin itirazlara karşın üretim ve pazarlamasını yürüten Azerbaycan ve Kazakistan, statü konusundaki tartışmalara son vererek, komşularıyla iyi ilişkiler ve bölge barışının sağlanması amacıyla fiili durumu hukukileştirmeyi istemişlerdir. Buna karşın İran ve Rusya, kendi çıkarına aykırı kabul ettiği fiili durumu sonlandırmak üzere çözümü zamana yayarak özellikle Azerbaycan'ın zayıf anını beklemiştir. Azerbaycan'ın yaklaşık beşte birinin Ermenistan işgali altında bulunması ve Rusya ile ilişkilerindeki sorunlar, İran'a uzlaşmazlığı sürdürmek konusunda cesaret vermiştir. Çünkü Azerbaycan ve Kazakistan, İran ve Rusya'nın talepleri doğrultusunda uzlaşmak zorunda kaldıklarında Hazar'daki kaynaklardan diğerlerine de pay verme beklentisi devam etmiştir. (Gürpınar ve Kesici, 2005: 175).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra NATO ve AB, Doğu Avrupa'daki eski Varşova Paktı üyelerinin tamamını kendisine katarken birçok eski Sovyet cumhuriyetini de ittifak üyesi yapmış veya iş birliği süreci başlatmıştır. ABD yanlısı olarak bilinen GUAM ülkeleri Gürcistan, Ukrayna ve Moldova ile birlikte Azerbaycan da bu grupta olup NATO ve AB ile birçok alanda iş birliği projeleri imzalamış, bazıları yürürlüğe girmiştir. Öte yandan tarihi, coğrafi, etnik ve sınır konuları yüzünden Rusya ile iyi ilişkileri korumak zorunda kalan Kazakistan da AB ve ABD ile iyi ilişkiler kurmuş, ülkesinde birçok ortak yatırımlar yaparak Rusya'ya "mecbur kalma" tehlikesine karşı tedbirlerini almıştır. Mesela 1990'ların sonunda hayata geçirilen Türkiye ile birlikte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Azerbaycan yanında Gürcistan ve Ermenistan ile Ukrayna ve Moldova'nın da taraf olduğu Bakü merkezli ulaşım koridoru TRACECA, aslında bir AB projesidir. Çin'in bölgede yayılcı stratejisi başta Rusya olmak üzere bütün bölge ülkeleri açısından endişe verici boyutlara ulaşmaktaydı. Bir kısmı özetlenen gerçekler dikkate alındığında bölge dışı aktörlerin müdahalelerine karşı göl-deniz olarak belirlenen iki uç yaklaşım, birçok bakımdan esnetildi, bazı alanlarda taleplerden vazgeçildi, sonuç olarak bölgesel güvenliğe yönelik tehditler de dikkate alınarak mutabakata varmanın bütün kıyıdaş ülkelerin çıkarına olacağı yönünde anlayış ortaya çıktı.

Belirtmek gerekir ki Hazar'ın enerji kaynakları yanında bir zenginliği de ekonomik değeri oldukça yüksek olan havyarın üretildiği mersin balığıdır. Mersin balığı dışında da Hazar'da canlı kaynakları, deniz ürünleri bulunmaktadır. Hangi kıyıdaş ülkenin Hazar'ın hangi kısmında balık tutabileceği hususu da statü konusundaki tartışmaların diğer bir boyutunu oluşturmaktaydı. 1982 BMDHS, 200 mil olarak kabul ettiği MEB'de sadece kıyıdaş ülkeler balık tutabilmektedir. Dolayısıyla MEB, önceki dönemlerde balıkçılık bölgesi (fishery zone) olarak adlandırılan kesimi de kapsamaktadır. Hazar'ın deniz kabul edilerek BMDHS düzenlemeleri uygulandığında deniz tabanındaki cansız kaynaklarda olduğu gibi su havzasının canlı kaynakları da kıyı uzunluğuna, orta veya dik hat metoduna göre taksim edilecek böylece her ülke sadece kendi alanlarında avlanabilecektir. Ancak aşağıda özetleneceği gibi bu hususta

Azerbaycan ve Kazakistan taviz vermiş, kıyıdaş ülkelere daha fazla ortak balık tutma alanı bırakma formülünde uzlaşmaya varılmıştır.

SSCB'nin dağılmasından itibaren yaklaşık çeyrek asır boyunca daha çok Azerbaycan ve Kazakistan'ın bir yanda, İran ve Rusya'nın diğer yanda olduğu, Türkmenistan'ın önerilere göre farklı taraflarda yer aldığı birçok mutabakat taslak müzakere edilmiştir. İlk yıllarda İran ve Rusya, kıyı devletinin 10 veya 20 mil ötesindeki bütün kaynakların kıyıdaş ülkelerin ortak malı olduğunu iddia ederken 2018'e giden aşamalarda bu yaklaşımı yumuşatan birçok ara formüller gündeme gelmiştir. Nihayet su havzasındaki kaynaklar için ayrı, enerji kaynakları için ayrı formüllerin gündeme geldiği taslaklar hazırlanarak uzlaşma yolları aranmıştır (Terzioğlu, 2008: 26-47). Netice itibariyle 2018'de Aktau Sözleşmesi imzalanmış ve onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

2.3. 2018 Aktau Sözleşmesi

Hazar'ın statüsünün belirlenmesi buradan çıkan kaynakların paylaşımı ile ilgili çeyrek asra yaklaşan tartışmalar devam ederken Azerbaycan ve Kazakistan kendi alanlarındaki kaynakların işletilmesini sürdürmüşlerdir. Bu süreçte Azerbaycan, önemli aktörlerin de ortak olduğu BTC petrol boru hattını işletmeye açarak kendi alanlarındaki petrolün sahipliği bağlamında küresel dayanaklar oluşturmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra eski Sovyet cumhuriyetlerinin birçoğu Rusya ile iş birliğini ve örgütlenmeyi tercih etmiş, ekonomik alanda Avrasya Ekonomik Birliği, savunma konusunda Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) ve küresel siyasetle ilgili Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) üyeliğini seçmişlerdir. Bunlar arasında Hazar kıyıdaşı olan Rusya ve Kazakistan, Çin'in ağırlıklı olduğu ŞİÖ'nün kurucu üyesidirler. Bu iki devlet aynı zamanda üyelerin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ortak esaslara dayanarak korumayı amaç edinen benzer örgütler gibi askeri ittifak durumundaki KGAÖ üyesidirler (Kara, 2019: 110).

Azerbaycan ise ABD'nin yönlendirmesiyle Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova devletlerinden oluşan GUAM örgütlenmesinde yerini almış, NATO ile birçok konuda iş birliğine gitmiştir. Belirtmek gerekir ki kuruluş sürecinde Özbekistan da bu örgüte katılarak adının GUUAM olmasını sağlamış fakat ABD'nin bölgede etkinlik kurma politikaları yüzünden Özbekistan bu örgütlenmeden ayrılmış ve adı yeniden GUAM olmuştur (Yalçınkaya, 2006: 53). Buna karşın Azerbaycan'ın örgüt üyeliği, dolayısıyla batı ve ABD ile stratejik ilişkileri devam etmiştir. Belirtmek gerekir ki on yıllarca süren uzlaşmazlığın kilit ülkesi durumundaki Türkmenistan, Rusya'nın ağırlıkta olduğu ŞİÖ, AEB ve KGAÖ'ye üye olmadığı gibi GUAM ile de irtibat kurmamış, BM nezdinde de kabul görüldüğü üzere sürekli tarafsızlık stratejisi izlemiştir. Öte yandan beş kıyıdaş devletten biri olan İran, eski Sovyet cumhuriyetlerinden olmayıp AEB ve KGAÖ üyesi olmamıştır. Bununla beraber Moskova merkezli Avrasya stratejilerinin güney vektörü kabul edilerek Rusya ile ileri derecede askeri ve siyasi iş birliğine girmiştir (Dugin, 2005: 74). ABD yaptırımları sebebiyle ekonomik bakımdan daha fazla Çin'e bağımlı hale giren İran, aynı zamanda ŞİÖ'ne katılmıştır.

Kıyıdaş ülkelerin bölgesel ve bölge dışı farklı istikametteki stratejik yönelimleri dünyanın en büyük kapalı su havzalarından olan Hazar'a bölge dışı aktörlerin savaş gemilerinin yerleşmesi ihtimalini ortaya çıkmıştır. Böylece farklı ittifaklarla ilişkili devletler üzerinden bölgesel istikrarsızlık tehlikesi gündeme gelmiştir. Hazar'daki kaynaklar konusunda uzlaşmazlık devam ettiğinde mesela NATO üyesi olabilecek bir Azerbaycan üzerinden Hazar'da NATO harp gemilerinin bulundurulması ihtimali, İran ve Rusya için endişe kaynağı olmuştur. Bunun yanında Çin'in Kuşak-Yol, boru hatları gibi projeler üzerinden bölge ülkelerindeki yatırımları

ve ilişkileri, gittikçe artan etkinliği Hazar kıyıdaşı ülkeler açısından da endişeyi gerektiren bir gelişme haline gelmiştir. Belirtmek gerekir ki yukarıda temas edilen AB ile bölge ülkelerinin ortak örgütü durumundaki TRACECA ulaşım koridoru, Çin malları dahil bütün bölge ülkelerinin Avrupa ile ulaşımını, karayolları, demiryolları, gerekli bölgelerde deniz yolları üzerinden ihtiyaçlarını karşılayıp bu hedefler doğrultusunda gerekli altyapıyı kurmasına rağmen Çin'in tek patronu olduğu Kuşak-Yol girişimi bütün bölgede olduğu gibi Hazar'da da limanlar ve su yolları üzerinden nüfuz kurma hedefini taşımaktadır. Aşağıda ele alındığı üzere Hazar'a kıyıdaş olmayan bir devletin burada donanma bulundurma yasağı sayesinde NATO donanmasının Hazar'da bulunamayacağı garantisini, aslında İran ve Rusya'yı Azerbaycan ve Kazakistan'ın enerji kaynakları konusundaki fiili uygulamaları hukuken kabullenmek zorunda bırakmıştır. Aynı şekilde kıyıdaş devletlerin genellikle Çin ile iyi ilişkilerine rağmen bu yükselen gücün yayılmacı ve istilacı stratejilerine karşı Aktau Anlaşması'nın Hazar'ı güvende kılma boyutu da söz konusudur.

Onlarca yıl boyunca tartışılan taslakların da olgunlaşmasıyla 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın Hazar kıyısında bulunan Aktau şehrinde sözleşme imzalanmıştır. Bu mutabakatta yer alan deniz alanlarının tanımı ve ölçüsüyle ilgili bazı hususlar, Uluslararası Deniz Hukuku'na taraf olmayan ülkeler için de birçok yönüyle teamül hukuku haline gelmiş olan 1982 BMDHS'nde yer alan bazı ilkelere aykırıdır. Buna karşın beş kıyıdaş devletin mutabakatı, Hazar'ın kapalı/yarı kapalı deniz olarak coğrafi özelliğinden dolayı diğer devletlerin çıkarlarına hanel gelmediğinden uluslararası hukuk açısından sorun bulunmamaktadır.

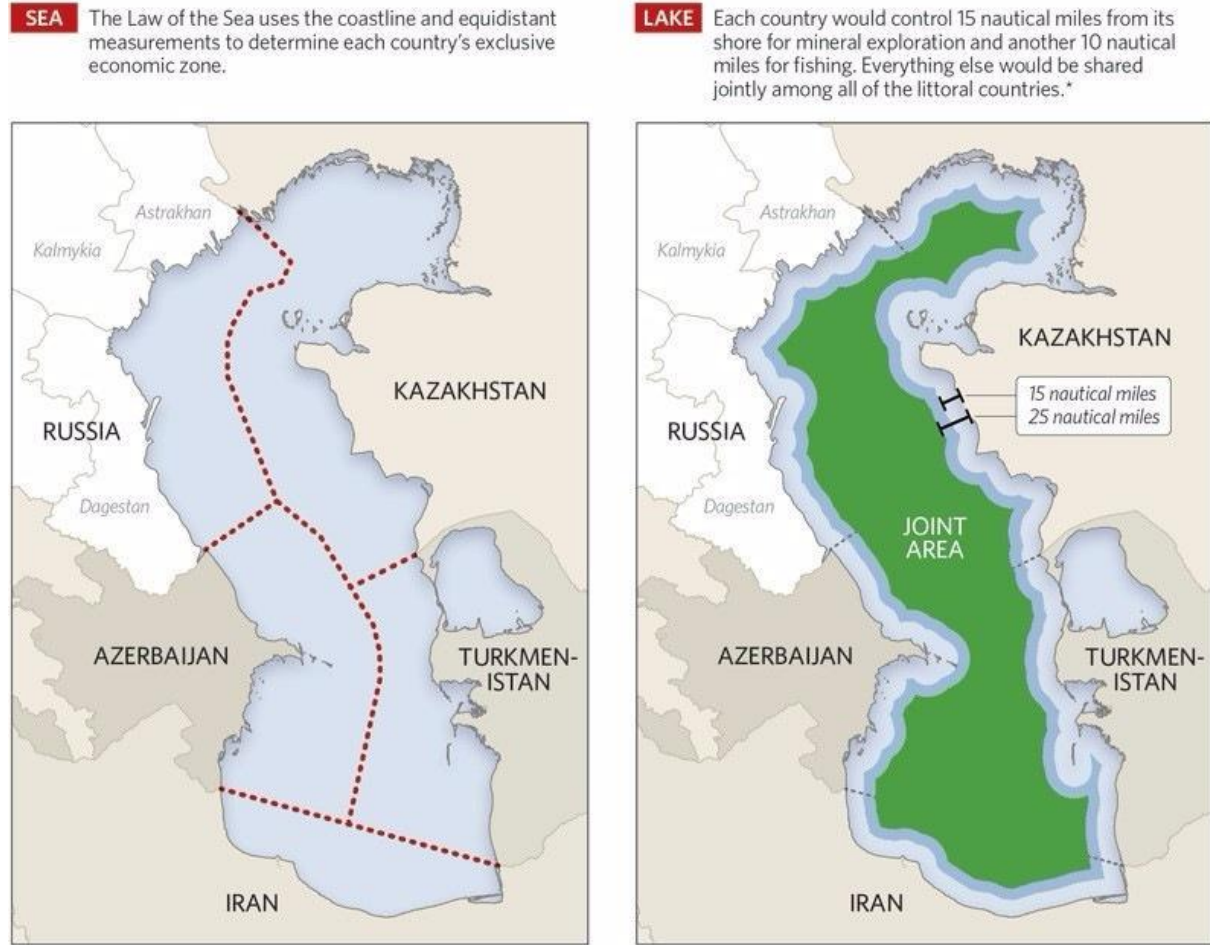
2.3.1. Aktau Sözleşmesi'ne Göre Egemenlik Bölgesi

Uluslararası Deniz Hukuku literatüründe karasuları, kıyı devletinin egemenlik bölgesi olarak kabul edildiği halde diğer devletlerin zararsız geçiş hakları bulunmaktadır. 2018 Aktau Sözleşmesi, madde 7, her ülkenin 15 deniz mili karasuları yani egemenlik bölgesi bulunduğunu düzenlemektedir (Convention, 2018). Belirtmek gerekir ki 1982 BMDHS'ne göre karasuları en fazla 12 mildir. Ancak kapalı su havzası durumundaki Hazar'a kıyıdaş devletler anlaşığı ve bu anlaşmadan dolayı üçüncü taraflar zarar görmediği için uluslararası hukuk açısından sorun bulunmamaktadır. Mesela Akdeniz kıyıdaşı ülkelerin mutabakatıyla karasuları 12 milin üzerine çıkarılamaz, çünkü bu denize, kıyıdaş olmayan devletlerin de gemileri boğazlar ve kanallar üzerinden, hukuka uygun olarak girebilmekte, seyrüsefer haklarını kullanabilmektedir. Böyle bir karar alındığı takdirde diğer devletler bundan zarar görecektir.

2.3.2. Balıkçılık Alanı

Balıkçılık bölgesi (fishery zone), Uluslararası Deniz Hukukunun önemli uzlaşmazlık alanlarından olup önceki dönemlerde daha çok teamüller veya ikili sözleşmelerle sorunlar çözülmüştür. 1958 Cenevre sözleşmelerinden biri de Balıkçılık ve Açık Denizin Canlı Kaynaklarının Korunması Hakkında Sözleşme olup bu metinde kıyı devletleri vatandaşlarına bazı haklar verildiği halde inhisari yetki konusunda net alan belirlenmemiştir. Bu eksiklik 1982 BMDHS ile MEB alanı tanımı altında 200 mil olarak tespit edilmiştir (Gündüz, 2019: 180). Aktau Sözleşmesi Madde 9 ise, Harita 1, "Lake" kısmında görüldüğü üzere her devletin karasularına ek olarak 10 millik balıkçılık bölgesi olduğunu düzenler (Convention, 2018). Böylece kıyıdaş devletlerin, sahillerinden itibaren toplam 25 millik alanda sadece kendi vatandaşları yahut izin verilen diğer kişi ve kuruluşlar avlanma faaliyetinde bulunabileceklerdir. 25 milin ötesindeki alan ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak balıkçılık ve seyrüsefer bölgesidir. Bu yönüyle BMDHS'nde yer alan kıyı devletlerinin avlanma faaliyetlerini içeren 200 millik MEB YALÇINKAYA A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı, DA&MS Sayı 3, 1-15.

veya Hazar'ın genişliği dikkate alındığında orta hat metoduna göre mesela Azerbaycan veya Türkmenistan için 100 mil civarındaki alan, bu mutabakata göre 25 mil olarak düzenlenmiştir. Bununla beraber beş kıyıdaş devlet de mutabık kaldığından BMDHS kapsamına göre hak talebinde bulunamayacaktır. Öte yandan Hazar'ı göl olarak kabul eden İran ve Rusya'nın, kaynakların ortak bölüşümü konusundaki talepleri balıkçılık ile diğer canlı kaynaklar ve denizdeki seyrüsefer ile diğer istifade yolları açısından bir bakıma karşılanmıştır. Belirtmek gerekir ki Hazar'a en kısa kıyısı olan İran, bu madde ile balıkçılık konusunda en fazla avantaj elde eden ülke haline gelmiştir.

Harita 1. 2018 Aktau Sözleşmesi'ne göre solda deniz alanlarının taksimi, sağda karasuları, ilave balıkçılık bölgesi ve ortak alan (Current Developments in a Dispute over the Legal Status of the Caspian Sea)

2.3.3. Aktau Sözleşmesi'nde Enerji Kaynakları Sahipliği

Hazar'da en önemli uyuşmazlık kaynağı olan enerji kaynakları konusu Azerbaycan ve Kazakistan'ın uyguladığı ve yıllardır savunduğu haliyle 8. maddede kabul edilmiştir (Converntion, 2018). Bu düzenlemede BMDHS açıkça zikredilmediği halde “genel kabul gören uluslararası hukuk normları” ifadesi, 1982 BMDHS'ne işaret etmektedir. BMDHS'nde, deniz tabanında ve altındaki kaynakların düzenlendiği gerek Kıta Sahaneliği gerekse MEB açısından 200 mil sınırı getirilmiş, bu mesafenin altında kalındığında karşılıklı veya sınırdaş ülkeler için orta hat yahut dik hat usulü düzenlenmiştir. Hazar'ın en geniş yeri dahi 400 milin altında YALÇINKAYA A. (2024). Hazar'da Azerbaycan-Türkmenistan Enerji Anlaşmasının Stratejik Anlamı, DA&MS Sayı 3, 1-15.

kaldığından sözleşmede mil miktarı belirtilmemiş, orta hat veya dik hat usulüne göre devletlerin enerji kaynaklar üzerinde inhisari yetkisi, Harita 1, Sea kısmında gösterildiği şekilde kabul edilmiştir. Belirtmek gerekir ki Azerbaycan ve Kazakistan, sadece bu sözleşme sayesinde kıyılarındaki enerji kaynaklarına sahip olmuş değildir. Yukarıda belirtildiği gibi başta İran ve Rusya olmak üzere, bazı konularda Türkmenistan'ın itirazlarına rağmen Azerbaycan ve Kazakistan küresel aktörlerle sözleşmelere dayanarak geçen süre içinde kaynaklarını çıkararak dünya pazarlarına ulaştırmayı sürdürmüştür. Aktau Sözleşmesi ile bu fiili durum diğer kıyıdaş devletler açısından da hukuki hale gelmiştir. Öte yandan İran ve Rusya, geçen süredeki itirazları sonuçsuz kaldığından belirtilen diğer gerekçelerle de mevcut durumu hukuken de kabullenmek zorunda kalmıştır.

2.3.4. Kıyıdaş Olmayan Ülkelerin Hazar'da Donanma Bulundurma Yasağı

Aktau Sözleşmesi, Madde 3/6, Hazar Denizi'ne kıyısı olmayan bir devletin savaş gemilerinin Hazar'da bulunamayacağını düzenlemiştir (Convention, 2018). Bilhassa İran ve Rusya'nın on yıllarca uzlaşmaz tutumlarına rağmen mutabakatın sağlanmasında bu ayrıntı son derece önemlidir. Yukarıda belirtildiği üzere kıyıdaş bir devletin, özellikle Azerbaycan'ın NATO ile ilişkileri sonucu harp gemilerinin Hazar'a girmesi bu düzenleme ile önlenmiştir. Bunun gibi Çin'in bu denizi de etkileyecek yayılcı stratejileri engellenmiştir. Bu maddede yer alan düzenlemenin, Hazar sahildarı ülkeler dışında diğer bölge güçleri açısından da önemli güvenlik boyutu söz konusudur.

Bununla beraber Rusya'nın deniz gücünün diğer dört ülke ile mukayese dahi edilemeyecek büyüklüğü dikkate alındığında dört ülke açısından savunma açığı ileri sürülebilir. Ancak donanma üstünlüğünü kullanarak Rusya'nın saldırması durumunda sözleşmelerin askıya alınması da uluslararası hukuk açısından sorun teşkil etmeyecektir. Böyle bir durumda örneğin Azerbaycan'ın Türkiye ile askeri iş birliği sözleşmeleri bağlamındaki hükümler devreye girebilecektir.

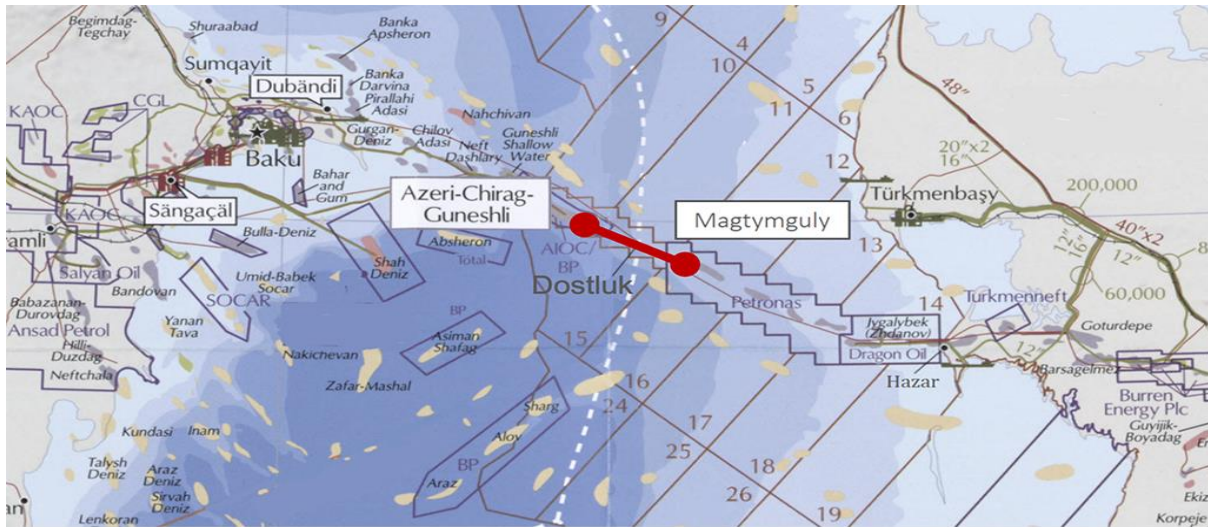
3. AZERBAJCAN-TÜRKMENİSTAN ARASINDAKİ GAZ YATAKLARI

2018 Aktau Sözleşmesi, bir kısmına işaret edilen hususlar dışında kıyıdaş ülkelerin kendi aralarındaki ihtilaf veya iş birliği konularında, diğerlerinin bu sözleşmede belirtilen haklarını ihlal etmemek şartıyla istedikleri şekilde iş birliği yapabileceklerini, sözleşme imzalayabileceklerini de düzenlemiştir. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar'da iki karşılıklı devlet olarak Serdar/Kepez alanı konusunda ihtilafları bu sözleşme şartları altında da çözülememiştir. Bu uyuşmazlık da yine sözleşme ilkeleri muhafaza edilerek 2021 Dostluk Anlaşması ile çözülmüştür.

Azerbaycan ve Türkmenistan Hazar'ın iki yakasında yer alıp çoğunluğu aynı etnik gruba mensup, Oğuzların Türkmen kolundan olan Türk halklarının yaşadığı devletlerdir. Bununla beraber hemen bütün kıyıdaş, sınırdaş, komşu ülkelerde olduğu gibi bu iki Türk devletinin deniz alanlarının kesiştiği bölgede bulunan enerji kaynaklarının işletilmesi konusunda ihtilaf çıkmış ve sorun yıllarca çözülememiştir. İki ülke arasındaki anlaşmazlık başlangıçta Hazar'daki üç alan üzerinde olup bunlar Azerbaycan'ın Azeri, Türkmenistan'ın Ömer; Azerbaycan'ın Çırac, Türkmenistan'ın Osman ve son olarak bu çalışmanın konusu olan Azerbaycan'ın Kepez, Türkmenistan'ın Serdar olarak adlandırdığı alanlardır. 2021 Sözleşmesi ile Dostluk adını alacak olan Kepez/Serdar alanında yaklaşık 50-100 milyon ton petrol ve 30 milyar metreküp doğalgazın tespit edilmiştir.

Azer-Çırac-Güneşli sahası, bölgenin en zengin gaz rezervlerine sahip olup eşit uzaklık hesaplamasına göre Azerbaycan'da kaldığı halde sözleşme imzalanıncaya kadar Türkmenistan, Sovyet dönemindeki 45 millik mesafenin esas alınmasını önermiş buna aykırı girişimlere itiraz etmiştir. Belirtmek gerekir özellikle Çırac sahası Türkmenistan'ın yaklaşımına göre ortak alanda olup bunu Azerbaycan'ın tek başına işletmesi uygun değildi. Türkmenistan 1997 başında Azerbaycan'ın işletme hazırlıklarını ilerlettiği Azeri ve Çırac yatakları üzerinde resmen hak iddia etmiş, Azerbaycan'ın koyduğu isimleri değiştirerek yukarıda belirtilen kendi isimlerini koymuştur (Abdullayev, 1999: 280). Azerbaycan 1997'de Çırac'da 2002'de ise Azeri bölgesinde üretime başlamış bu durum ülke arasında büyükelçilerin geri çekilmesine yol açmıştır. İki ülke diplomatik ilişkilerinin yeniden kurulması ancak 2008'de gerçekleşmiştir. (Kasım, 2021: 952). Bununla beraber Azerbaycan Azeri ve Çırac alanlarının işletilmesini sürdürmüş, ancak Kepez/Serdar bölgesinde uzlaşma beklenmiştir.

2018 Aktau ile enerji kaynak alanları ulusal sektörler, yani orta hat metoduna göre bölüneceği konusunda diğer kıyıdaşlarla beraber Azerbaycan ve Türkmenistan da mutabık kalmıştır. Bununla beraber ülke deniz alanları arasında orta hattın tespiti konusunda, Harita 2'de görüldüğü üzere Azerbaycan'ın Abşeron yarımadası ile kendisine ait olan Cilov adasından itibaren ölçümü, Türkmenistan'ın ise yarımada ve ada dikkate alınmadan karadan karaya ölçülmesi gerektiği yaklaşımı, yıllarca bu sorunun çözümsüz kalmasının temel sebebi olmuştur. Sovyet döneminde Bakü petrolerinin deniz alanlarında da işletilmeye başlanması, bu anlamda Azerbaycan'da önemli bir teknik ekipman ve personel birikimi Azerbaycan'ı daha önceden harekete geçirmiştir. Azerbaycan'ın Kepez olarak adlandırdığı bölge kaynaklarını işletmek üzere anlaştığı şirketler, Türkmenistan'ın baskı ve itirazları sonucu bu alana yatırım yapmaktan vazgeçmiştir. Aynı şekilde Türkmenistan'ın Serdar olarak adlandırdığı bölge için anlaştığı şirketlere de Azerbaycan baskı yapınca sözleşmeden çekilmiştir. Böylece söz konusu alan için her bir ülkenin anlaştığı şirketlerle kaynakların çıkarılması sözleşmesini diğer ülke tanımayacağını söylediğinden bu alandaki petrolün çıkarılması girişimleri için 2021 anlaşması beklenmiştir. Belirtmek gerekir bu süreçte Rusya ve İran, Türkmenistan tarafında yer almış ve Azerbaycan'a karşı kışkırtmıştır (İşcan, 2020: 85). Hazar'ın statüsü sürecinde de Türkmenistan'ın İran ve Rusya tarafında daha çok yer almasının Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki belirtilen alanlar üzerindeki anlaşmazlık boyutu bulunmaktadır.

Harita 2. Daha önce Azerbaycan'ın Kepez ve Türkmenistan'ın Serdar olarak isimlendirdiği, anlaşmayla Dostluk olarak adlandırılan alan (New American Company Seeks to Realize Trans-Caspian Pipe Dream, 2021)

2018 Aktau Anlaşması ile kurulan zemin, Azerbaycan-Türkmenistan arasındaki ihtilafın çözümü için de değerlendirilmiş 21 Haziran 2021’de iki ülke başkanları, imzaladıkları memorandum ile isimleri dahi ihtilafı alana “Dostluk” adı verilmesi, bu kaynakların birlikte çıkarılması, bu kaynakları çıkarmak üzere Dostluk adıyla bir şirket kurulması konusunda mutabık kalmışlardır. Mutabakatın Hazar Denizi’ndeki “Dostluk” Sahasının Ortak Araştırılması ve Geliştirilmesi Anlaşması olarak adlandırılması dahi son derece önemlidir (Azerbaycan ve Türkmenistan’ın Hazar Denizi’ndeki “Dostluk” Sahasının Ortak Araştırılması ve Geliştirilmesi Konusunda Anlaşmaya Varmaları Hakkında, 2021)

4. AZERBAJYCAN-TÜRKMENSİTAN DOSTLUK ANLAŞMASI VE STRETEJİK ÖNEMİ

Başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere bir bölgede enerji veya önemli hammadde kaynağının bulunması veya stratejik öneme sahip olması, Venezuela, Libya gibi örneklerde de olduğu gibi ülke içinde istikrarın bozulması, komşularıyla sorunlarının çözülmemesi veya suni sorunlar üretilmesinin stratejik gerekçesini oluşturmaktadır. SSCB sonrası Hazar’ın statüsünün 27 yıl boyunca çözülmemesi, üç yeni bağımsız Türk cumhuriyeti Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın egemenlik hakları yanında ekonomik çıkarlarını da engelleme stratejisinin önde gelen gerekçesidir. Bu dönemde İran’ın uluslararası hukuk ilkeleriyle ilgisiz talepleri Rusya Federasyonu tarafından da desteklenmiş, yeni bağımsız cumhuriyetlerin haklarını uluslararası hukuk zemininde kullanmalarına karşı engeller çıkarılmıştır.

2021 Azerbaycan-Türkmenistan Dostluk Anlaşması’nın gerçekleşmesinde TANAP boru hattının da önemli bir etkisi söz konusudur. Azerbaycan-Türkiye ortak projesi olan bu boru hattı, Türkiye’nin doğalgaz ihtiyacını karşılama yanında Türkiye üzerinden Avrupa’ya doğalgaz ulaşımı imkanı sunmaktadır. TANAP’tan ilk gaz transferi 2018’de başladığı halde daha önce BTC petrol boru hattından petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum hattından doğalgaz akımı başlamıştı. Kazakistan’ın da bu hatlar üzerinden petrol ve gaz sevkiyatı konusunda anlaşmalar imzalanmış, uygulamaya geçilmiştir. Enerji ihracatçısı olan Türkmenistan’ın bu alanda sadece Çin’e gaz satabilmesi, enerji talep güvenliği açısından sorun teşkil edebilirdi. Bu gerçekten hareketle gerek 2018 Aktau Anlaşması müzakereleri sürecinde gerekse 2021 uzlaşmasına giderken Bakü üzerinden Türkiye’ye ve dünya pazarlarına ulaşan boru hatlarını kullanma konusu da gündeme gelmiştir. Nihayet sadece Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın kullanımında olan Hazar’da Güney Gaz Koridoru (Southern Gas Corridor) ve Trans-Hazar Gaz Boru Hattı (Trans-Caspian Gas Pipeline) projelerinin genişletilmesi gündeme gelmiştir (Liakopoulou and Indeo, 2021).

Azerbaycan’ın Hazar’daki kaynakları için söz konusu olduğu gibi Kazakistan ve Türkmenistan’ın da dahil olduğu, böylece üç Türk cumhuriyetinin iş birliği ile inşa edilen Trans-Hazar boru hattı, bölgesel barış ve istikrar için son derece önemli olduğu kadar hepsinin de ekonomik çıkarı açısından dikkate alınması gerekli bir girişimdir. Türkiye’nin ve diğer ithalatçı ülkelerin enerji arz güvenliğini takviye eden bu iş birliğinin önde gelen kazanımı Azerbaycan ve Türkmenistan yanında Kazakistan’dır. Irak, İran, Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan ile birlikte Türkmenistan, muhtemelen sonraki aşamalarda Özbekistan petrol ve gazının Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaşması, üretici ülkelerin talep güvenliği açısından önemli bir zemin olması yanında Türkiye’ye de enerji üssü (hub) olma fırsatı sunmaktadır. Bunun için mesela Ceyhan’ın Rotterdam benzeri bir enerji üssü olma imkanı söz konusu olduğu halde bunun için henüz gerekli yatırımlar 2024 itibarıyla yapılmamıştır.

Uluslararası uzlaşmazlıklarda, az gelişmiş ülkelerle gelişmişler veya sömürge sonrası bağımsızlığını kazananlarla diğerleri arasındaki sorunlar genellikle sürüncemede bırakılarak eski sömürgeci veya diğer güçlü ülkelerin bölgesel sorunlara müdahale zemini bırakılmış olur. Uyuşmazlıkların çözülmemesi, komşu ülkeler arasında iş birliğini önlediği gibi bölgesel veya küresel barışın korunması gerekçesiyle başta BM olmak üzere küresel aktörlerin bölgede varlığını zorunlu kılar. Etnik veya sınır çatışmalarını körüklemek veya bölgesel barışın kurulmasını engellemek, yeni sömürgeciliğin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, özellikle Kafkasya ve Türkistan bölgesindeki sınırlar, anklav ve asklavlar ile egemenliğe konu birçok alanlarda yeni bağımsız devletler arasında önemli anlaşmazlık konuları bulunmaktadır. Özerk bölgeler, sınırlar çizilirken etnik yapının, tarihi, kültürel ve jeopolitik şartların dikkate alınmaması, bir devlet içinde diğer devlete ait topraklar, çatışmaları sürekli kılmak üzere önceki egemen gücün kurduğu tuzaklar olarak da kabul edilir. Eğer söz konusu alanda tarihi, coğrafi, etnik vb. gerekçeler barış ve iş birliğine karşı ciddi sorun teşkil ediyorsa, küresel güçler bu tür sorunların çözülmemesi yönünde büyük stratejiler uygulamaktadır. Başta İngiltere olmak üzere eski sömürgeciler ile Rusya'nın Kafkasya ve Türkistan stratejileri için kullanılan "büyük oyun" (grand game) bu gerçeğin doğru isimlendirmesi olarak görülebilir. Esasen Azerbaycan ve Türkmenistan'ın 30 yıllık uzlaşmazlığının temelinde de Rusya ve İran'ın engelleme politikaları bulunmaktaydı. Buna karşın iki kardeş cumhuriyetin, kazan-kazan formülüyle, farklı adlandırdıkları alana Dostluk adı vermeleri, yine Dostluk adlı şirket kurarak ikisinin de kazanacağı formülle uzlaşmaya varmaları, benzer sorunlar yaşayan az gelişmiş ülkeler, hatta Sovyet döneminden kasten miras bırakılan uzlaşmazlık alanları için örnek teşkil edebilecek niteliktedir.

5. SONUÇ

Başta ABD olmak üzere bazı batılı ülkeler, kendi eski sömürgelerinde söz konusu olduğu gibi eski Sovyet coğrafyasında da barış ve istikrarın kurulmasını birçok açıdan çıkarlarına aykırı bulmaktadır. Rusya ile birlikte bölge ülkelerinin komşularıyla güven ve barış temelli iş birliği zemini oluşturmalarını, birçok bakımdan istemezler. Öte yandan Rusya Federasyonu'nun eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinde nüfuz kurma veya Sovyet döneminden kalan bağımlılığı sürdürme stratejisi de söz konusudur. Bu bağlamda yaklaşık çeyrek asırlık uzlaşmazlıktan sonra Hazar kıyıdaşı devletlerin 2018 Aktau Sözleşmesi'ni imzalamaları, benzer sorunları olan diğer bölge ülkeleri açısından önemli bir aşamadır. Bunun gibi bölge dışı ülkelerin müdahalesine fırsat vermeden Karadeniz ve çevresindeki ülkeler arasındaki uzlaşmazlıkların uluslararası hukuk, egemen eşitlik ve hakkaniyet esaslarına göre çözülmesinin, barış ve istikrarın sadece bölge ülkeleri için değil bölge dışındakilerin de çıkarına olacağı kesindir.

2018 Aktau Sözleşmesi'ne göre Hazar kıyıdaşı beş cumhuriyet, her devletin 15 deniz mili egemenlik bölgesi, buna ilaveten 10 millik balıkçılık alanı olmak üzere toplam 25 millik inhisarî balıkçılık bölgesi kurulmasına, bunun ötesindeki alanın bütün kıyıdaş devletlerin balıkçılık ve seyrüseferi açısından ortak kullanılabileceğinde mutabık kalınmıştır. Deniz altından çıkarılan petrol ve doğalgazın sahipliği ve işletilmesi konusunda, 1982 BMDHS hükümlerine paralel maddeler düzenlenmiş, deniz altı alanlar, kıyıdaş devletler arasında orta hat ve dik hat usulüne göre sektörlere bölünmüş, her devlet kendi sektöründeki kaynağı işletme, çıkarma, gerekirse yapay ada kurma konusunda yetkili kılınmıştır. Böylece bağımsızlıktan itibaren fiilen Azerbaycan ve Kazakistan'ın sahip olduğu ve kullandığı haklar, diğer kıyıdaş devletler nezdinde de hukuki hale gelmiştir. Hazar'da beş kıyıdaş devlet dışındaki bir gücün harp gemisi bulundurmasının yasaklanması da bölge güvenliği açısından önemli düzenlemelerdendir.

Hazar'ın iki yakasındaki Azerbaycan ve Türkmenistan arasında petrol ve doğalgaz yataklarının bulunduğu ihtilaflı bölgenin adının Dostluk olarak kabul edilmesi, Dostluk şirketinin kurulması ve bu şirket üzerinden kaynakların işletilmesini esas alan iki tarafı da memnun eden 2021 mutabakatı, 2018'deki Aktau Anlaşması'nın devamı niteliğindedir. 2018 ve 2021 anlaşmaları, eski sömürge veya yeni bağımsız devletler ile komşuları arasındaki ihtilafların çözümünün engellenmesine, uzlaşmazlıkların çatışmalara sürüklenmesini teşvik yönünde emperyalist güçlerin stratejilerine karşı önemli bir aşamadır. Belirtmek gerekir ki geçen süre zarfında kıyıdaş devletler nezdinde, sahip olduğu ve işlettiği kaynakların illegal olduğu ileri sürülen Azerbaycan ve Kazakistan olmasının anlamı, aynı zamanda Türk cumhuriyetleri olmasından dolayı daha geniştir. Sözleşmede yer alan kıyıdaş ülke dışındaki devletlerin harp gemilerinin Hazar'da bulunamayacağına dair mutabakat, bölge güvenliği açısından önemli bir kazanımdır. 2021 mutabakatı ise yıllarca işletilemeyen enerji kaynaklarının geçen süre zarfında iki tarafın mağduriyet hisleriyle tırmandırılması yerine iki tarafın da kazançlı çıktığı bir formülle çözülmesi, diğer cumhuriyetler ve bölge ülkeleri açısından anlamlıdır.

Az gelişmiş, gelişmekte veya yeni bağımsız devletlerin kendi aralarındaki sorunları, kendi hukukçu kadrolarıyla çözmelerinin, bunun için uluslararası hukuk alanına daha fazla ilgi göstermelerinin, bu alanda diğer ülkelerden yardım ve destek almalarının önemi de ortaya çıkmıştır. Hazar'da on yıllardır devam eden Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki Kepez/Serdar alanındaki anlaşmazlığın, bu alana Dostluk ismi verilmesini, bu alandaki kaynakların iki ülkenin ortak şirketi Dostluk Şirketi tarafından işletilmesini esas alan 2021 Dostluk Antlaşması bu konuda örnek alınması gereken diplomatik uzlaşdır. Uzlaşmazlıkların çatışmalara gitmeden kazan-kazan formülüyle çözümü konusunda Dostluk Antlaşması, son derece başarılı bir iş birliği örneğidir.

KAYNAKLAR

- ABDULLAYEV, C. (1999). “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar’ın Statüsü ve Doğal Kaynakların İşletilmesi Sorunu”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 48/1, ss. 255-290.
- ASLANLI, A. (2017). “Trans-Hazar Enerji İşbirliği'nin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi”, Bilig, 83, ss. 27-51.
- Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar Denizi'ndeki “Dostluk” Sahasının Ortak Araştırılması ve Geliştirilmesi Konusunda Anlaşmaya Varmaları Hakkında, (2021). 21 Ocak, https://www.mfa.gov.tr/no_-31_-azerbaycan-turkmenistan-in-hazar-denizindeki-dostluk-sahasi-konusunda-anlasma-hk.tr.mfa erişim: 18.12.2024.
- Brzezinski, Z. (1997). The Grand Chessboard. Basic Books, United States.
- BUDAK, H. Ö. (2016). Sömürgecilikten Jeopolitiğe. Öztepe Matbaacılık, Ankara.
- CANBOLAT, S. İ. (1999). Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika. 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Convention on the Legal Status of the Caspian Sea (2018). 12 August, <http://www.en.kremlin.ru/supplement/5328>
- Current Developments in a Dispute over the Legal Status of the Caspian Sea, <https://www.eurasian-research.org/publication/current-developments-in-a-dispute-over-the-legal-status-of-the-caspian-sea/> erişim: 18.12.2024

- ÇOLAKOĞLU, S. (1988). “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 53/1, ss. 107-122.
- DEMİRAG, Y. ve Karadeli, C. (2006). Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya. Palme Yayıncılık, Ankara.
- DUGİN, A. (2005). Rus Jeopolitiği ve Avrasyacı Yaklaşım, Tercüme: V. İmanov, 4. Baskı. Küre Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ, A. (2019). Milletlerarası Hukuk. Savaş yayınevi, Ankara.
- GÜRPINAR, B.B. ve Kesici, A. (2005). “Clinton’dan Bush’a ABD’nin Hazar Enerji Politikası”. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 33, ss. 167-190.
- İŞCAN, İ. H. (2010). “Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi’ni Paylaşım Sorunu”. Sosyo Ekonomi, özel sayı, ss. 63-92.
- KARA, Ö. (2019). “Koletkif Güvenlik Antlaşması Örgütü ile NATO’nun Karşılaştırılması”, Avrasya Stratejileri, ed.: A. Yalçinkaya ve D. Tuğlu, Astana Yayınları, Ankara, ss. 107-128.
- KASIM, K. (2021). “The Impact of Azerbaijan-Turkmenistan Energy Cooperation on the Caspian Energy Security”. ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 21/3, ss.945-9260
- KAYA, E. (2024). “Azerbaycan-Türkmenistan İlişkileri ve Son Dönemdeki Yakınlaşmanın Ana Dinamikleri”. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 46, ss.172-207.
- LİAKOPOULOU, M. and INDEO, F. (2021). “The Agreement on the Dostluk Field and the Outlook for Caspian Energy Security”. NATO Association of Canada, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://natoassociation.ca/wp-content/uploads/2022/01/Dostluk-Agreement-Caspian-Energy-Security_ESPRS2.pdf erişim 20.12.2024
- MEYER, K.E. and BRYSSAC S.B. (1999). Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Central Asia. Washinton, D.C.
- New American Company Seeks to Realize Trans-Caspian Pipe Dream (2021). December, 1. <https://eurasianet.org/new-american-company-seeks-to-realize-trans-caspian-pipe-dream> erişim: 18.12.2024
- TERZİOĞLU, S.S. (2008). “Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”. Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, 3/5, ss. 26-47.
- YALÇINKAYA, A. (2006). Kafkasya’da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümden Küresel Kördüğümüne. Lalezar, Ankara.
- YALÇINKAYA, A. ve ABİDZHANOV, K. (2020). “Özbekistan ve Kırgızistan’daki Anklav/Eksklav Alanlarının Çözüm Süreci”. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9/4, ss.2653-2667.
- YOLCU, T. (2014). “Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye’nin Bölgeye Yönelik Siyaseti”. ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 1/2, ss.11-30.

TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA ENERJİ POLİTİKALARINDAKİ ROLÜ: JEOPOLİTİK REKABET VE BÖLGESEL İŞBİRLİĞİ

TÜRKİYE'S ROLE IN CENTRAL ASIA'S ENERGY POLICIES: GEOPOLITICAL COMPETITION AND REGIONAL COOPERATION

Arzu AL

arzu.al@marmara.edu.tr

0000-0002-3287-3661

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi

Received: 27.10.2024

Kabul Tarihi

Accepted: 18.12.2024

ÖZ Orta Asya, enerji kaynaklarının bolluğu ve jeopolitik önemi nedeniyle küresel enerji piyasalarında kritik bir rol oynamaktadır. Türkiye ise hem bu kaynaklara erişim hem de enerji koridorları üzerindeki konumu ve bölge ile olan tarihsel ve kültürel bağları nedeniyle bu rekabetin önemli bir aktörü haline gelmiştir. Rusya ve Çin gibi küresel aktörlerin bölgedeki enerji arzı ve güvenliği üzerindeki baskın rolü, Türkiye'nin manevra alanını etkileyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Türkiye, enerji arz güvenliğini artırmak amacıyla Orta Asya'daki enerji kaynaklarına erişimi ve bu kaynakların uluslararası piyasalara taşınmasında önemli bir transit ülke olma rolünü üstlenmiştir. Avrupa Birliği'nin yenilenebilir enerjiye geçiş stratejileri ve enerji çeşitlendirme politikaları, Türkiye'nin bölgedeki konumunu güçlendirme fırsatları sunmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin enerji koridoru olarak yükselen rolü, hem enerji güvenliği açısından hem de bölgesel işbirliği süreçlerinde önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin Orta Asya'daki enerji politikaları bağlamında oynadığı stratejik rolü, bölgedeki jeopolitik rekabet ve işbirliği dinamikleri çerçevesinde analiz etmektir. Aynı zamanda çalışma, Orta Asya'nın enerji kaynakları ve bu kaynakların uluslararası piyasalara erişimi üzerindeki etkileri, Türkiye'nin enerji güvenliği açısından neden kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel İşbirliği, Enerji Güvenliği, Jeopolitik Rekabet, Orta Asya, Türkiye.

ABSTRACT Central Asia plays a critical role in global energy markets due to its abundance of energy resources and geopolitical significance. Türkiye, on the other hand, has become a key actor in this competition owing to its access to these resources, its strategic location on energy corridors, and its historical and cultural ties with the region. The dominant role of global actors such as Russia and China in the region's energy supply and security constitutes one of the primary factors influencing Türkiye's room for maneuver. In an effort to enhance its energy supply security, Türkiye has assumed the role of a significant transit country, facilitating access to Central Asian energy resources and their transport to international markets. The European Union's strategies for transitioning to renewable energy and its policies for energy diversification present opportunities for Türkiye to strengthen its position in the region. In this context, Türkiye's emerging role as an energy corridor is considered a vital element both in terms of energy security and regional cooperation processes. The aim of this study is to analyze Türkiye's strategic role in the context of its energy policies in Central Asia, within the framework of geopolitical competition and cooperation dynamics in the region. Additionally, the study seeks to highlight why Central Asia's energy resources and their accessibility to international markets are essential for Türkiye's energy security.

Keywords: Regional Cooperation, Energy Security, Geopolitical Competition, Central Asia, Türkiye.

1. GİRİŞ

Orta Asya, tarih boyunca ticaret yollarının kesiştiği, farklı kültür ve uygarlıkların buluştuğu bir bölge olmuştur. Bu bölge, özellikle İpek Yolu güzergahı boyunca, ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve ticaretin artmasıyla dünya sahnesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Enerji kaynaklarının, özellikle petrol ve doğalgaz rezervlerinin zenginliği ile de stratejik olarak dikkat çekici hale gelmiştir (Stošić, 2023: 45). Orta Asya'nın bu kaynakları, Batı Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan büyük bir enerji koridorunun temel taşlarını oluşturmaktadır. Bölgedeki enerji güvenliği ve dış yatırımlar, sadece Orta Asya ülkelerinin değil, dünya ekonomisinin önemli gündem maddelerinden biridir (Özkan, 2010: 33).

Orta Asya'nın coğrafi özellikleri ve ekonomik potansiyeli, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin giderek artmasına neden olmuştur. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren yaşanan hızlı teknolojik ve siyasi gelişmeler, bölgedeki ülkeleri birbirine daha da yakınlaştırmış, sınır ötesi iş birliği ve ekonomik entegrasyonu teşvik etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlık kazanan Orta Asya ülkeleri, küresel ticaretin ve enerji politikalarının önemli aktörleri haline gelmiştir (Batsaikhan ve Dabrowski, 2017: 301). Teknolojik gelişmelerin, özellikle ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemelerin etkisiyle, eskiden büyük mesafelerle ayrılmış olarak görülen Orta Asya ülkeleri arasında fiziksel ve ekonomik yakınlık gün geçtikçe artmıştır. Bu gelişmeler, aynı zamanda bölgenin küresel ekonomiye entegrasyonunu hızlandırmış ve bölgeyi jeopolitik olarak daha stratejik bir konuma yerleştirmiştir (Kasım, 2020: 56). Türkiye hem tarihsel hem de kültürel bağları nedeniyle Orta Asya ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmuş, bölgedeki enerji politikalarında öne çıkan bir aktör haline gelmiştir.

Orta Asya ile Türkiye arasındaki ilişkiler, tarihsel bağları ve ortak kültürel geçmişi temel alarak şekillenmiştir. Türk devletleri halklarının Orta Asya'dan Anadolu'ya göçleri, tarihsel bağların kökenini oluşturan önemli bir unsurdur. Bu kültürel ve tarihsel miras, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle diplomatik, ekonomik ve enerji alanındaki işbirliklerine zemin hazırlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye, bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini hızla geliştirmiş ve bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile stratejik ortaklıklar kurma yoluna gitmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikası, "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" vizyonu ile şekillenmiştir. Bu dönemde Türkiye, Orta Asya ülkeleri ile ekonomik, kültürel ve siyasi işbirliğini derinleştirmeye yönelik adımlar atmış, bu bağlamda enerji işbirlikleri de önemli bir yer tutmuştur (Yüce, 2022: 35). Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı gibi projeler, Türkiye'nin Orta Asya ile enerji ilişkilerini güçlendiren önemli girişimlerden biri olmuştur. Bu projeler, Türkiye'nin enerji arz güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'yi bölgesel bir enerji koridoru haline getirmiştir.

Bölgedeki jeopolitik rekabetin yoğunlaşması, Türkiye'nin Orta Asya'daki enerji politikalarının yönünü ve kapsamını da etkilemiştir. Özellikle Rusya ve Çin'in bölgedeki güçlü etkisi, Türkiye'nin hareket alanını daraltmış; ancak Türkiye, bu rekabette kendine özgü bir strateji geliştirerek bölgedeki varlığını sürdürmeyi başarmıştır (Huseynov, 2017: 339). Rusya'nın Orta Asya üzerindeki tarihsel etkisi, enerji altyapısının büyük ölçüde Moskova'nın kontrolünde kalmasına neden olmuş, ancak Türkiye, Orta Asya'nın enerji kaynaklarının alternatif güzergahlar üzerinden Batı'ya ulaştırılmasında kritik bir rol oynamıştır. Çin ise Orta Asya'da "Bir Kuşak, Bir Yol" (Belt and Road Initiative) ile etkisini artırmış ve bu girişim sayesinde enerji koridorlarını genişleterek

hem enerji arz güvenliğini sağlamış hem de Orta Asya ülkeleri ile güçlü ekonomik bağlar kurmuştur (Rolland, 2017: 93). Türkiye, bu rekabet ortamında hem Avrupa Birliği ile hem de bölge ülkeleriyle enerji güvenliği temelli işbirliklerini artırmaya çalışmaktadır. Türkiye'nin bölgedeki tarihsel bağları ve jeostratejik konumu, bu tür işbirliklerinin güçlendirilmesine olanak tanımaktadır.

Literatürde yer alan Bahar Özsoy, Esra Banu Sipahi ve Yusuf Sayın'ın "Orta Asya'da Enerji Politikaları ve Küresel Rekabet Bağlamında Türkiye'nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme" isimli makalesinde, Türkiye'nin Orta Asya'nın enerji politikalarındaki ve küresel rekabetteki rolü değerlendirilmektedir. Bölgedeki petrol ve gaz kaynaklarının önemi vurgulanmış ve Türkiye'nin Türk devletleriyle işbirliği yoluyla bölgesel işbirliğini geliştirmeyi ve enerji piyasalarında küresel rekabeti azaltmayı nasıl amaçladığı tartışılmıştır. Çalışma, özellikle jeopolitik zorluklar bağlamında, enerjiyi Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında potansiyel bir birleştirici faktör olarak vurgulamaktadır (Özsoy vd., 2022). "The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy" adlı çalışmada Seçkin Kösmen, Türkiye'nin Orta Asya'ya yaklaşımını bölgedeki stratejik çıkarlarına odaklanarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin, özellikle Özbekistan'ın 2016'da liderlik değişikliğinden sonra, Orta Asya ülkeleri arasındaki etkisini güçlendirmek için açık siyasi veya askeri katılım yerine yumuşak güç, ekonomik işbirliği ve kültürel bağlardan nasıl yararlandığının altı çizilmektedir. Türkiye'nin Orta Asya devletleriyle ortaklıklar kurma çabaları, bölgedeki daha geniş bir jeopolitik rekabetin bir parçası olarak çerçevelenmektedir (Köstem, 2019). Sanja Stošić, "Geopolitical Dimension of the Old and the Modern Silk Road" adlı çalışmada ise tarihi İpek Yolu'nu Çin'in modern "Bir Kuşak, Bir Yol" girişimi ile karşılaştırmaktadır. Çin'in bölgesel bağlantıyı, finansal ve teknolojik hizmetlerin akışını ve artan jeopolitik etkisini geliştirme çabaları da bu eserde incelenmektedir. Makale, modern İpek Yolu'nun, geçmiş, şimdiki ve gelecekteki jeopolitik projeksiyonlarını birbirine bağlayan ve Çin'in küresel diplomasi ve ticaretteki rolünü vurgulayan küresel düzendeki bir değişimi temsil ettiğini savunmaktadır (Stošić, 2023).

Yukarıdaki bilgiler ışığında, Türkiye'nin Orta Asya ile olan tarihsel bağları, bölgenin enerji güvenliği ve jeopolitik dengeleri açısından önemli bir stratejik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya'nın zengin enerji kaynakları ve Türkiye'nin bu kaynakları uluslararası pazarlara ulaştırmadaki transit ülke rolü, Türkiye'nin enerji güvenliği politikasının merkezinde yer almaktadır. Bu tarihsel ve stratejik ilişkiler, Türkiye'nin bölgedeki enerji politikalarının derinleşmesine ve rekabetçi bir jeopolitik ortamda konumunu güçlendirmesine katkı sağlamaktadır.

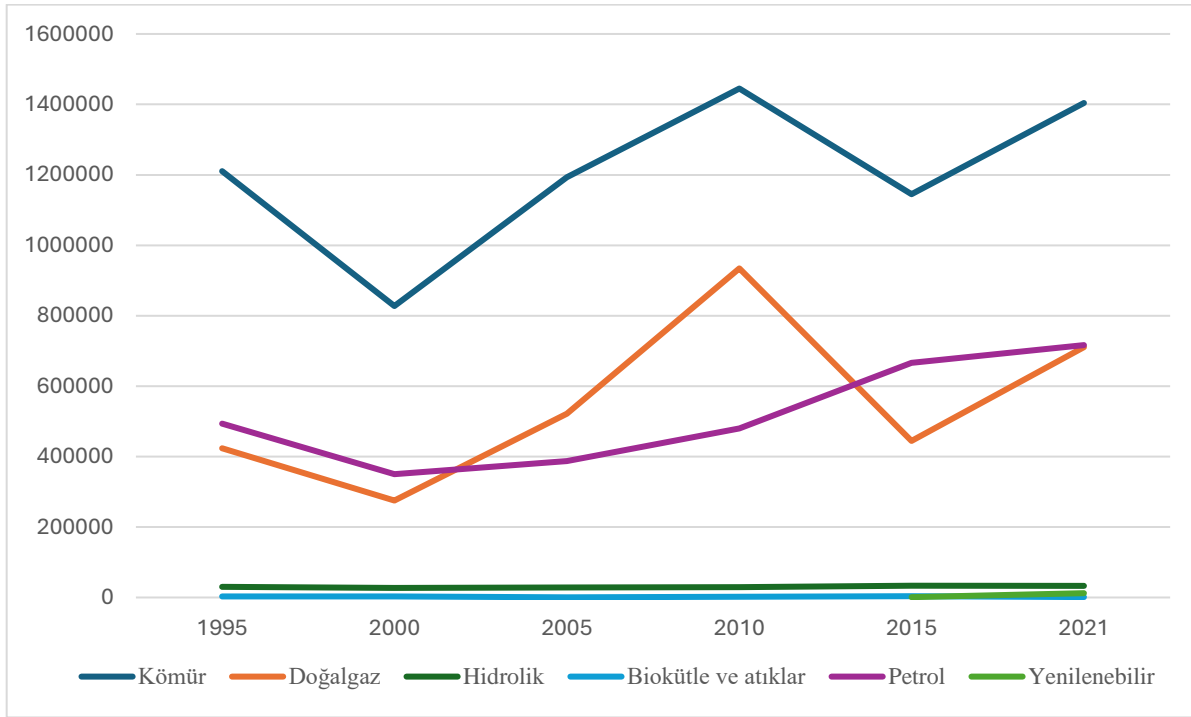
Literatürde konuyla ilgili çalışmaların sınırlı sayıda olması ve kaynakların dil çeşitliliği, bu çalışmanın akademik literatüre katkıda bulunma amacını pekiştirmiştir. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Türkiye ve Orta Asya dış politikasına ilişkin resmi belgeler, yerel kaynaklar, Türkçe, Rusça, İngilizce ve Fransızca dillerinde makaleler, raporlar, gazete yazıları, resmi belgeler, konferans bildirileri ve internet sitelerinde yer alan haberler detaylı olarak incelenmiştir.

2. ORTA ASYA'NIN ENERJİ POTANSİYELİ VE JEOPOLİTİK REKABET AÇISINDAN TÜRKİYE

Orta Asya, zengin enerji kaynakları ile dikkat çeken bir bölgedir ve küresel enerji güvenliği açısından stratejik bir öneme sahiptir. Bölge, özellikle petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından dünya genelinde öne çıkan birkaç ülkeden birini barındırmaktadır. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi Orta Asya ülkeleri, geniş enerji kaynaklarına sahip olup, küresel enerji ticaretinde önemli birer oyuncu olarak değerlendirilmektedir (Wold Bank, 2023). Bu ülkelerin enerji kaynakları, bölgedeki büyük güçler arasındaki rekabeti derinleştirmiş ve enerjiye erişim stratejilerinde Türkiye gibi transit ülkelerin rolünü artırmıştır.

Kazakistan, dünyanın en büyük 12. petrol üreticisi olup, 30 milyar varili aşan kanıtlanmış petrol rezervleri ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %3'ünü elinde bulundurmaktadır. Ayrıca, Kazakistan, Hazar Denizi'nin doğu kıyısındaki Tengiz ve Kaşagan gibi devasa petrol sahalarına sahiptir. Bu rezervler, ülkenin enerji ihracatında kilit bir rol oynamaktadır ve özellikle Çin, Rusya ve Avrupa ülkeleri için önemli bir enerji kaynağı oluşturmaktadır (Delibaş, 2021).

Tablo 1: Kazakistan Kaynağa Göre Toplam Enerji Arzı (TJ) , 1990-2021

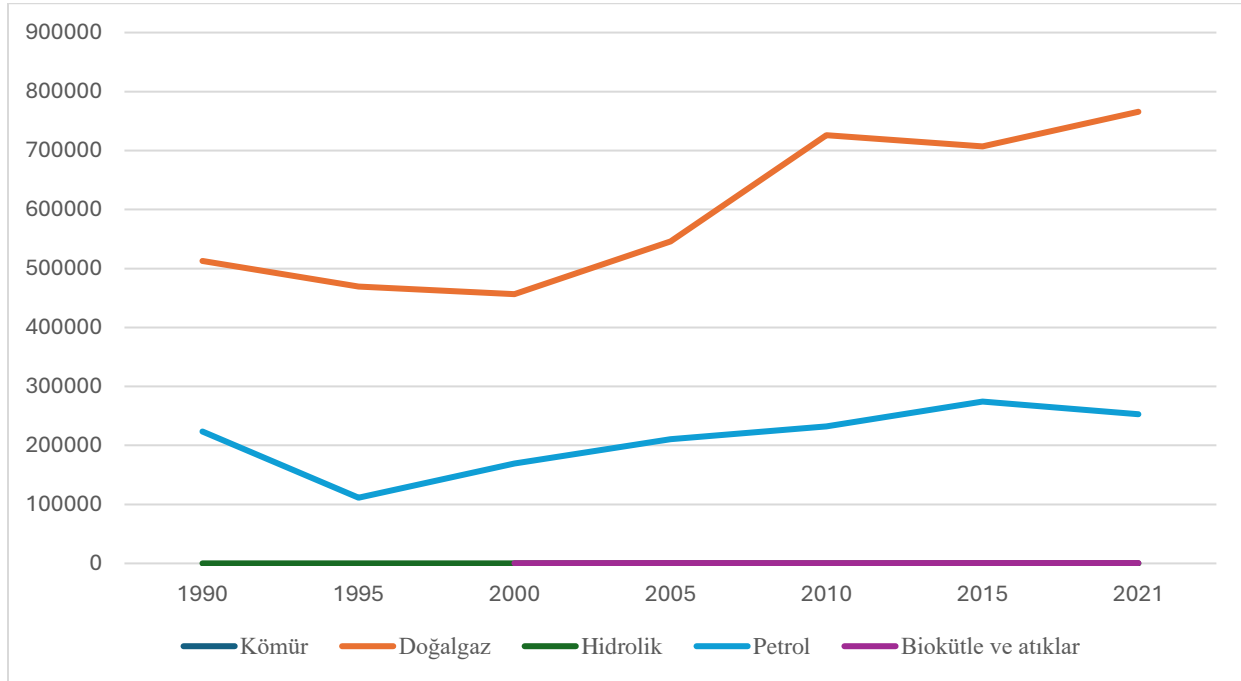
Kaynak: (IEA, 2023)

Grafikte de görüldüğü üzere, Kazakistan'ın enerji üretiminde kömür açık ara en büyük paya sahiptir. Ülkenin elektrik üretiminin %70'inin kömürden sağlanması, enerji üretiminde fosil yakıtların hakim olduğunu göstermektedir. Bu durum, enerji sektöründe çevresel etkiler ve karbon emisyonları açısından ciddi bir sorun yaratmaktadır. Kazakistan, hidroelektrik potansiyelini değerlendiren bir ülkedir. Hidroelektrik enerji, ülkenin güney ve doğu bölgelerinde yoğunlaşmıştır.

%13'lük payı, temiz ve yenilenebilir enerji kaynaklarının önemini vurgulasa da, toplam enerji üretiminde hâlâ düşük bir orana sahiptir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının oldukça küçük bir paya sahip olması (%2), Kazakistan'ın bu alanda henüz gelişme aşamasında olduğunu göstermektedir. Ülke, özellikle rüzgar enerjisinde büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen, bu kaynaklar yeterince kullanılmamaktadır. Yenilenebilir enerjiye daha fazla yatırım yapılarak, kömüre olan bağımlılık azaltmak mümkündür. Petrol ve doğal gaz, Kazakistan'ın enerji portföyünün önemli bir parçasıdır. Doğal gaz genellikle ısıtma ve elektrik üretiminde kullanılmaktadır. Petrol ise daha çok ihraç edilen bir kaynaktır. Bu kaynakların kullanımı, fosil yakıt bağımlılığının devam ettiğini göstermektedir. Kazakistan, dünyadaki en büyük uranyum rezervlerinden birine sahip olmasına rağmen, şu anda aktif bir nükleer enerji üretimi yoktur. Daha önce kullanılan Aktau'daki BN-350 reaktörü 1999 yılında kapatılmıştır. Gelecekte nükleer enerji yatırımlarının olası bir seçenek olabileceği düşünülmektedir, ancak şu anda bu alanda bir gelişme yoktur (IEA, 2023).

Türkmenistan, tahmini 19.5 trilyon metreküplük doğalgaz rezervi ile dünyanın en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden biri olarak kabul edilmektedir (BP, 2020: 32). Türkmenistan'ın doğalgazı, Çin'e uzanan boru hatları aracılığıyla önemli ölçüde ihraç edilmekte ve bu da Çin'in enerji güvenliğinde büyük bir etkiye sahiptir.

Tablo 2: Türkmenistan Kaynağa Göre Toplam Enerji Arzı (TJ) , 1990-2021

Kaynak: (IEA, 2023)

Türkmenistan'ın enerji arzı büyük ölçüde fosil yakıtlar (özellikle doğal gaz ve petrol) üzerine kurulmuş durumdadır. Doğal gaz, ülkenin enerji arzının temelini oluştururken, diğer yenilenebilir kaynaklar ve alternatif enerji kaynakları düşük seviyelerde kalmaktadır. Türkmenistan'ın enerji üretiminde hidroelektrik, biyoyakıt gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme ihtiyacı

bulunmaktadır Ayrıca, kömür gibi kaynakların kullanımının sınırlı olması, enerji üretiminde daha temiz ve doğal gaz gibi yerel kaynakların tercih edildiğini göstermektedir.

Orta Asya'nın sahip olduğu bu zengin enerji potansiyeli, bölgedeki jeopolitik rekabeti artırmıştır. Bölgenin büyük enerji rezervlerine sahip olması, dış aktörler arasında enerjiye erişim ve bu kaynakları uluslararası piyasalara ulaştırma yarışını tetiklemiştir. Rusya, Orta Asya'daki enerji kaynaklarına en çok ilgi gösteren ülkelerden biridir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Orta Asya cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmış, ancak enerji kaynaklarının yönetimi ve ticareti konusunda ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu bağlamda Rusya, enerji politikalarını yeniden şekillendirerek bölgede etkili bir güç olma konumunu korumaya çalışmıştır. Hem bölgedeki enerji kaynaklarının kullanımını hem de bu kaynakların Avrupa ve Asya'ya ulaştırılması, Rusya'nın Orta Asya politikalarının merkezinde yer almıştır.

Rusya'nın Orta Asya üzerindeki etkisi, Çarlık dönemine kadar uzanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ise bu bölgede bağımsız cumhuriyetler ortaya çıkmış, ancak enerji altyapısı büyük ölçüde Rusya'ya bağlı kalmıştır. Özellikle boru hatlarının Rusya'nın kontrolünde olması, enerji ticaretinin ve bölgesel enerji politikalarının belirleyici faktörü olmuştur (Omeliçeva, 2018: 329). Sovyetler Birliği'nin mirası olan bu boru hatları, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkelerin dünya piyasalarına petrol ve doğal gaz ihracatını büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir (Budak, 2013: 131).

Rusya'nın Orta Asya'daki enerji politikalarının temel amacı, bölgedeki enerji kaynaklarının Batı'ya bağımsız bir şekilde ulaşmasını engellemek ve Rusya üzerinden geçen rotalarla Avrupa'ya enerji arzını kontrol altında tutmaktır. Bu stratejinin en bilinen örneklerinden biri, Kazakistan ve Türkmenistan'dan çıkan doğal gazın Rusya'nın kontrolündeki boru hatlarıyla Avrupa pazarlarına ulaştırılmasıdır. Rusya, bu enerji kaynaklarının fiyatlarını ve dağıtımını kontrol etmek suretiyle hem ekonomik hem de siyasi nüfuzunu güçlendirmiştir (Mitrova, 2024). Bunun yanı sıra Rusya; Türkmenistan ve Kazakistan ile yaptığı uzun vadeli enerji anlaşmaları ile bu ülkelerin enerji sektörlerini kendi çıkarlarına uygun şekilde yönlendirmiştir. Özellikle Türkmenistan'ın doğal gaz rezervleri, Rusya için hayati bir öneme sahiptir. Gazprom, Türkmenistan ile 2003 yılında imzaladığı anlaşma çerçevesinde bu ülkenin doğal gazının büyük bir kısmını düşük fiyatlarla satın almış ve kendi ihtiyaçlarına uygun şekilde dünya piyasalarına sunmuştur (Kanapiyanova, 2022).

Orta Asya ülkeleri, Rusya'nın enerji politikalarına çeşitli şekillerde yanıt vermiştir. Kazakistan, enerji ihracatını çeşitlendirme ve Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma stratejisi izlemiştir; bu doğrultuda Çin ile önemli enerji anlaşmaları yapmıştır (New Central Asia, 2024). Kazakistan'ın Hazar Denizi üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaşan enerji hatlarına katılması, Rusya'nın enerji politikalarına bir "meydan okuma" olarak değerlendirilmiştir. Türkmenistan da benzer şekilde Rusya ile yaptığı enerji anlaşmalarını gözden geçirerek alternatif pazarlar arayışına girmiştir. Özellikle Çin ile inşa edilen boru hatları, Türkmenistan'ın doğal gaz ihracatını çeşitlendirmesine olanak tanımış ve Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmıştır.

Çin, Orta Asya'daki enerji kaynaklarına en çok ilgi gösteren ülkelerden bir diğeridir. Çin, artan enerji ihtiyacı ve enerji güvenliği arayışları doğrultusunda Orta Asya'daki enerji politikalarını derinleştirmiş ve bölgeyle önemli enerji işbirlikleri geliştirmiştir. Orta Asya'nın enerji kaynaklarına ulaşmak, Çin'in ekonomik kalkınması ve enerji güvenliği açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Özellikle Çin'in Batı bölgelerindeki ekonomik gelişimi için bu enerji kaynakları kritik bir rol oynamaktadır (Duran ve Yılmaz, 2011: 38).

Çin'in Orta Asya ile enerji işbirliği, 1990'larda bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle hız kazanmıştır. 1997 yılında Kazakistan ile imzalanan enerji anlaşması, Çin'in bölgede ciddi bir oyuncu olarak ortaya çıkışının ilk adımlarından biri olmuştur. Bu anlaşma ile Kazak petrolünün Çin'e ihraç edilmesi sağlanmış ve Orta Asya ile Çin arasında stratejik enerji ortaklıkları kurulmaya başlanmıştır. Aynı dönemde, Çin'in enerji güvenliği politikaları çerçevesinde, bölgede büyük boru hattı projeleri hayata geçirilmiştir. 2000'li yıllarda Çin'in Orta Asya'daki enerji yatırımları hız kazanmış, bu yatırımlar hem petrol hem de doğal gaz alanlarını kapsamıştır. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi ülkelerle yapılan enerji anlaşmaları, Çin'in bölgede ekonomik ve stratejik nüfuzunu pekiştirmiştir (Yılmaztürk, 2019: 159).

Çin'in Orta Asya'ya yönelik enerji politikalarının arkasında yatan temel faktör, enerji güvenliğini sağlama hedefidir. Çin, dünyanın en büyük enerji tüketicilerinden biri olarak, ithal ettiği enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve özellikle Rusya ve Orta Doğu'ya olan bağımlılığını azaltmak istemektedir. Bu bağlamda Orta Asya, hem jeopolitik konumu hem de sahip olduğu enerji kaynakları ile Çin'in enerji güvenliği stratejisinin merkezinde yer almaktadır. Çin, enerji kaynaklarına erişimini garanti altına almak için Orta Asya'da büyük çaplı boru hattı projelerine yatırım yapmıştır (Eyl-Mazzega, 2023). Özellikle Türkmenistan ile Çin arasında inşa edilen Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı, Çin'in Orta Asya enerji politikalarının en somut göstergelerinden biridir. 2009 yılında devreye giren bu boru hattı, yıllık 40 milyar metreküp doğal gazın Türkmenistan'dan Çin'e taşınmasını sağlamaktadır ve bu proje Çin'in enerji güvenliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Kanapiyanova, 2022: 232-233).

Çin'in Orta Asya enerji politikalarında boru hatları diplomasisi önemli bir yer tutmaktadır. 2000'li yıllarda hayata geçirilen Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı, Çin'in bölgedeki enerji yatırımlarının en büyük projelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu boru hattı, Kazakistan'ın Aktobe bölgesinden başlayarak Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne kadar uzanmakta olup yıllık 20 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahiptir (KCP, 2024). Aynı zamanda, Çin'in bölgede yaptığı büyük enerji altyapı yatırımları, sadece boru hatları ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda enerji üretim tesisleri ve petrol rafinerileri gibi projeleri de kapsamıştır. Çin, Orta Asya'da enerji yatırımlarını artırırken, bu yatırımlarını geniş bir ticaret ve altyapı projeleri ağına entegre etmeyi amaçlamıştır. Çin'in "Bir Kuşak, Bir Yol" girişimi, Orta Asya'daki enerji projeleri ile lojistik altyapı projelerini birleştirerek bölgedeki enerji ve ticaret yollarını genişletmeyi hedeflemiştir. "Bir Kuşak, Bir Yol" kapsamında yapılan enerji projeleri, Çin'in bölgedeki ekonomik varlığını güçlendirmiştir.

Çin'in Orta Asya'daki artan enerji yatırımları, bölgedeki diğer büyük aktörler, özellikle Rusya ve ABD, tarafından yakından izlenmektedir. Rusya, Orta Asya'daki enerji kaynakları üzerindeki etkisini kaybetmek istemediği için Çin'in enerji politikalarını dikkatle takip etmekte, ancak Orta Asya'daki ülkelerle Çin arasında imzalanan enerji anlaşmalarına doğrudan müdahale etmemektedir. Öte yandan, ABD, Çin'in Orta Asya'da artan etkisini küresel enerji güvenliği bağlamında bir tehdit olarak görmektedir. Bölgedeki Orta Asya ülkeleri ise Çin'in enerji yatırımlarını memnuniyetle karşılamakta, bu yatırımları hem ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak hem de enerji gelirlerini artırmak için bir fırsat olarak değerlendirmektedir.

Türkmenistan ve Kazakistan, Çin'in enerji yatırımlarından en çok yararlanan ülkeler arasında yer almakta ve Çin ile güçlü stratejik ortaklıklar geliştirmektedir.

Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü üzere Rusya ve Çin, Orta Asya'daki enerji kaynaklarına en çok ilgi gösteren ülkelerden ikisidir. Rusya, eski Sovyet Cumhuriyetleri üzerindeki tarihsel etkisini sürdürmeye çalışırken, Çin "Bir Kuşak, Bir Yol" kapsamında bölgeyi küresel ekonomik ağlarına dahil etmektedir (Mamakhatov ve Mallah, 2021). Bu iki ülkenin bölgedeki etkisi, enerji koridorlarının yönünü ve bölgesel işbirliklerinin doğasını şekillendirmektedir. Türkiye, bu rekabet ortamında kendine önemli bir rol biçmiştir. Türkiye'nin Orta Asya ile ilişkileri, hem enerji güvenliğini sağlamaya yönelik stratejiler hem de tarihsel ve kültürel bağlar üzerine kurulu olmuştur ve Orta Asya enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında bir transit ülke olarak kilit bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin "enerji köprüsü" rolü, hem Batı ülkelerine enerji sağlayan bir transit hat olma konumunu hem de enerji güvenliği stratejilerini güçlendirme yönündeki çabalarını yansıtmaktadır (Sarıbaş, 2008: 51).

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı, Türkiye'nin bu stratejik konumunu güçlendiren en önemli projelerin arasında yer almıştır. BTC, Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyısındaki petrolünün Gürcistan üzerinden Akdeniz'e taşınmasını sağlayan bir boru hattı olup, bölgedeki enerji kaynaklarının Batı'ya ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Aynı şekilde BTE boru hattı, Azerbaycan doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyarak Avrupa'nın enerji çeşitlendirme çabalarına katkı sağlamaktadır. Bu projeler, Türkiye'nin enerji güvenliği açısından önemini artırmakla kalmayıp, Orta Asya enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında alternatif bir rota sunmaktadır (Güler, 2024, s. 461).

Orta Asya'nın enerji kaynaklarına erişim, aynı zamanda Türkiye'nin bölgesel ve küresel güçlerle olan ilişkilerini şekillendirmektedir. Rusya ile Türkiye arasındaki enerji ilişkileri, hem işbirliği hem de rekabet unsurlarını barındırmaktadır. Türkiye, Rusya'dan doğal gaz ithalatına büyük oranda bağımlı olmasına rağmen, Orta Asya enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesiyle bu bağımlılığı azaltma yönünde adımlar atmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile enerji işbirliği, AB'nin enerji arz güvenliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Orta Asya'dan Avrupa'ya enerji akışını sağlayacak boru hattı projeleri, hem Türkiye'nin transit ülke konumunu güçlendirmekte hem de AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmaya yönelik çabalarını desteklemektedir (Tastan, 2022).

Türkiye, jeopolitik konumunu kullanarak, Hazar Havzası'ndan Avrupa'ya enerji taşımacılığında kritik bir enerji koridoru olmayı amaçlamaktadır. Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve gelecekteki Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) gibi projeler, Türkiye'nin bu stratejisinin en önemli unsurlarıdır. TANAP, Azerbaycan gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşıyan bir projedir ve bu projede Orta Asya'dan gelecek gazın Avrupa'ya ulaştırılmasında önemli bir aşama kaydedilmiştir. TANAP ve BTC gibi projeler, Türkiye'nin enerji transit ülkesi olma konumunu güçlendirmiştir. Bu projeler sayesinde Türkiye hem kendi enerji güvenliğini sağlamayı hem de bölgesel ve küresel enerji piyasalarında daha etkili bir oyuncu olmayı başarmıştır. Aynı zamanda bu projeler, Orta Asya ülkelerinin Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmalarına da yardımcı olmuştur (Önce ve Paksoy, 2015: 744-745).

Son yıllarda, Türkiye, Orta Asya'da yenilenebilir enerji alanında da yatırım fırsatları aramaktadır. Özellikle Kazakistan ve Türkmenistan ile yapılan işbirliği projeleri, Türkiye'nin Orta Asya'daki

enerji yatırımlarını çeşitlendirme çabalarının bir parçasıdır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji alanında geliştirdiği politikalar, Orta Asya'daki enerji işbirliklerini genişletme ve bölgedeki enerji pazarına daha fazla entegre olma hedefini taşımaktadır. Ayrıca, Türkiye, TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı) aracılığıyla bölgedeki enerji altyapısının geliştirilmesine yönelik teknik destek sağlamaktadır. Bu projeler, Türkiye'nin bölgeyle olan işbirliğini sadece enerji ticareti alanında değil, aynı zamanda teknolojik ve teknik işbirliği alanında da güçlendirmektedir (Tanrısever, 2021).

3. BÖLGESEL ENERJİ İŞBİRLİĞİ AÇISINDAN FIRSATLAR VE ENGELLER

Orta Asya'nın enerji kaynakları, küresel enerji güvenliği ve bölgesel ekonomik kalkınma açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye, bu bölgedeki enerji işbirliği fırsatlarını değerlendirerek hem enerji arz güvenliğini hem de bölgesel işbirliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. Ancak, bu iş birliklerinin önünde önemli engeller de bulunmaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya ile enerji işbirliğini genişletme yolundaki en büyük fırsatlarından biri, bölgedeki ülkelerin enerji zenginliğidir. Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan, büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, bu enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara taşıyan transit bir ülke olarak kritik bir rol oynayabilecektir. Bu bağlamda Türkiye'nin Orta Asya'daki enerji kaynaklarına erişim, hem iç enerji arz güvenliğini artırabilecek hem de Türkiye'yi enerji geçiş hatları açısından kilit bir konuma getirebilecektir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı projeleri, Türkiye'nin Orta Asya ile enerji işbirliğini genişletme çabalarının en önemli başarıları arasında yer almaktadır. BTC, Hazar Denizi'nden gelen petrolün Gürcistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaşmasını sağlarken, BTE boru hattı Azerbaycan doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımaktadır (Güler, 2024). Bu projeler, hem Türkiye'nin enerji güvenliğini güçlendirmektedir hem de bölgedeki enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaşmasına alternatif bir rota sağlamaktadır.

Bir diğer önemli fırsat, Orta Asya ülkelerinin küresel enerji piyasalarına daha fazla entegre olma çabalarıdır. Bu ülkeler, hem Rusya hem de Çin'e olan enerji bağımlılıklarını azaltma ve alternatif pazarlarla ilişkilerini geliştirme eğilimindedir. Bu noktada Avrupa Birliği ve diğer Batılı ülkelerle güçlü ticari ilişkileri sayesinde Türkiye, Orta Asya ülkelerine Batı ile entegrasyon konusunda stratejik bir ortak olma fırsatına sahiptir. Avrupa'nın enerji güvenliğini artırma ve Rusya'ya bağımlılığını azaltma stratejileri, Türkiye'yi Orta Asya enerji kaynaklarının Batı'ya ulaşmasında vazgeçilmez bir transit ülke haline getirebilecektir (Dursun, 2011: 252).

Orta Asya ile enerji işbirliğini genişletmeye yönelik bu fırsatlara rağmen, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu önemli engeller bulunmaktadır. Bunların başında, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin bölgedeki güçlü etkisi gelmektedir. Rusya, uzun yıllardır Orta Asya enerji altyapısının büyük bir bölümünü kontrol etmekte ve bu ülkelerin enerji ihracatını Moskova üzerinden gerçekleştirmelerini teşvik etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin enerji işbirliği çabalarını sınırlayabilir. Ayrıca, Rusya'nın Orta Asya'daki siyasi ve askeri etkisi, bölgedeki enerji işbirliklerinin Rusya'nın çıkarlarına zarar vermeyecek türde şekillendirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir (Kısacık, 2012).

Çin, özellikle “Bir Kuşa, Bir Yol” kapsamında bölgeye büyük yatırımlar yapmış ve Orta Asya'dan geçen enerji koridorları üzerindeki etkisini artırmıştır. Çin, Türkmenistan'dan doğal gaz ithalatını artırarak bölgedeki enerji kaynaklarına erişimini sağlamlaştırmıştır. Bu durum, Türkiye'nin enerji işbirliği kurma çabalarında Çin ile doğrudan rekabete girmesi anlamına gelmektedir. Çin'in Orta Asya ülkelerine sunduğu büyük ekonomik teşvikler, Türkiye'nin bölge ülkeleri ile enerji alanında işbirliği geliştirmeyi zorlaştırabilir.

Bölgesel işbirliğinin önündeki bir diğer engel ise altyapı eksiklikleri ve siyasi istikrarsızlıklardır. Orta Asya'da enerji nakil hatları ve enerji üretim tesislerinin modernizasyonu için büyük yatırımlar gerekmektedir. Ancak, bu yatırımların yapılmasındaki yavaşlık ve bölgedeki bazı ülkelerin iç siyasi belirsizlikleri, Türkiye'nin enerji işbirliği projelerini geciktirebilir veya engelleyebilir. Ayrıca, bölge ülkeleri arasında siyasi ve ekonomik rekabetin de işbirliği fırsatlarını sınırladığı gözlemlenmektedir (Budak, 2013: 137).

Son olarak, hukuki ve düzenleyici engeller, Türkiye'nin Orta Asya enerji pazarlarına erişimini zorlaştırmaktadır. Orta Asya ülkeleri arasında enerji politikalarının ve düzenleyici çerçevelerin farklılık göstermesi, uzun vadeli işbirliği anlaşmalarının uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bölgedeki enerji kaynaklarına yapılan yatırımların sürdürülebilir olması ve uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi hem zaman hem de maliyet açısından önemli zorluklar doğurmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin Orta Asya enerji politikalarındaki rolü, bölgesel jeopolitik rekabetin ve işbirliğinin etkisiyle şekillenen önemli bir stratejik unsurdur. Orta Asya'nın sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve bu kaynakların dünya enerji piyasalarındaki önemi, Türkiye'ye hem enerji güvenliği hem de uluslararası enerji geçiş hatları üzerinde kritik bir aktör olma fırsatı sunmaktadır. Türkiye, bu bağlamda sadece enerji arz güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda Orta Asya ülkeleriyle kurduğu işbirlikleriyle bölgesel düzeydeki ilişkilerini güçlendirmiştir. Türkiye'nin enerji koridoru olarak yükselen rolü, hem Batı ile Doğu arasındaki enerji geçişini sağlamada hem de Orta Asya ülkeleri ile güçlü ekonomik bağlar kurmada önemli bir işlev görmüştür.

Orta Asya, tarihi ve stratejik olarak Türkiye'nin dış politikasında öncelikli bir konuma sahiptir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkeleri, dünya enerji piyasalarında önemli birer oyuncu haline gelmiştir. Türkiye, bu ülkelerle hem kültürel ve tarihsel bağlarını kullanarak hem de stratejik çıkarlarını gözeterek enerji alanında işbirliği geliştirme yoluna gitmiştir. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ve Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projeleri, Türkiye'nin Orta Asya'daki enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara taşıyan önemli girişimlerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu projeler, Türkiye'nin hem enerji arz güvenliğini sağlama hem de Batı ülkelerine enerji taşımada bir köprü olma hedefini gerçekleştirmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye'nin enerji politikalarının başarısında, Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin bölgedeki etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Özellikle Rusya'nın bölgedeki enerji altyapısı üzerindeki kontrolü ve Çin'in artan ekonomik etkisi, Türkiye'nin manevra alanını kısıtlayan faktörler arasında yer almaktadır. Rusya, Sovyetler Birliği döneminden miras kalan boru hatlarıyla Orta Asya

ülkelerinin dünya enerji piyasalarına erişimini kontrol etmekte ve bu ülkelerin enerji ihracatını büyük ölçüde kendi toprakları üzerinden gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Çin ise "Bir Kuşak Bir Yol" projesi ile bölgedeki enerji kaynaklarına doğrudan erişim sağlamak amacıyla büyük yatırımlar yapmıştır. Bu durum, Türkiye'nin Orta Asya'daki enerji kaynaklarına erişimini ve bölgedeki işbirliği çabalarını zorlaştıran unsurlar arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya'daki enerji politikalarının başarıya ulaşabilmesi için bölgedeki ülkelerle daha güçlü işbirlikleri kurması gerekmektedir. Orta Asya ülkeleri, özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan, sahip oldukları zengin enerji rezervleri ile dünya enerji piyasalarında önemli aktörlerdir. Türkiye, bu ülkelerle enerji alanında işbirliğini derinleştirerek hem kendi enerji arz güvenliğini artırabilir hem de bölgedeki enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında kritik bir transit ülke rolü üstlenebilir. Aynı zamanda, Türkiye'nin Orta Asya'da yenilenebilir enerji yatırımlarını artırması, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltarak enerji işbirliğini çeşitlendirme fırsatı sunacaktır. Bu sayede Türkiye, enerji politikalarında daha sürdürülebilir bir strateji izleyebilir.

Ancak Türkiye'nin enerji işbirliği çabalarının önünde önemli engeller de bulunmaktadır. Bunların başında bölgedeki altyapı eksiklikleri ve siyasi istikrarsızlıklar gelmektedir. Orta Asya'da enerji nakil hatlarının modernizasyonu ve yeni enerji üretim tesislerinin inşası için büyük yatırımlar gerekmektedir. Ancak bu yatırımların hayata geçirilmesindeki yavaşlık, Türkiye'nin enerji işbirliği projelerini geciktirebilir veya engelleyebilir. Ayrıca, Orta Asya ülkeleri arasındaki siyasi ve ekonomik rekabet de enerji işbirliği fırsatlarını sınırlamaktadır. Türkiye, bu engelleri aşmak için bölge ülkeleriyle daha güçlü diplomatik ilişkiler kurmalı ve enerji işbirliği projelerine daha fazla yatırım yapmalıdır.

Türkiye'nin Orta Asya'daki enerji politikalarını etkileyen bir diğer faktör, bölgedeki hukuki ve düzenleyici çerçevelerin farklılık göstermesidir. Orta Asya ülkeleri arasında enerji politikalarının ve düzenleyici çerçevelerin uyumsuzluğu, uzun vadeli işbirliği anlaşmalarının uygulanmasını zorlaştıran unsurlar arasında yer almaktadır. Bu durum, Türkiye'nin bölgedeki enerji yatırımlarının sürdürülebilir olmasını engelleyebilir ve enerji projelerinin uluslararası standartlara uygun hale getirilmesi için daha fazla zaman ve maliyet gerektirebilir.

Tüm bu zorluklara rağmen Türkiye, Orta Asya'da enerji işbirliğini geliştirme konusunda önemli fırsatlara sahiptir. Bölgenin enerji zenginliği, Türkiye'nin hem kendi enerji arz güvenliğini sağlaması hem de uluslararası enerji piyasalarında daha etkili bir oyuncu haline gelmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır. Türkiye, Batı ile güçlü ticari ve siyasi ilişkileri sayesinde Orta Asya ülkelerinin küresel enerji piyasalarına entegrasyonunda stratejik bir ortak olarak rol alabilir. Özellikle Avrupa Birliği'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltma çabaları, Türkiye'yi Orta Asya enerji kaynaklarının Batı'ya ulaştırılmasında vazgeçilmez bir transit ülke haline getirebilir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Orta Asya'daki enerji politikaları hem bölgesel işbirliği fırsatlarını hem de jeopolitik rekabetin zorluklarını içeren bir stratejik denge üzerine kuruludur. Türkiye, bu stratejik dengeyi koruyarak bölgedeki enerji işbirliğini güçlendirebilir ve uzun vadede bölgedeki enerji güvenliği açısından kritik bir rol oynamaya devam edebilir.

KAYNAKÇA

BATSAİKHAN, U., ve DABROWSKI, M. (2017). “Central Asia — twenty-five years after the breakup of the USSR”, *Russian Journal of Economics*, 3(3), 296–320.

BP. (2020). *Statistical Review of World Energy 2020*. London: BP.

BUDAK, T. (2013). “Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, 5(9), 125-142.

DELİBAŞ, A. (2021). “Kazakistan’da Yükselen Çin Varlığı ve İran”, <https://iramcenter.org/kazakistanda-yukselen-cin-varligi-ve-iran-458> (24.05.2024)

DURAN, H., ve YILMAZ, K. K. (2011). “Devi Bağlayan Bağlar: Çin’in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı”, *International Conference on Eurasian Economies 36-43*, Manas University Press, Bishkek

DURUN, S. (2011). “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası Ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Yayınları*, Ankara

EYL-MAZZEGA, M.-A. (2023). “The Security of Energy Supply: China’s Desire to Control its Dependencies” IFRI: <https://ifrimaps.org/en/china-united-states-europe-off-balance/geopolitical-challenges-2/the-security-of-energy-supply-china-s-desire-to-control-its-dependencies-1> (15.06.2024)

GÜLER, A. (2024). *Avrupa Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanmasında Türkiye’nin Stratejik Önemi. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 455-470.

HUSEYNOV, Y. (2017). “Geopolitics of the Republic of Turkey’s Energy Policy”, *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(3), 337-344.

IEA. (2023). “Energy Statistics Data Browser”, <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tools/energy-statistics-data-browser?country=KAZAKHSTAN&fuel=Energy%20supply&indicator=TESbySource> (28.05.2024)

IEA. (2023). “Energy Statistics Data Browser”, <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tools/energy-statistics-data-browser?country=TKM&fuel=Energy%20supply&indicator=TESbySource> (29.05.2024)

KANAPIYANOVA, Z. (2022, Kasım). “Türkmenistan’ın Doğal Gaz İş Birlikleri ve Projeleri”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(15), 225-242.

KANAPIYANOVA, Z. (2022). “Turkmenistan-Russia Energy Cooperation in the Context of Natural Gas Trading” <https://www.eurasian-research.org/publication/turkmenistan-russia-energy-cooperation-in-the-context-of-natural-gas-trading/> (11.06.2024)

KASIM, M. (2020). “Orta Asya’nın Ekonomik Gelişimi: Kuşak Ve Yol Girişimi’nin Getirdiği Fırsatlar Ve Zorluklar”, *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 55-73.

- KCP. (2024). “Kazakhstan-China Pipeline”, <https://www.kcp.kz/?language=en> (11.07.2024)
- KISACIK, S. (2012). “Rusya’nın Enerji Politikaları Bağlamında Orta Asya Ülkeleriyle İlişkileri” <https://politikaakademisi.org/2012/12/23/rusyanin-enerji-politikalari-baglaminda-orta-asya-ulkeleriyle-iliskileri/> (23.07.2024)
- KÖSTEM, S. (2019). “The Power of the Quiet? Turkey’s Central Asia Strategy”, <https://www.ispionline.it/en/publication/power-quiet-turkeys-central-asia-strategy-24069> (05.06.2024)
- MAMAKHATOV, T., ve MALLAH, J. M. (2021). “The role of the SCO countries in ensuring China’s energy security”, *RUDN Journal of Economics*, 29(4), 653-663.
- MİTROVA, T. (2024). “Russia’s Expanding Energy Ties in Central Asia”, <https://www.energypolicy.columbia.edu/russias-expanding-energy-ties-in-central-asia/> (09.06.2024)
- NEW CENTRAL ASIA. (2024). “Kazakhstan, China Ink \$3.7 Billion Deals, Deepen Energy Ties”, <https://www.newscentralasia.net/2024/07/03/kazakhstan-china-ink-3-7-billion-deals-deepen-energy-ties/#:~:text=Kazakhstan%20and%20China%20solidified%20their,in%20Astana%2C%20according%20to%20Kazinform.&text=Memorandum%20of%20Understanding%20between%20Samru> (22.07.2024)
- OMELİCHEVA, M. Y. (2018). “Russia's Foreign Policy in Central Asia”, A. P. Tsygankov (Dü.) içinde, “Routledge Handbook of Russian Foreign Policy” (s. 325-337). Oxfordshire, UK: Routledge Publisher.
- ÖNCE, A. G., ve PAKSOY, S. (2015). “Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’nin (Tanap) Bölge Ekonomisi Ve Barişi Açısından Önemi”, I. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress Proceeding Book (s. 733-750). İstanbul: Ulaştırma ve Lojistik Kongreleri.
- ÖZKAN, G. (2010). “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), 17-40.
- ÖZSOY, B., SİPAHİ, E. B., ve SAYIN, Y. (2022). “Orta Asya’da Enerji Politikaları ve Küresel Rekabet Bağlamında Türkiye’nin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme” *Gazi Akademik Bakış*, 15(30), 303-328.
- ROLLAND, N. (2017). “China's Eurasian Century? Political and Strategic Implications of the Belt and Road Initiative”, Washington, D.C: National Bureau of Asian Research.
- SARIBAŞ, N. (2008). “Geopolitics Of European Energy Security And The Turkish Link”, Ç. ERHAN içinde, *Trans-Avrupa Güveblik Sorunları* (s. 47-53). Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma Ve Uygulama Merkezi.
- STOŠIĆ, S. (2023). “Geopolitical Dimension of the Old and the Modern Silk Road”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 37-54.

TANRISEVER, O. F. (2021). “Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerinde Enerji Boyutu”, <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turkiyenin-turk-cumhuriyetleri-ile-iliskilerinde-enerji-boyutu> (23.07.2024)

TASTAN, K. (2022). “Turkey and European Energy (In)Security What Role for Turkey in European Energy Security Following the Russian Invasion of Ukraine?”, <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C38/> (14.07.2024)

WORLD BANK. (2023). “Central Asia Water & Energy Program”, <https://www.worldbank.org/en/region/eca/brief/cawep> (12.05.2024)

YILMAZTÜRK, H. H. (2019). “Başat Güç Olma Yolunda Çin: Enerji Ve Pazar İhtiyacı Bağlamında Afrika Politikaları”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2), 156-170.

YÜCE, M. (2022). “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye ile İlişkiler”, SETA , Ankara

GEMİ ACENTELERİNDE DİJİTALLEŞME VE ETKİLERİ ¹

DIGITALIZATION AND IMPACTS ON SHIPPING AGENCIES

Faruk KÖSEÖĞLU

Faruk.koseoglu@hotmail.com
0000-0002-3529-9618

Murat YORULMAZ

murat.yorulmaz@kocaeli.edu.tr
0000-0002-5736-9146

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Received: 25.10.2024

Kabul Tarihi

Accepted: 18.12.2024

ÖZ Gemi acenteleri, gemilerin uğrak yaptığı limanlarda, gemi ve yük ile ilgili işlemler başta olmak üzere yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesi işini donatan hesabına gerçekleştiren ve sözleşmeler vasıtasıyla yetkilendirilen kurumlardır. Acentelerin, atandıkları armatör firmalara ait gemilerin, limana geliş ve gidişlerinde liman başkanlığı, hudut ve sahiller sağlık genel müdürlüğü, liman işletmesi, polis ve gümrük ile olan işlerini yapmak; gemilerin açıkta demirleme, yanaşma-kalkma, yükleme, boşaltma, limbo vb. işlemlerini takip etmek ve sonuçlandırmak; gemi ile ilgili oluşacak tüm masrafları ödemek; gemilerin yakıt, kumanya, malzeme, su ikmal gibi ihtiyaçlarını temin etmek gibi sorumlulukları bulunmaktadır. Acentelik mesleği deniz yolu taşımacılığı kadar eski olmasa da 14. yüzyıl sonları 15. yüzyıl başlarında ihtiyaca cevap vermek için zorunlu olarak dünya denizcilik sektöründeki yerini almıştır. Gemi acenteliği uzun yıllardır var olan bir meslek dalı olmasına rağmen ülkemizde maalesef yeterince bilinmemektedir. Uygulamaya dayalı meslek dalı olması sebebiyle gemi acente personeli görererek, öğrenerek ve çalışarak deneyim kazanmaktadır. Dijitalleşme tüm sektör ve mesleklerle beraber gemi acentelerini de etkisi altına almıştır. Bu çalışmanın amacı dijitalleşmenin, gemi acenteliği üzerindeki olumlu/olumsuz etkileri belirlemek ve acentelerin adaptasyon sürecine ilişkin saptamalarda bulunmaktır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim deseni kullanılmış ve örneklemini ise Kocaeli ilinde faaliyette bulunan 15 farklı gemi acente firmasının müdürleri oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış olup verilerin analizinde içerik analizi ve betimsel analiz tekniği uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gemi Acenteliği, Dijitalleşme, Acentelikte Dijitalleşme.

ABSTRACT Ship agents are institutions authorised by contracts to carry out the fulfilment of legal obligations, especially the transactions related to the ship and cargo, on behalf of the shipowner in the ports where the ships call. Agents have responsibilities such as carrying out the affairs of the ships belonging to the shipowner companies to which they are assigned with the port authority, the general directorate of border and coastal health, port management, police and customs during the arrival and departure of the ships to and from the port; following and concluding the transactions of the ships such as mooring, berthing, loading, unloading, limbo, etc.; paying all expenses related to the ship; providing the needs of the ships such as fuel, provisions, materials, water supply. Although the agency profession is not as old as maritime transport, it took its place in the world maritime sector in the late 14th and early 15th centuries as a necessity to meet the needs. Although ship agency is a profession that has existed for many years, unfortunately it is not sufficiently known in our country. Since it is a practice-based profession, ship agency personnel gain experience by seeing, learning and working. Digitalisation has affected ship agencies together with all sectors and professions. The aim of this study is to determine the positive/negative effects of digitalisation on ship agency and to make determinations regarding the adaptation process of agencies. In the study, phenomenological design, one of the qualitative research methods, was used and the sample consisted of the managers of 15 different ship agency companies operating in Kocaeli province. Structured interview technique was used as a data collection tool in the study and content analysis and descriptive analysis techniques were applied to analyse the data.

Keywords: Ship Agency, Digitalization, Digitalization in Agency.

¹ Bu çalışma Livre De Lyon yaynevinden yayınlanan “Modern Research in Economics and Administrative Sciences-2024, Ed: Rahmi Yamak & Hamit Özman ‘adlı kitapta, kitap bölümü olan İngilizce dilinde yazılmış çalışmanın Türkçe versiyonudur.

1. GİRİŞ

Bilinen ilk deniz ticareti günümüzden yaklaşık 5000 yıl öncesinde Basra Körfezi'nde ortaya çıkmıştır. Geçmişte deniz ticareti özellikle MÖ 18. yüzyıl'da Babil'de Hammurabi döneminde zirveye ulaşmıştır (Esmer, 2020:1). Denizyolu taşımacılığında zaman içinde oyuk ağaç kanolarından, büyük konteyner gemilerine kadar gelişim ve değişimler yaşanmıştır. Ulusal ve uluslararası yük ve yolcu taşımacılığında önemli bir yol kateden denizyolu taşımacılığı, her zaman rağbet gören bir ulaşım biçimi olmuştur.

Geçmişten günümüze ulaştırma faaliyetlerinin büyük kısmı denizyolu ile sağlanmaktadır. Uluslararası Deniz Ticaret Odası (International Chamber of Shipping[ICS], 2022:10)'nın raporuna göre, küresel ticaretin yaklaşık yüzde 90'ı, sayıları 70 binin üzerinde olan ticari gemilerle taşınmaktadır. Ülkemizde ise 2021 yılında ithalat yüklerinin hacim olarak yaklaşık yüzde 92,6'sı, ihracat yüklerinin ise hacim olarak yaklaşık yüzde 80,9'u denizyolu ile gerçekleştirilmiştir. Küresel olarak bakıldığında denizyolu ile yapılan yük hacmi son 50 yılda 20 kat büyümüştür (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı [UAB], 2022:46).

35 liman tesisi ile Türkiye'nin en büyük, Avrupa'nın ise altıncı en büyük liman şehri olan Kocaeli'nin (Çağdaş Kocaeli, 2022). 2022 yılı verilerini incelediğimizde; Liman Başkanlıkları bazında yük elleçlemesinde 82.799.204 ton ile birinci sırada, konteyner elleçlemesinde ise 2.059.310 TEU ile ikinci sıradadır (Denizcilik Genel Müdürlüğü [DGM], 2022).

19. yüzyılda teknolojinin gelişimiyle beraber ahşap yelkenli gemiler yerini demir gövdeli gemilere bıraktı. Buharlı gemilerin icadı, denizyolu taşımacılığında büyük bir değişim ve dönüşüme neden oldu. Gemi kaptanları hem geminin operasyonu ile uğraşmak hem de resmi otoritelerde yapılması gereken işlemleri takip etmek zorunda kaldığı için, bu işleri kendi adına yapacak birine ihtiyaç duymuş, o zamanki adıyla “deniz esnafılığı” olan gemi acenteliği, bu ihtiyaca cevaben bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır (Pamukoğlu, 1982:111).

Teknolojik gelişmelerin artık her alanda fazlasıyla hissedildiği Milenyum Çağı'nda, bilgisayar ve telefonların tıpkı temel bir ihtiyaç haline geldiği ve gün geçtikçe teknolojiye olan bağımlılığında arttığı görülmektedir (Batal, t.y.). Bu gelişmeler beraberinde dijitalleşmeyi getirirken, pek çok meslek örgütünde olduğu gibi gemi acenteliğinde de değişime neden olmuştur. Bu kapsamda çalışmanın amacı, dijitalleşmenin, gemi acenteliği mesleği üzerindeki etkileri belirlemek ve acentelerin adaptasyon sürecine ilişkin saptamalarda bulunmaktır. Bu araştırmada sektörel yayınlar ve akademik çalışmalar doküman incelemesi yöntemiyle incelenmiş ve ayrıca gemi acente müdürleri ile görüşme tekniği kullanılarak anket çalışması yapılmıştır.

2. GEMİ ACENTELİĞİNİN TANIMI VE SORUMLULUKLARI

Denizcilik sektörünün en önemli kollarından biri olan “*Gemi acenteleri; limanlarda veya boğaz geçişlerinde gemilerin yanaşıp kalkması veya boğaz geçişi için gerekli resmi işlemleri atandıkları kişi adına yapan, geminin su, yakıt, yedek parça, personel değişimi, kaptan avansı vb. ihtiyaçlarını atandıkları tarafın onayı üzerine karşılayan temsil yetkisine haiz kuruluşlardır. Son derece önemli olan temsil yetkisi taraflar arasında güvenirlilik esasına dayanır*” (DTO, 2023:251).

Genel olarak gemi acenteliği; düzenli hat (liner) ve düzensiz hat (tramp) gemi acenteliği olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Düzenli hatta çalışan gemilere yolcu (cruise) ve konteyner gemileri, düzensiz hatta çalışan gemilere ise dökme yük veya proje yükü gemileri örnek verilebilir. Gemi acenteliğinin temel olarak ikiye ayrılması, gemi acentelerinin hizmet verdikleri gemilerin düzenli ve düzensiz olarak sefer yapmalarından ibarettir (Yorulmaz & Feyzioğlu, 2023:680).

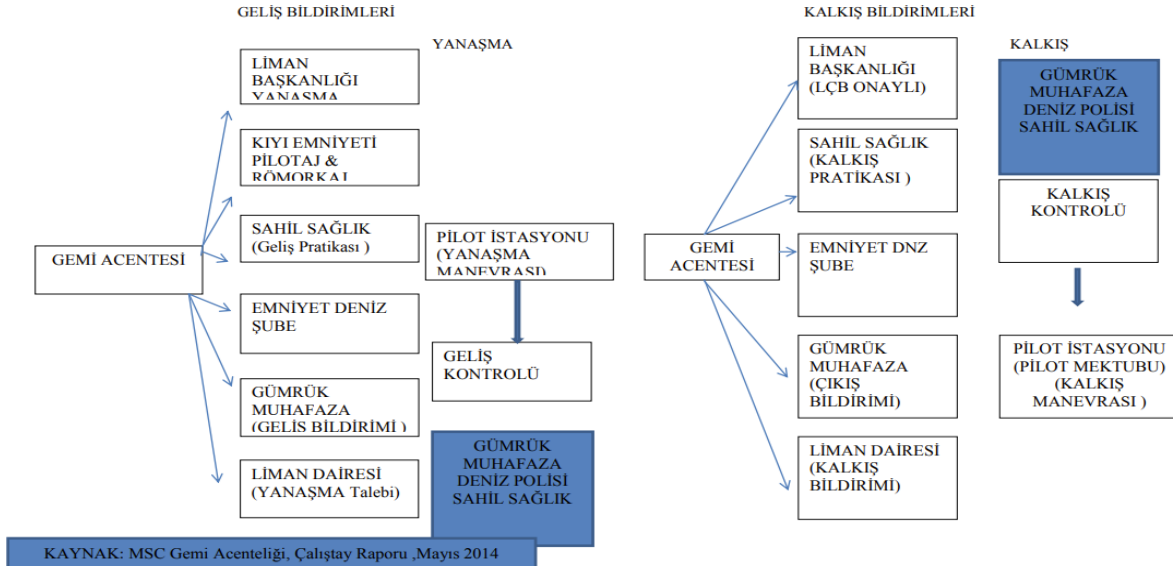
Gemi acenteliği gemilere verilen hizmetler açısından bakıldığında beş ana başlıkta toplanır;

- * Gemi acentelik teklifi ve acente atama aşaması,
- * Kurallara göre gemi limana varmadan resmi veya özel otoritelere yapılan ihbarlar,
- * Geminin limana geldiğinde yapılması gereken işler,
- * Gemi limana yanaştıktan sonra yapılması gereken işlemler,
- * Geminin operasyonu bittikten sonra yapılması gereken kalkış/gidiş işlemleridir (Yorulmaz & Feyzioğlu, 2023:682).

Gemi acentesi, taşınacak yükün bilgisini aldığı anda geminin ilgilisi (armatör, kiracı, işletmeci, operatör, vb.) ile temasa geçip yükleme/boşaltma operasyonu hakkında liman müsaitlik durumu ve operasyon süresi gibi bilgileri, geminin yanaşacağı liman otoritesinden öğrenip, sorumlu olduğu ilgililere bildirir. Bilgilendirme sonrasında, geminin liman masraflarının yer aldığı “Proforma Faturasını” (Proforma D/A) taşıyana gönderip acente olarak atanmasını talep eder. Taşıyan gemi limana gelmeden önce taşıma sözleşmesinde belirtilen yükleme/boşaltma şartlarını kendi atadığı veya sözleşme ile atanan liman acentesine bildirir.

Gemi acentesi, geminin yanaşacağı liman otoritesine ve taşınmakta olan yükün yükleyicisi/alıcısına, gemi veya geminin ilgilisi tarafından bildirilen tahmini varış ihbarlarını (ETA-Estimated Time of Arrival) bildirir. Sonrasında gemi kaptanına geminin demirleyebileceği demir yeri ve yanaşacağı liman bilgilerini e-mail yoluyla bildirerek, kaptandan varış öncesi evraklarını (pre-arrival) talep eder. Gemi kaptanı, limana gelmeden önce kendisinden talep edilen varış öncesi evraklarını acentesine gönderir. Daha sonra gemi acentesi, ilgili resmi ve özel kurumlara gerekli tüm bildirimleri yaparak, geminin demirleme/yanaşma ordinosunu alır. Gemi limana yanaştıktan sonra resmi otoritelerden görevli memurlar alınarak geminin geliş kontrolü yapılır. Gemi, yükleme/boşaltma operasyonuna hazır hale getirilir. Yükleme/boşaltma operasyonu bitmeden önce ilgili resmi otoritelere geminin gidiş bildirimleri yapılır ve Liman Başkanlığı’ndan liman çıkış belgesi (Port Clearance) alınır. Yükleme/boşaltma operasyonu tamamlandıktan sonra eğer gemi yükleme yaptıysa, yük evrakları (konşimento, manifesto, zaman çizelgesi, yük ordinosu, vb.) acente yetkilisi tarafından hazırlanarak gemi kaptanına imzalatılır ve resmi otoritelerden görevli memurlar alınarak geminin kalkış kontrolü yapılır. Geminin limandan ayrılması için kılavuz kaptan talep edilir. Tüm bu iş ve işlemler sırasında geminin ilgilisi, acente tarafından düzenli olarak bilgilendirilir.

Bu süreç esnasında oluşan masraflar (pilotaj, fener, sağlık, vb.) gemi acentesi tarafından ödenerek acentelik komisyonu ile birlikte bir hesap özeti (Final D/A) oluşturulur. Hazırlanan bu hesap özeti armatöre gönderilir ve karşılıklı mutabakat sağlanır (Yorulmaz & Feyzioğlu, 2023:682-684). Gemi acentelerinin yapmış olduğu geliş ve gidiş bildirimleri Şekil.1 de gösterilmiştir.

Şekil 1: Gemilerin geliş-gidiş bildirimleri.

Kaynak: (aktaran Nomer, 2014:55)

Gemi acenteleri Şekil 1’de gösterilen tüm bu işlemleri yerine getirirken herhangi bir aksaklığa mahal vermeden 7 gün 24 saat zamanla yarış içerisinde. Ayrıca gemi acente çalışanları, gümrük işlemlerinden pasaport işlemlerine, çevre koruma kanunundan gemi adamı sağlık hizmetlerine, turizmden sigortaya kadar pek çok mevzuatı bilen ve uygulayan kişiler olup ülkenin dış ticaretinde etki sahibidir (DTO, 2018). 31.12.2022 tarihi itibarıyla ülkemizde 1207’si merkez, 247’si şube olmak üzere toplam 1454 gemi acente şirketi faaliyet göstermektedir. Kocaeli ilinde ise 61’i merkez, 28’i şube olmak üzere toplam 89 gemi acente şirketi faaliyet göstermektedir (DTO, 2023:255-256).

Gemi acenteleri, armatörlerin talep ve ihtiyaçlarına göre kendilerini pozisyonlandırmışlardır. Armatörlerin ticari faaliyetlerine ve gemi acentelerinin vermiş oldukları hizmetlere bağlı olarak farklı acente türleri ortaya çıkmış olup bunlar;

- * Liman Acentesi
- * Kiracı Acentesi (Charterer’s Agent)
- * Koruyucu Acente (Protecting & Husbandry Agent)
- * Yük/Rezervasyon Acentesi (Cargo/Booking Agent)
- * Genel/Ana Acente (General Agent) ve Tali/Alt Acente (Sub Agent)
- * Tarifeli Gemi Acentesi olarak sınıflandırılmıştır (Esmer, 2020:334-338).

3. GEMİ ACENTELİĞİNDE DİJİTALLEŞME

Teknoloji, hayatımızı kolaylaştıran tüm araç ve gereçlerin diğer adıdır. Denizcilik, üretim, ticaret, bilim gibi aklımıza gelebilecek tüm sektörlerde teknolojinin nimetlerinden yararlanıyoruz. Çağımızda teknolojinin ulaşmadığı ve teknolojik ürünleri kullanmadığımız tek bir alan dahi kalmamıştır. 1936 yılında üretilen ilk programlanabilir bilgisayar bugünkü anlamda

dijitalleşme için başlangıç sayılabilir (Şahinaslan, 2020:32). İnternet ve dijital servisler günlük yaşamımızda önemli bir yer tutmaya başlamış ve günden güne tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Dijitalleşme, çevremizle iletişim ve etkileşim kurma yöntemlerini de değiştirmektedir. Akıllı telefonlar, bilgisayarlar, otonom araçlar, giyilebilir cihazlarda dahil olmak üzere yeni teknoloji ve cihazların tümü bilgiye ulaşma ve bilgiyi yayma şeklimizi kolaylaştırmıştır (Nasiri vd., 2020:1).

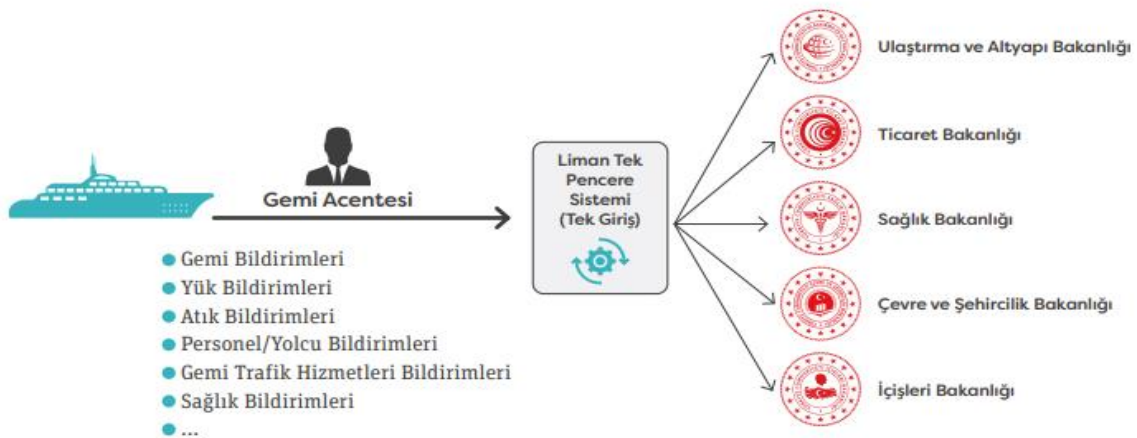
İletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler küresel olarak tüm kurumları etkilemektedir. Dijitalleşmenin artmasıyla beraber bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmeler günümüzde birçok faaliyetin artık dijital ortamlarda gerçekleşmesine neden olmaktadır.

Dijitalleşme; ulaşılabilir bilgilerin herhangi bir bilgisayar, akıllı telefon, tablet vb. teknolojik araçlar tarafından okunabilecek, sanal ortamda düzenlenebilecek ve iş akışlarına dahil edilecek şekilde dijital ortama aktarılması sürecine verilen addır (Çalışkan, 2020). Diğer bir tanımla ise dijitalleşme bir ses, resim veya görüntünün değerinin sayısal bir form ile sanal ortama aktarılmasıdır (Esmer, 2018).

"Bilgi çağı" ya da "dijital çağ" olarak adlandırdığımız 21. yüzyıl, teknolojik yenilikleri insanlığın hizmetine sunmakla kalmamış (Ürer, 2015:6), bazı mesleklerin yok olmasına neden olurken, bazı mesleklerinde bu değişime paralel olarak gelişmesine ve şekillenmesine neden olmuştur. Teknolojinin gelişmesi, internet kullanımının yaygınlaşması ve dijital cihazların kullanımı serbest piyasada bir yarış ortamı oluşturmuştur. İşletmelerin faaliyetlerini daha etkin, verimli ve sürdürülebilir kılmak için kullandıkları bir yöntem olan dijitalleşmeden en çok etkilenen sektörlerden biri de denizciliktir.

Tanım ve türlerinden de anlaşılacağı üzere gemi acenteleri, deniz ticaretinde son derece önemli ve kritik bir rolü üstlenmektedir. Ülke ve denizcilik sektörü açısından önemli bir değer olan gemi acenteleri, dijital teknolojinin getirdiği yenilikleri öğrenmeye çalışırken, resmi kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan yeniliklere de uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Denizcilik sektöründe yaşanan dijital dönüşümün, gemi acentelerine sağladığı en büyük avantaj armatör/kaptan/işleten/kiralayan/diğer kişi, kurum ve kuruluşlarla olan bilgi alışverişini hızlandırmasıdır. Ayrıca dijitalleşme kapsamında gemi acente mesleğinin miladı sayılabilecek Liman Tek Pencere (LTP) sistemi, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı koordinesinde 01.07.2018 tarihinde tüm Türk limanlarında faaliyete geçirilmiştir. Bu uygulama gemi acentelerine, 5 farklı bakanlığa bağlı kurumlara (UAB, TB, SB, ÇŞB, İB) fiziki olarak gitmeden, 7 gün 24 saat bildirimde bulunma imkânı tanımış olup Şekil.2 de gösterilmiştir.

Şekil 2: Liman tek pencere şeması.

Kaynak: (URL-1)

Gemi acenteliği ile alakalı iş ve işlemler 13.09.2021 tarihi itibarıyla UAB tarafından oluşturulan, Gemi Acenteliği Bilgi Sistemi (GABS) üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu uygulama sayesinde gemi acenteleri, taleplerine ait evrakları sistem üzerinden yüklemektedir. Yeterlilikleri tespit edilen ve işlemleri GABS üzerinden tamamlanan firmalara Quick Response (QR) kodlu ve barkodlu Gemi Acentesi Yetki Belgesi, personele ise Gemi Acentesi Personeli Tanıtım Kartı sistem üzerinden verilebilmektedir ayrıca bu belgelerin barkod/karekod okuma yöntemiyle doğrulaması da yapılabilmektedir. GABS, gemi acentelerine zaman ve maddi açıdan tasarruf sağlamaktadır (UAB, 2021:419).

Dijitalleşme ya da dijital dönüşüm diğer denizcilik kolları içinde çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Örnek olarak büyük veri teknolojisi kullanılarak filo kontrolleri optimize edilebilir, maliyetler düşürülebilir ve hatta çevresel faktörler kontrol edilebilir. Dijital teknolojiler vasıtasıyla deniz ve liman trafiğinin denetlenmesi ve kontrol edilmesi, gemilerin işletme verileri kullanılarak optimize edilmesi, böylece kaza risklerinin düşürülmesi gibi kritik faydalar sağlanabilir (Balık vd. 2021:275).

4. YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı ve verilerin analizi süreci ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan “olgubilim” deseni kullanılmıştır. Bu yönde yapılan araştırmalarda görüşme, gözlem ve doküman incelemesi gibi teknikler kullanılmaktadır. Olgubilim desenine en uygun veri toplama aracı görüşmedir. Bu çalışmada elde edilen örneklem, araştırmanın konusu hakkında yüksek bilgi ve tecrübe sahibi, çalışmaya katkısı bulunacak katılımcılardan oluşmaktadır.

Olgubilim deseninin kullanılmasındaki amaç, gemi acente uzmanlarının bilgi ve tecrübelerinden faydalanarak, genele yönelik objektif yorumlarda bulunmasıdır (Yorulmaz vd. 2022:93). Nitel araştırmalarda örneklem genellikle az sayıda katılımcıdan oluşması sebebiyle bu araştırmadaki katılımcılar alanında tecrübeli bireylerden seçilmiştir.

4.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın evreni bütün gemi acente çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubunu (örneklem) ise, Kocaeli ilinde, gemi acentelik hizmeti veren, 15 gemi acente şirketinin müdürleri oluşturmaktadır. 2022 yılında Liman Başkanlıkları bazında yük elleçlemede birinci sırada olmasından ötürü Kocaeli bölgesi özellikle seçilmiştir. Katılımcıların tamamı sektörde en az on iki yılı aşkın, ortalama 20 yıllık tecrübeye sahip olan müdürlerden oluşmaktadır. Çalışmanın geçerliliği ve güvenilirliği açısından gemi acenteliği sektöründe farklı yük tiplerine göre acentelik hizmeti veren katılımcılar tercih edilmiştir.

4.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak yazılı kaynakları analiz etmede kullanılan doküman inceleme yöntemi ile birlikte, yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Amaçsal örnekleme yöntemi ile gemi acente müdürleri ile görüşme yapılmış ve araştırmacı tarafından belirlenen 10 açık-uçlu sorudan oluşan tam yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Anket içeriğinde yer alan sorular aşağıdaki gibidir;

- 1) Dijitalleşme kavramından ne anlıyorsunuz?
- 2) İşyerinizde dijitalleşme için gerekli olan altyapıya sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?
- 3) İşiniz ile ilgili olarak kullandığımız dijital uygulamalar ve teknolojiler nelerdir?
- 4) İşiniz ve işyerinizde yaşanan dijital dönüşüme karşı kendinizi hazır hissediyor musunuz?
- 5) İşiniz ve işyerinizde yaşanan dijital dönüşüme, çalışanlarımızın uyum sağladığını düşünüyor musunuz?
- 6) Dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerin mesleğinize etkileri nelerdir?
- 7) Dijitalleşmenin iş yaşamınızda meydana getirdiği değişim ve dönüşümler nelerdir?
- 8) İşiniz ile alakalı güncel duyuru veya haberleri nerelerden takip ediyorsunuz?
- 9) Sektörünüzde yaşanan dijital dönüşümün işsizlik kaygısı oluşturduğunu düşünüyor musunuz?
- 10) Gemi acenteliğinde dijitalleşme ile ilgili önerileriniz nelerdir?

4.3. Verilerin Analizi

Çalışmada verilere ulaşmak için görüşme tekniği kullanılmış, verileri analiz etmek için ise içerik analizi ile betimsel analiz tekniklerine başvurulmuştur. Betimsel analiz tekniği, nedensel ilişkilerin incelenmesi, elde edilen bulguların açıklanması sürecinde verilerin anlaşılır olmasına imkân sunar (Yıldırım, & Şimşek, 2016).

5. BULGULAR

Anket formunun birinci bölümü katılımcılara ait demografik bilgilerden oluşmakta olup analiz edildiğinde elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir.

Katılımcıların tamamı gemi acente müdürlerinden oluşmakta olup 13'ü erkek, 2'si kadındır ve yaş ortalamaları 43'tür. Katılımcıların 14'ü evli 1'i bekardır. Katılımcıların sektördeki çalışma sürelerinin ortalaması 20 yıldır. Katılımcıların mevcut şirketlerindeki çalışma sürelerinin ortalaması 12 yıldır. Anket formunun ikinci bölümü ise araştırmacı tarafından belirlenen 10 açık-uçlu sorudan oluşmakta olup analiz edildiğinde elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Dijitalleşme kavramından ne anlıyorsunuz?

Tema	Kodlar	f
Dijitalleşme kavramı	Teknolojik dönüşüm	12
	Zaman yönetimi	2
	Maliyet tasarrufu	2

Tablo 1 incelendiğinde; katılımcıların “Dijitalleşme kavramından ne anlıyorsunuz?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 3 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde

“Teknolojik dönüşüm” en fazla frekansa (f) sahip olurken, “Zaman yönetimi” ve “Maliyet tasarrufu” düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 2: İşyerinizde dijitalleşme için gerekli olan altyapıya sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?

Tema	Kodlar	f
İşyerinde yeterli teknolojik altyapı	Yeterli olduğunu düşünüyorum	13
	İnternet bağlantısının yeterli olduğunu düşünüyorum	3
	Altyapıya yatırım yapılmaktadır	3
	Yeterli olduğunu düşünmüyorum	2
	Teknolojik eğitim yetersizliği	1

Tablo 2 incelendiğinde; katılımcıların “İşyerinizde dijitalleşme için gerekli olan altyapıya sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 5 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Yeterli olduğunu düşünüyorum” en fazla frekansa sahip olurken, “Teknolojik eğitim yetersizliği” en düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 3: İşinizle ilgili olarak kullandığımız dijital uygulamalar ve teknolojiler nelerdir?

Tema	Kodlar	f
Dijital uygulama ve teknoloji kullanımı	Bilgisayar programları	13
	Bilgisayar ve ekipmanları	7
	Cep telefonu	5
	Bulut depolama alanı	3
	Altyapı yetersizliği	1

Tablo 3 incelendiğinde; katılımcıların “İşinizle ilgili olarak kullandığımız dijital uygulamalar ve teknolojiler nelerdir?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 5 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Bilgisayar programları” en fazla frekansa sahip olurken, “Altyapı yetersizliği” en düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 4: İşiniz ve işyerinizde yaşanan dijital dönüşüme karşı kendinizi hazır hissediyor musunuz?

Tema	Kodlar	f
Dijitalleşmeye hazır hissetme durumu	Hazır hissediyorum	14
	Hazır hissetmiyorum	1
	Adaptasyon sorunu yaşıyor	1
	Teknoloji eğitimi yetersizliği	1

Tablo 4 incelendiğinde; katılımcıların “İşiniz ve işyerinizde yaşanan dijital dönüşüme karşı kendinizi hazır hissediyor musunuz?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 4 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Hazır hissediyorum” en fazla frekansa sahip olurken, “Teknoloji eğitimi yetersizliği” en düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 5: İşiniz ve işyerinizde yaşanan dijital dönüşüme çalışanlarınızın uyum sağladığını düşünüyor musunuz?

Tema	Kodlar	f
Çalışanların dijitalleşmeye uyumu	Uyum sağlıyorlar	9
	Kullanıcı yaşı uyumu etkiliyor	6

Tablo 5 incelendiğinde; katılımcıların “İşiniz ve işyerinizde yaşanan dijital dönüşüme çalışanlarınızın uyum sağladığını düşünüyor musunuz?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 2 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Uyum sağlıyorlar” yüksek frekansa sahip olurken, “Kullanıcı yaşı uyumu etkiliyor” düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 6: Dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerin mesleğinize etkileri nelerdir?

Tema	Kodlar	f
Dijitalleşmenin gemi acentelerine etkileri	Zaman tasarrufu	13
	Maliyet avantajı	5
	Esnek çalışma (Olumlu)	4
	Bilgiye ulaşma kolaylığı	4
	Fiziki iş gücünün azalması	1
	Kontrol mekanizması	1
	Esnek çalışma (Olumsuz)	1

Tablo 6 incelendiğinde; katılımcıların “Dijitalleşme ve teknolojik gelişmelerin mesleğinize etkileri nelerdir?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 7 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Zaman tasarrufu” en fazla frekansa sahip olurken, “Fiziki iş gücünün azalması”, “Kontrol mekanizması” ve “Esnek çalışma (olumsuz)” en düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 7: Dijitalleşmenin iş hayatınızda meydana getirdiği değişim ve dönüşümler nelerdir?

Tema	Kodlar	f
Dijitalleşmenin iş hayatına etkileri	Zaman tasarrufu	6
	Esnek çalışma (Olumlu)	4
	Maliyet avantajı	4
	Bilgiye ulaşma ve saklama kolaylığı	2
	Kontrol mekanizması	2
	İş ve işlem yükünün azalması	1
	Nitelikli personel ihtiyacı	1
	Teknolojik dönüşüm	1
	Ekran bağımlılığı	1
	Esnek çalışma (Olumsuz)	1

Tablo 7 incelendiğinde; katılımcıların “Dijitalleşmenin iş hayatınızda meydana getirdiği değişim ve dönüşümler nelerdir?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 10 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Zaman tasarrufu” en fazla frekansa sahip

olurken, “İş ve işlem yükünün azalması”, “Nitelikli personel ihtiyacı”, “Teknolojik dönüşüm”, “Ekran bağımlılığı” ve “Esnek çalışma (olumsuz)” en düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 8: İşiniz ile alakalı güncel duyuru veya haberleri nerelerden takip ediyorsunuz?

Tema	Kodlar	f
Duyuru ve haberlerin takip alanları	Sektörel Platformlar	11
	E-posta	7
	İnternet haber siteleri - Görsel basın	5
	Sosyal medya	4
	Kamu kurum ve kuruluşları	2

Tablo 8 incelendiğinde; katılımcıların “İşiniz ile alakalı güncel duyuru veya haberleri nerelerden takip ediyorsunuz?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 5 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Sektörel platformlar” en fazla frekansa sahip olurken, “Kamu kurum ve kuruluşları” en düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 9: Sektörünüzde yaşanan dijital dönüşümün işsizlik kaygısı oluşturduğunu düşünüyor musunuz?

Tema	Kodlar	f
İşsizlik kaygısı	Düşünmüyorum	11
	Düşünüyorum	3
	Departmana göre görecelidir	1

Tablo 9 incelendiğinde; katılımcıların “Sektörünüzde yaşanan dijital dönüşümün işsizlik kaygısı oluşturduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 3 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Düşünmüyorum” en fazla frekansa sahip olurken, “Departmana göre göreceli” en düşük frekansa sahip görüşlerdir.

Tablo 10: Gemi acenteliğinde dijitalleşme ile ilgili önerileriniz nelerdir?

Tema	Kodlar	f
Gemi acenteliğinde dijitalleşme önerileri	Devlet kontrolünün azaltılması	4
	Yazılım programlarının işlevselleştirilmesi	4
	Kullanılan mesleki uygulamaların veri tabanlarının geliştirilmesi	3
	Henüz dijitalleşmemiş firmaların dijitalleşmesi	1
	Mesleki uygulamaların mobil uyumlu uygulamalarının yapılması	1
	Türkiye'deki tüm limanlara girişte tek kart uygulaması getirilmesi	1
	Dijital gelişmeler takip edilmeli	1
	Sektör çalışanları eğitim almalı	1
	Önerim yok	1

Tablo 10 incelendiğinde; katılımcıların “Gemi acenteliğinde dijitalleşme ile ilgili önerileriniz nelerdir?” sorusuna vermiş oldukları cevaplar 9 farklı grupta kodlanmıştır. Verilen cevaplar incelendiğinde “Devlet kontrolünün azaltılması” ve “Yazılım programlarının işlevselleştirilmesi” en fazla frekansa sahip olurken, “Henüz dijitalleşmemiş firmaların dijitalleşmesi”, “Mesleki uygulamaların mobil uyumlu uygulamalarının yapılması”, “Türkiye'deki tüm limanlara girişte tek kart uygulaması getirilmesi”, “Dijital gelişmeler takip edilmeli”, “Sektör çalışanları eğitim almalı”, “Önerim yok” en düşük frekansa sahip görüşlerdir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Teknolojik gelişmelere ve buna bağlı olarak karşımıza çıkan dijitalleşme toplum yaşamını etkileyen önemli gelişmeleri beraberinde getiren bir süreçtir. Dijitalleşme ve dijital dönüşüm pek çok sektörde etkili olduğu gibi denizcilik sektöründe de etkili olmuştur. Teknolojinin hızla gelişmesi ve dijitalleşmenin hayatımızın her alanında etkili olması hem işletmelerde hem de çalışanlar arasında bilgiye ulaşma, bilgiyi üretme ve bilgiyi paylaşma süreçlerinde büyük kolaylık sağladığı görülmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgular incelendiğinde, dijitalleşmenin gemi acenteliği mesleğinde büyük bir değişime neden olduğu görülmektedir. Dijitalleşmenin somut etkilerini giderek daha yaygın olarak hissettiğimiz denizcilik sektöründe hem olumlu hem olumsuz etkileri olduğu saptanmıştır. Dijitalleşme öncesi kurum/kuruluşlara fiziken giderek yapılan başvurular,

yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte kurumlara bizzat gitmeden 7 gün 24 saat online olarak yapılabilmektedir. Bunun en büyük avantajı ise çalışanlara uzaktan çalışma (hibrit) imkânı sağlamasıdır. Katılımcıların bazıları verdikleri cevaplar ile mesai saatleri dışında çalışma sürelerinin artmasını dezavantaj olarak değerlendirdiği görülmektedir.

Katılımcıların verdiği yanıtlarda zaman tasarrufu, maliyet avantajı, bilgiye kolay ulaşabilme, bilgiyi dijital depolama alanlarında saklayabilme, hataları tespit edebilme ve müdahale edebilmede dijitalleşmenin gemi acenteliğine sağladığı diğer başlıca avantajlar olarak sayılabilir.

Bazı katılımcılar tarafından genç gemi acente çalışanlarının dijitalleşmeye daha rahat uyum sağladığı, yaşı ileri olan gemi acente çalışanlarının ise uyum problemi yaşayabildikleri belirtilmiştir. Dijitalleşme ile gemi acenteliği mesleğinde nitelikli personel ihtiyacı doğmakta ve ekran başında geçirilen sürenin arttığı vurgulanmaktadır.

İş yerinde dijitalleşme için gerekli alt yapıya sahip olduklarını düşünen katılımcıların büyük çoğunluğu, fiziki iş yükünün azaldığını, zaman ve maliyet avantajı sağladığını belirtmiştir.

Bazı katılımcılar teknolojik altyapı eksiklikleri olduğunu belirtmiş; internet bağlantı hızının artırılacağı, kamu kurumlarının kullandığı veri tabanı kapasitesinin geliştirilebileceğini ve sistemsel hataların gecikmelere sebep olmaması açısından teknolojik altyapının güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Ayrıca gemi acente çalışanlarının kullanmış olduğu sistemlerde yapılan/yapılacak güncelleme veya değişikliklerle alakalı olarak yüz yüze veya online eğitim verilmesinin faydalı olacağı önerilmiştir.

Yapılan bu araştırma sonucuna bakıldığında tüm sektörlerde etkili olan dijitalleşmenin denizcilik sektörü başta olmak üzere gemi acenteliğinde de köklü bir değişime neden olduğu görülmektedir. Gemi acente şirketleri ve çalışanlarının teknoloji alanında yaşanan hızlı gelişmeleri yakından takip etmeleri ve yeni gelişmelere adapte olmalarının kendilerine fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

İleriki araştırmalarda, gemi acenteliğinde kullanılan dijital uygulamaların etkileri, dijital uygulamaların maliyetleri ve dijital teknolojilere yönelik işletme verimliliği ile ilgili çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- BALIK, İ., AYDIN, Z., & BİTİKTAŞ, F. (2019). Limanlarda yaşanan dijitalleşme: Çevrimiçi medyadan yansımalar. *IV. Ulusal Liman Kongresi “Küresel Eğilimler-Yerel Stratejiler”* 2019, İzmir doi: 10.18872/0.2019.0
- BATAL, M. S. (t.y.). Teknolojiyle evrilen meslekler. Erişim Adresi: <https://www.mehmetbatal.com/egitim/teknolojiyle-evrilen-meslekler.pdf> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)
- Çağdaş Kocaeli, (2022, Mar 29). Kocaeli haber – “Kocaeli, Avrupa’nın en büyük 6’ncı en büyük liman şehri”. Erişim Adresi: <https://www.cagdaskocaeli.com.tr/haber/9809011/kocaeli-haber-kocaeli-avrupanin-en-buyuk-6inci-en-buyuk-liman-sehri> (Erişim Tarihi: 14.11.2023)
- ÇALIŞKAN, G. (2020). Dijitalleşme / dijital dönüşüm nedir?. Erişim Adresi: <https://binbiriz.com/blog/dijitallesme-dijital-donusum-nedir> (Erişim Tarihi: 14.11.2023)
- DGM. (2022). İstatistikler. Erişim Adresi: <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/yuk-istatistikleri> (Erişim Tarihi: 10.11.2023)
- ESMER, S. (2018). “Tedarik Zincirinde Dijitalleşme Hareketi: Lojistik 4.0.” *Denizden merhaba*, İMEAK Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi. Ocak, Şubat, Mart 2018, Sayı 17, s. 12-14.
- ESMER S. (Ed.). (2020). *Deniz taşımacılığı ve lojistiği*. Yenişehir/Ankara: Akademisyen Kitabevi A.Ş.
- ICS. (2022). Trade policy review 2022. Erişim Adresi: <https://www.ics-shipping.org/current-issue/trade-policy-review-2022> (Erişim Tarihi: 14.11.2023)
- İMEAK DTO. (2018). *Gemi acenteliği eğitimi*. İstanbul: Umur Basım A.Ş. Erişim Adresi: https://www.denizticaretodasi.org.tr/Media/SharedDocuments/yayinlar/IMEAK_GEM_I_ACENTE_EGITIM_KITABI.pdf (Erişim Tarihi: 12.11.2023)
- İMEAK DTO. (2023). *Denizcilik sektör raporu*. İstanbul. Erişim Adresi: <https://www.denizticaretodasi.org.tr/tr/yayinlarimiz/sektorraporu> (Erişim Tarihi: 10.11.2023)

- NASİRİ, M., UKKO, J., SAUNILA, M., & RANTALA, T. (2020). Managing the digital supply chain: The role of smart technologies. *Technovation*. doi:<https://doi.org/10.1016/j.technovation.2020.102121>
- NOMER, F. (2014). *Deniz Taşımacılığında Gemi Acentelerinin Yeri ve Önemi ve Bir Araştırma*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- PAMUKOĞLU, S. Z. (1982). *Türk deniz taşımacılığı*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- ŞAHİNASLAN, Ö., (2020). *Yeni nesil teknolojiler (kitap bölümü)*. Telli, G. & Aydın, S.(Ed), Dijital Dönüşüm, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları, ISBN: 978-605-2314-34-0.
- UAB. (2021). Ulaşan ve erişen Türkiye 2021. Erişim Adresi: <https://www.uab.gov.tr/bakanlik-yayinlari> (Erişim Tarihi: 25.11.2023)
- UAB. (2022). Ulaşan ve erişen Türkiye 2022. Erişim Adresi: <https://www.uab.gov.tr/bakanlik-yayinlari> (Erişim Tarihi: 25.11.2023)
- URL-1 Erişim Adresi: <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2021.pdf> s.407 (Erişim Tarihi: 25.11.2023)
- ÜRER H. (2015). Sunu. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*. Ankara: Sistem Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/33959> (Erişim Tarihi: 19.11.2023)
- YILDIRIM, A., & ŞİMŞEK, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- YORULMAZ, M., TONGUÇ B., & TAŞ A. (2022). Dijitalleşmenin gemi brokerliğindeki yeri ve geleceğine etkileri. *International Journal of Management and Administration*, 6(12), 87-99.
- YORULMAZ, M., & FEYZİOĞLU, İ. (2023). Gemi Acentelerini Konu Alan Ulusal Literatürdeki Çalışmaların Analizi. doi: 10.29228/kesit.70016

BASRA KÖRFEZİ'NDEKİ ADALAR ÜZERİNDEN İRAN'IN GÜVENLİK İKİLEMİ

İRAN'S SECURITY DILEMMA OVER THE ISLANDS IN THE PERSIAN GULF

Meral BALCI

mbalci@marmara.edu.tr

0000-0003-3638-5339

Ali TAMAHKAR

alitamahkar95@hotmail.com

0000-0003-2715-2082

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi

Received: 19.11.2024

Kabul Tarihi

Accepted: 18.12.2024

ÖZ 21. yüzyılda birçok devlet güvenlik politikalarına öncelik vererek meşruluklarını kabul ettirmeye çalışmışlardır. İran İslam Cumhuriyeti de, meşruluğunu kendi güvenlik politika anlayışıyla açıklamakta ve varlığını devam ettirmektedir. İran, sorunlarını çözerken bir yandan uluslararası hukuk kurallarını uygulamaya çalışırken, diğer yandan da sert güce başvurma seçeneğini göz önünde bulundurarak güvenlik politikalarını oluşturmaktadır. Ancak oluşturulmuş bu güvenlik anlayışı 21. yüzyılda İran İslam Cumhuriyeti'nin ikilemini teşkil etmektedir. İran İslam Cumhuriyeti'nin güvenlik politikalarında en kritik konulardan biri olan Basra Körfezi'nin transit geçişi, İran için hayati bir nokta oluşturmaktadır. Basra Körfezi ile ilgili bir diğer önemli husus ise; Hürmüz Boğazı'nın girişinde yer alan üç tartışmalı adanın hukuki statüsü ve jeopolitik konumudur. İran, Birleşik Arap Emirliği ile arasında egemenlik çatışması oluşmasına neden olan Abu Musa, Küçük Tunb ve Büyük Tunb adlı adaların aidiyeti için BAE'nin aksine gerekirse sert gücünü devreye sokacağını açıklamıştır. Böylece İran, uluslararası camiada kendisine ait olmadığı iddia edilen bu adalar üzerindeki iddialarından vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir. Bu çalışmada, İran'ın söz konusu güvenlik ikilemine neden olan sebepler irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Basra Körfezi, Güvenlik, Üç Ada, BAE.

ABSTRACT In the 21st century, many states tried to establish their legitimacy accepted by giving priority to their security policies. The Islamic Republic of Iran also explains its legitimacy with its own security policy approach and continues its existence. While solving its problems, Iran is trying to apply the rules of international law on the one hand, and on the other hand, it is forming its security policies by considering the option of confronting hard power. However, this established understanding of security constitutes the dilemma of the Islamic Republic of Iran in this century. The transit of the Persian Gulf, one of the most critical issues in the security policies of the Islamic Republic of Iran, constitutes a vital point for Iran. Another important issue related to the Persian Gulf is the legal status and geopolitical position of the three disputed islands located at the entrance to the Strait of Hormuz. Unlike the UAE, Iran states that it will deploy its hard power if necessary for the belonging of the islands named Abu Musa, Little Tunb and Big Tunb, which are claimed not to belong to it in the international community. In this study, the reasons that cause Iran's security dilemma in question are examined.

Keywords: Iran, Persian Gulf, Security, Three Islands, UAE.

1.GİRİŞ

İran İslam Cumhuriyeti'nin 1979'da ilanı ile beraber, yeni kurulan rejimin meşruluk temelini, İslam inkılabının ihracı şeklinde ortaya çıkardığı iddia edilmiştir. Meşruluğun temeli oluşturulurken, aynı zamanda, eski Şahlık rejiminden kalan birçok sorun da miras alınmıştır. Bu sorunlardan biri; Basra Körfezi ve onun uzantısı sayılan üç tartışmalı ada, Abu Musa, Küçük Tunb ve Büyük Tunb Adaları olmuştur.

Basra Körfezi'ne kıyısı olan devletlerden biri olan Birleşik Arap Emirliği (BAE), Basra Körfezi'nde bulunan bu tartışmalı üç adanın İran İslam Cumhuriyeti'nin ilanından hemen sonra kendisine iadesini talep etmiştir. İslam Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Beni Sadr, bu adaların İran'a ait olduğunu ilan etmiş ve adayı terk etmek gibi bir niyetlerinin olmadığını belirtmiştir. İran-İrak Savaşı'nın oluşturduğu siyasi atmosfer ve İran'daki yeni rejimin dış politika konsepti nedeniyle İran İslam Cumhuriyeti, Batılı ülkelerin birçoğu tarafından izole bir şekilde mevcudiyetini devam ettirmeye çalışmıştır. Arap Birliği 1991 yılında Abu Musa, Küçük ve Büyük Tunb adalarının egemenlik haklarının BAE'ne ait olduğu ilan etmiştir. İran'ın 1983 yılından beri uzlaşma metnini ihlal ettiği belirtilmiş ve bu üç adada işgalci olduğu vurgulanmıştır (Mazrouei, 2015:16).

İran, 1993 yılında Basra Körfezi ve Umman Denizi'ndeki egemenlik haklarını düzenlediği bir deniz kanunu ile yürürlüğe koymuştu. Bu kanuna göre İran, bölgesel güvenliğinde öncelik olarak Basra Körfezi'ni görmekteydi. Bu yasaya göre İran'ın adı geçen yerlerde teritoryal egemenliği 23 maddelik bir kanunla düzenlenmişti (Act on the Marine Areas of the Islamic Republic of Iran in the Persian Gulf and the Oman Sea, 1993).

İran'ı Basra Körfezinde bulunan adalarla ilgili meşru hak iddialarını kamuoyu nezdinde zedeleyen bir diğer durum, Rusya'nın politikası olmuştur. 2023 yılında İran'ın ticari, siyasi ve askeri alanda iş birliği içinde olduğu Rusya'nın bu üç adayla ilgili tavrının belirginleşmesi İran için bir sorun oluşturmuştur. Rusya, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'yle düzenlenen altıncı stratejik diyalog toplantısında, Abu Musa, Küçük Tunb ve Büyük Tunb adalarıyla ilgili duruşunu, BAE lehinde olacak şekilde değiştirmişti (Mehdi, 2023).

Basra Körfezi'nde bulunan bu üç tartışmalı adanın statüsünün, İran İslam Cumhuriyeti'nin uluslararası kamuoyundaki meşruluğunu sürdürdürebilmesine engel mi olacağı, yoksa kolaylaştıracağı mı sorusu çalışmanın merkezine alınmış ve irdelenmiştir. İran, bir yandan ABD başta olmak üzere bazı ülkeler tarafından izole edilmiş olduğu uluslararası sisteme, kendisine karşı uygulanmakta olan ambargonun kaldırılması amacıyla entegre olmaya çalışırken, diğer yandan da, sert gücünü devreye sokarak çözüm bulmaya çalıştığı üç ada problemi dolayısıyla bir güvenlik ikilemi içine düşmüştür. Bu bağlamda, İran'ın bir güvenlik paradoksu yaşamakta olduğu görülür.

2. GÜVENLİK İKİLEMİ TEORİSİ VE İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ

Güvenlik ikilemi konusu, devletlerin uluslararası sistemde ortaya çıkan güç dengesine oldukça büyük etkisi olmaktadır. Devletler sisteminde yer alan gücün kullanımı ve meşruluğu devletleri yeni yollara yöneltmiştir.

Bu yollardan biri olan güvenlik ikilemi genel olarak bir devletin kendi güvenliği için aldığı önlemler yoluyla karşı rakip devletin güvenliğini azaltmasına sebep olması şeklinde özetlenmektedir. Kısacası Uluslararası sistemde rakip devletin güvenliğini maksimize edip karşı tarafın güvenliğini azaltması sonucunda bir güvenlik ikilemi ortaya çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili araştırmalarda, çatışmayı ve rekabeti kaçınılmaz olarak gören uluslararası BALCI, M. ve TAMAHKAR, A. (2024). Basra Körfezi'ndeki Adalar Üzerinden İran'ın Güvenlik İkilemi, DA&MS Sayı 3, 45-54.

ilişkiler anlayışını değiştirmiştir. Konuyla ilgili uzmanlardan Kenneth Waltz, anarşik dünya sisteminde devletler iş birliğine gitme konusunda çekincelerinin olduğunu iddia etmektedir. Kenneth Waltz'a göre devletlerin iş birliğine girdiklerinde devletler karşı tarafın dezavantajını kullanmaktan çekindiklerini vurgulamaktadır. Öte yandan uluslararası sistemde, devletlerin rakip devletlere karşı güvenliklerini daima ön plana aldıkları görülmektedir (Glaser, 2024: 123-128).

Güvenlik ikileminin uluslararası sistem açısından olumsuz sonuçları olması da mümkündür. Bu olumsuz sonuçların kaçınılmaz olduğu birçok uzman tarafından kabul görmektedir. Soğuk Savaş döneminde gerçekleşen Sovyet ve ABD rekabeti Sovyetler Birliği'nin dağılışıyla sonuçlanmıştır; Sovyetler Birliği bir yandan uluslararası camiada kabul görmek için uluslararası anlaşmalara imza atmış, uluslararası hukuka uymaya çalışmış, diğer yandan da sert gücünü her an devreye sokabilecek biçimde silahlanmaya devam etmiştir. Bu süreç güvenlik ikilemine bir örnek olarak gösterilebilir. Güvenlik paradoksu yukarıda belirttiğimiz üzere bir devletin kendi güvenliğini yetersiz bir durum teşkil ettiğini düşündüğü vakit daha saldırgan ve iş birliğinden yoksun bir şekilde hareket etmesi şeklinde kabul görmektedir. Bu saldırgan tutumun devletlerin kendilerini daha da güvensiz hissetmelerine neden olabileceği gibi ülkelerin güvenliklerinde hassas bir ikilem oluşturması mümkündür (Booth ve Wheeler, 2008: 4-8).

Güvenlik ikilemi konusu birçok açıdan uluslararası ilişkiler disiplinini meşgul etmektedir. Özellikle çalışmanın konusu olan İran'ın güvenlik ikilemi günümüzde Körfez Bölgesi'ni birçok açıdan kilit bir noktaya taşımaktadır. 2003 yılında, İkinci Körfez Savaşı'nın hemen ardından İran, körfez bölgesindeki ABD varlığına karşı baskı kurmak istemiş ve bu baskıyı da bölgede yer alan Körfez ülkelerine karşı yürütmüştür (Kishk, 2014: 48). Dolayısıyla Körfez ülkeleri ABD'nin koruması altına girerek İran'a karşı bir denge unsuru oluşturmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda İran'ın bölgedeki güvenlik ikilemini ortaya çıkarmasında, en önemli etkenler sırasıyla bölgesel iş birliğine yanaşmaması ve saldırgan tutumunu Körfez Bölgesinde etkili olarak kullandığı şeklinde iddia edilmektedir (Buzan ve Weaver, 2003: 205).

3. İRAN'IN DIŞ POLİTİKASINDAKİ SALDIRGAN VE SAVUNMACI REALİZM UNSURLARI

Klasik Realizmin aksine, Saldırgan Realizm devlet gücünün meşruluğunu ülkenin yayılma ve genişlemesinde aramaktadır. Saldırgan Realizm, Güç arayışı ve güce yüklediği anlamla ifade edilmektedir. Uluslararası sistemin anarşik yapısı ve devletlerin başka büyük devletlerin varlıklarına dayandırmadan sistem içerisinde var oldukları sistem anlayışı içindedir (Lobell, 2009: 47).

İran'da 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin hemen ardından İran İslam Cumhuriyeti'nin dini lideri Humeyni bir söylem geliştirerek, İran İslam Devleti'nin varoluş temelini kendi sınırlarının ötesine taşımak istediğini belirtmiştir (Khomeini, 1384). İran, bölgesel gücünü arttırmak için güç unsurlarından sert gücünü ortaya koymaktadır. İran'ın dış politikasında saldırgan realizmi uyguladığı ve etki alanını genişletmek için vekil güçlerini finanse ettiği iddia edilmektedir. İran'ın bölgesel rakiplerinden olan İsrail'le olası bir çatışma durumu söz konusu olma ihtimali olmakla beraber, İran'ı bu durum dış dünyaya karşı izole etmektedir. İran'ın karşısında yer alan ve İran tarafından "büyük şeytan" olarak adlandırılan ABD ise, İran'ın dış politikasına karşı ülkeyi ambargo altında tutmaktadır (Treviño, 2013: 384).

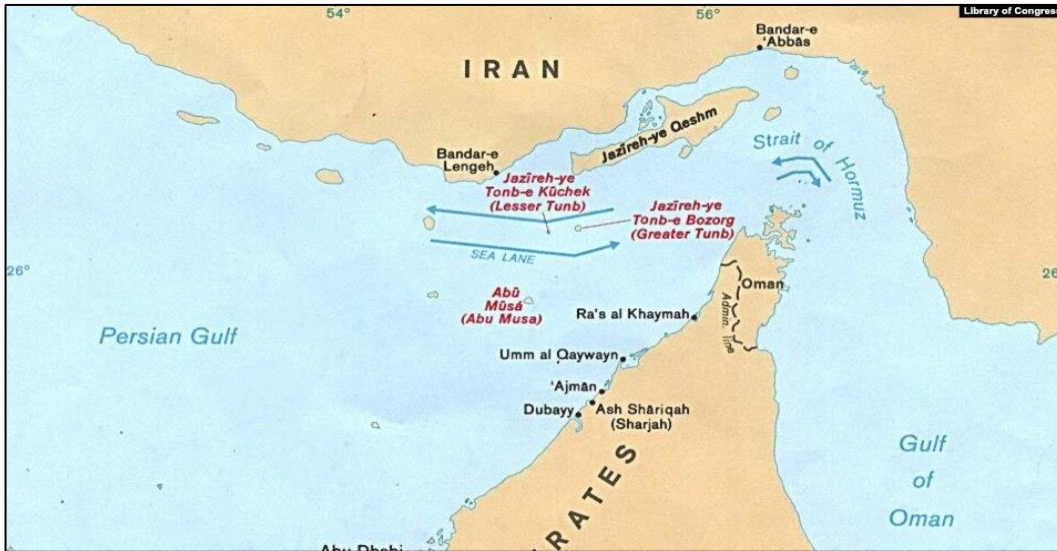
BALCI, M. ve TAMAHKAR, A. (2024). Basra Körfezi'ndeki Adalar Üzerinden İran'ın Güvenlik İkilemi, DA&MS Sayı 3, 45-54.

Öte yandan savunmacı realizmde, devletler güvenliklerini ön plan içerisinde alma durumunda kalmaktadırlar. Bu, uluslararası sistemde gerçekleşen sorunların devletlere yansımaları sonucunda güvenliklerini ön plana aldıkları bir teoridir. Savunmacı realizmde devletlerin genişlemesi belli başlı koşullara bağlıdır. Normal şartlarda devletlerin savunmalarına önem vermesi sonucunda karşı tarafta bu duruma reaksiyon gösterip harekete geçmekte ve bir güvenlik ikilemi oluşturmaktadır (Glaser, 1995:51).

4. BASRA KÖRFEZİNDEKİ ÜÇ ADANIN İRAN AÇISINDAN JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Hürmüz Boğazının girişinde konumlanmış Abu Musa, Küçük ve Büyük Tunb adlı üç ada, Dünya'daki petrol rezervinin yüzde 60 civarında yer aldığı stratejik açıdan oldukça önemli Basra Körfezi içinde bulunmaktadır (OPEC Annual Statistical Bulletin, 2024).

Harita 1. Hürmüz Boğazı'nın Girişinde Yer Alan Abu Musa, Küçük Tunb ve Büyük Tunb Adaları

Kaynak: <https://www.voanews.com/a/iran-summons-russian-envoy-over-statement-on-persian-gulf-disputed-islands-/7410524.html> Erişim Tarihi: 28.03.2024

Bu üç adadan yüzölçümü açısından en büyüğü olan Abu Musa adası, 120 kilometrekare büyüklüğünde ve yaklaşık 1500 kişilik nüfustan oluşmaktadır. Nüfus olarak ele alındığında, Abu Musa'da iki farklı grup yaşamaktadır. İlk grup, adada yaşayan sivil olmayan İranlı nüfustur. Diğer gruba mensup olanlar adanın yerli halkıdır. Yerli halkın aidiyetinin Birleşik Arap Emirlikleri'ne ait olduğu da iddia edilmektedir (Farhamandzad, 2023: 212-213).

Abu Musa adasının dışında, Büyük Tunb adası 91 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahip olmakla birlikte adada yüzler ile ifade edilen az sayıda insan yaşamaktadır. Bu üç adanın en küçüğü olan Küçük Tunb adası, 12 kilometrekarelik bir alandan ibaret olup adada kimse yaşamamaktadır (Al- Mozrouei, 4).

Bu üç adadan Abu Musa, İran kıyılarına 38 mil deniz mesafesinde, Küçük Tunb adasıysa İran anakarasına 32 deniz mili uzaklıktadır. Bu üç ada da İran tarafından egemenlik haklarının bir uzantısı olarak görülmekte ve kırmızı oksit demir ve 3 petrol kuyusundan oluşan doğal kaynakları mevcuttur (Al-Nahyan, 2013: 29). Her ne kadar bu adaların doğal kaynakları petrol üreten ülkelerin petrol ticaretinin toplamındaki payı ile karşılaştırıldığında

BALCI, M. ve TAMAHKAR, A. (2024). Basra Körfezi'ndeki Adalar Üzerinden İran'ın Güvenlik İkilemi, DA&MS Sayı 3, 45-54.

yetersiz olarak görülse de bölgenin en önemli kilit su yollarından biri olan Hürmüz Boğazı'nın kontrolü için oldukça önemli bir konumda olduğu söylenebilir.

Üç adanın girişinde bulunan Hürmüz Boğazı; İran, Irak, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'ı münhasır ekonomik bölgesine bağlayan Basra Körfezi'nin en önemli noktasında yer almaktadır. Bunun dışında deniz geçişlerindeki inisiyatif Hürmüz Boğazı'ndaki egemen devletlerin kontrolünde sirayet etmiştir. Bu devletlerden İran'ın Münhasır Ekonomik Bölgesi tamamen körfezin girişindeki Hürmüz Boğazına olan kontrolünü pekiştirmektedir (Lott ve Kawagishi, 2022: 129).

Öte yandan, Abu Musa adasının önemli oranda petrol içermesi nedeniyle BAE ve İran ekonomilerinde petrolün önemli yer tutması dolayısıyla bu durum her iki ülkenin rekabetini tetiklemiştir. Adaların, Hürmüz Boğazı'nda yer alması ve petrol sevkiyatı için önemli bir noktada bulunması gibi etkenler bu üç tartışmalı adayı jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir konuma taşımıştır (Tandon, 2021: 43).

5. ÜÇ ADA VE İRAN HAKİMİYETİ

İngiltere, bu üç adayı 1903 yılında işgal etmişti. İngiltere'nin Körfez'deki varlığı 1960'lı yıllardan itibaren büyük bir tartışma konusu olmakla beraber, İngilizler 1960'lı yılların sonuna doğru Aden'den çekilmişti. 1971 yılına gelindiğinde İngiltere, Basra Körfezi'nden de çekilmek için hazırlanmaya başlamıştı. Ancak İngiltere, bölgede oluşacak güç boşluğunu doldurmadan önce körfezden çıkmak istemiyordu. Dolayısıyla İngiltere'nin İran ile bir anlaşma yapmak ihtiyacı oluşmuştu. 1971'de, İngiltere gözetiminde İran ile Şarcah Emirliği arasında bir mutabakat uzlaşısı imzalanmıştır. Bu mutabakattan sonra BAE bağımsız olmuştur. Mutabakat belgesinin ikinci maddesine göre İran, Abu Musa adasının kuzeyine el koyabilmekteydi (Nahyan, 36).

ABD'nin Tahran büyükelçiliği ve Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan yazışmalarda, İran'ın bu üç stratejik adayla ilgili teklifi kabul etmeme olasılığının değerlendirildiği görülmekte ve İran'ın bu adalardaki egemenlik haklarından ulusal güvenliği adına vazgeçmeyeceği ifade edilmiştir. Özellikle Şah, İran ve Şarcah Emirliği arasında İngiltere kontrolünde yapılması planlanan arabuluculuk konusunda isteksizdi. Ancak ABD'nin önceliği, Körfez'in Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmesini engellemektir. Dolayısıyla İran'ın, Nixon Doktrini'nin de etkisiyle Körfez'de güçlenmesine izin verilmekteydi (Foreign Relations of The United States, 1970).

İran, İngiltere'nin bölgeden ayrılacağını ilan etmesinden itibaren Körfez'in stratejik öneminin farkına varmıştır. Hatta İran, Körfezle ilgili geliştirdiği söylemde bölgenin deniz güvenliğinden kendisinin sorumlu olduğunu da vurgulamıştır. Hürmüz Boğazı'nın girişinde olması sebebiyle adalar, İran için oldukça önemli ve değerli olmuştur. Bununla birlikte dönemin İran Saray Bakanı Asadullah Alam, İngiltere'nin Körfez'deki varlığını sona erdirmesi üzerine Şah'a yaptığı teklifte İran'ın bölgedeki varlığını güçlendirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dönemin İran Şah'ı da bu üç adayla ilgili yaptığı açıklamada İran'ın bölge güvenliği için bu adalara ihtiyacı olduğu yorumunda bulunmuştur. 30 Ekim 1970 yılında adaları ilhak ettiğini açıklayan İran, BM'deki elçisi vasıtasıyla uluslararası kamuoyuna bu adaların kendisine ait olduğunu ilan etmiştir (Al Naqbi, 1998: 129-30).

İran'ın bu adalardaki hakimiyeti, 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'nin ardından da devam etmiştir. Ancak bu adalardaki egemenlik sorunu devam etmiş ve İranlı öğrencilerin Amerikan Konsolosluğu'na yaptığı baskın sonucu rehin aldıkları ABD'li diplomatların

serbest bırakması için bu adaların Birleşik Devletler tarafından işgal edilmesi gerektiği önerisi dile getirilmiştir (The Economist, 1979). Bu üç tartışmalı ada konumu itibarıyla önemli bir noktada olması nedeniyle büyük güçlerin bir pazarlık ve şantaj alanı olarak görülmüştür (Amırahmedi, 1996: 10-11).

Eylül 1992 yılında İran, BAE ile ikili görüşme teklifini kabul etmiştir. Görüşmelerin başlangıcında BAE, İran'dan üç adayla ilgili isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin ilki; İran'ın bu üç adayla ilgili işgalini sona erdirmesi, ikinci olarak 1971 yılında yer alan mutabakata saygı göstermesi şeklinde teklifte bulunmuştur. Son olarak, İran'ın Abu Musa adası için aldığı önlemlerin iptali BAE tarafından talep edilmiştir (Al-Naqbi, 61).

1992 yılında, dönemin İran Cumhurbaşkanı Rafsancani üç adayla ilgili yaptığı açıklamalarda, İran'ın bu konuda izleyeceği tutumu ortaya koymuştu. Rafsancani'nin Körfez'de bulunan komşuları uyardığı konuşmasında, İran'ın bu adalarla ilgili hakimiyetini yinelediği görülmüştür. BAE'yi uyaran Cumhurbaşkanı Rafsancani, adalara ulaşmaya çalışan Körfez Ülkelerini uyararak üç ada için gerekirse kan döküleceğini de sözlerine ekledi. Diğer yandan, İran'ın bu adalarla ilgili açıklamalarının yanı sıra 100 kadar BAE vatandaşını Abu Musa adasından sınır dışı ettiğinin bilgisi gelmiş ve iki ülke arasındaki problemlere bir yenisi daha eklenmiştir (New York Times, 1992).

6. ULUSLARARASI KAMUOYUNUN ÜÇ ADAYLA İLGİLİ İDDİALARI VE İRAN'IN YAKLAŞIMI

BAE'nin askeri gücünün İran'a kıyasla sınırlı olması, İran'a karşı bu üç ada konusunda farklı bir strateji izlemesine sebep olmaktadır. BAE, İran gibi sert gücünü icra edemediği gibi tamamiyle diplomatik girişimler yoluyla adalardaki egemenlik iddiasını sürdürme yoluna gitmiştir. Dolayısıyla İran'ın izole bir durumda olması ve BAE elinde diplomasi kartının olması BAE'nin adalardaki iddiasının meşru bir zemine oturtturmaktadır (Al-Nahyan, 71).

Batı ülkelerinin, bölgede yer alan Arap devletleriyle ilişkileri oldukça üst düzey seyrederken, İran'ın bölgedeki konumu ve bu üç adada işgalci olarak görülmesi nedeniyle Batılı devletlerin İran'a karşı yaklaşımı oldukça çekimser ve ilişkileri alt düzeyde sürmüştür. Körfez ülkelerinin bu üç ada konusunda İran yerine BAE'nin yanında yer alması sonucunda İran, Abu Musa, Küçük ve Büyük Tunb adaları konusunda iyice izole bir konuma sürüklenmiştir. Arap Birliği de bu adalarla ilgili yaptığı resmî açıklamalarda 2001'den itibaren BAE lehinde bir tavır almıştır (Dadandish ve Rahnavard, 2023: 103).

2023 yılına gelindiğinde, İran'ın birçok alanda iş birliği halinde olduğu Rusya'nın Körfezin girişinde bulunan bu üç adayla ilgili yaptığı açıklamalarda konuyla ilgili sorunların tekrardan gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. 10 Temmuz 2023 tarihinde Rusya ve Körfez Arap Ülkeleri İş Birliği Konseyi'nin (KİK) ortak açıklamasında; Abu Musa, Büyük ve Küçük Tunb adalarının hukuki olarak İran yerine BAE ait olduğu deklare edilmiştir. Dolayısıyla İran'ın konuyla ilgili nasıl bir şekilde tavır alacağı merak konusu olmuştur (Katz, 2023).

İran, Moskova'nın bu yaklaşımı karşısında Rusya'nın Tahran Büyükelçiliği temsilcilerini Dışişleri Bakanlığı binasına çağırması ve alınan kararı protesto etmiştir. Bu yaklaşımın karşısında Rus Dışişleri Bakanı Lavrov, İranlı mevkidaşı Emirabdullahiyan ile yaptığı telefon konuşmasında İran'ın toprak bütünlüğünden yana oldukları açıklamasında bulunmuş ve İran'ın konuyla ilgili bir şüphesinin olmamasının gerektiği vurgulanmıştır (Motemedi, 2023).

Bu üç adanın, İran'ın hakimiyeti altında olduğu iddiasında bulunan İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Kanani, Fas'ta düzenlenen 6. Arap-Rus İş Birliği Forumunda alınan kararların protesto edildiğini açıklamıştır. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Kanani, İran'ın egemenliği altında bulunan Abu Musa, Büyük ve Küçük Adalarının hiçbir suretle egemenlik haklarının tartışılmayacağını ifade etmiştir (Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs, 2023).

İran'ın bu üç adayla ilgili diplomatik çabalarının sınırlı olması nedeniyle, adalardaki egemenlik haklarını sert güç yoluyla sağlama çabasında olduğu görülmektedir. İran Devrim Muhafızlarının 2023 yılının Ağustos ayında Abu Musa, Büyük ve Küçük adalarında gerçekleştirdiği askeri tatbikat bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Dolayısıyla, İran'ın gerçekleştirdiği askeri tatbikatın bölgedeki ABD varlığına olan tepki olarak algılansa da Rusya'da gerçekleştirilen zirveden sonra yapılmış olması kayda değer bir özellik taşımaktadır. Çünkü İran'ın iş birliği içinde olduğu Rusya'nın üç adayla ilgili yaklaşımı, İran nezdinde Rus-İran ilişkilerinde gölge bırakma ihtimalini akla getirmektedir (Karimi ve Gambrell, 2023).

İran bölgedeki bu gerilimden diplomasiyi ön plana çıkaramadığı gibi sert gücünü bir misilleme olarak görmüştür. Dolayısıyla İran, adalara çeşitli savunma mekanizmaları yerleştirmişti. Bunun dışında İran, kıyı bölgelerine mayınlar yerleştirmiş ve bölgede düşük yoğunluklu bir savunma sistemi bulundurmaktadır (DİA, 2019). Dolayısıyla, BAE egemenlik iddialarını yumuşak güç vasıtasıyla gerçekleştirirken, İran'ın ise adalarla ilgili iddialarını sert güçle çözüme arayışında olduğu izlenmektedir.

7. SONUÇ

İran, Abu Musa, Büyük ve Küçük Tunb adalarını ilhak ettiğinden beri bu adalardaki egemenlik hakkını uluslararası kamuoyunda kanıtlamaya çalışmıştır. Ancak İran'ın, BAE karşısında uluslararası camiada kabul edilebilir bir yumuşak diplomasi geliştiremediği görülmekte ve adalarla ilgili politikasında yumuşak gücün bir devamı olmak yerine sert gücü devreye koyduğu görülmektedir.

İran'ın 1971'den beri hakimiyeti altında bulunan bu üç ada, İslam Devrimi'nin ardından yeni rejimin dış politikasının bir uzantısı olmuştur. İran dış politikasında yer alan rejimin devamlılığı ve meşruiyeti için devrimin yayılması ve bölgesel bir hegemonik güç olma hedefi, son yıllarda farklı bir boyut kazanmıştır. Bu değişim sonucunda İran'ın, Savunmacı ve Saldırgan Realizm'in unsurlarını bölgesel hakimiyeti için özellikle de bu üç tartışmalı ada için uygulamaya çalıştığı düşünülmektedir. Öte yandan BAE'nin, İran karşısında daha çok diplomasi ağırlıklı bir politika izlediği ve hatta 2023 yılında Moskova'da gerçekleşen zirvede KİK ile Rusya'nın desteğini aldığı görülmüştür. Dolayısıyla, uluslararası kamuoyu için bir tartışma konusu olan Abu Musa, Büyük Tunb ve Küçük Tunb adalarının uluslararası toplum tarafından İran'a ait olduğu iddiası kabul görmemekte ve İran'ın bu savını kabul ettirmek için diplomasi yerine askeri gücünü devreye sokacağı belirtilmektedir.

Sonuç olarak, İran'ın bu adalarla ilgili tavrı değişmeyeceği gibi uluslararası camiada da adalardaki İran hakimiyetini tanımama ihtimali söz konusudur. Dolayısıyla, İran için bu adalar bir çeşit güvenlik ikilemi oluşturduğu ve bu ikilemin de meşruluk zemininde İran'a zarar verme ihtimali mümkün gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

- AL-MAZROUEİ, Noura S. (2015). “Disputed Islands Between UAE And Iran: Abu Musa, Greater Tunb, and Lesser Tunb in The Strait of Hormuz”, Gulf Research Centre, Cambridge.
- AL-NAHYAN, Khalid S. Z. (2013). The Three Islands Mapping The UAE-Iran Dispute, Royal United Services Institute For Defence and Security Studies, London.
- AL-NAQBİ, Yousif Ebraheem Ahmed. (1998). The Sovereignty Disputed Over The Gulf Islands Abu Musa, Greater and Lesser Tunbs, (Doktora Tezi) University of Glasgow, Glasgow.
- AMİR AHMEDİ, Hooshang, “The Colonial-Political Dimension of the Iran-UAE Dispute”, (drl.) H. Amirahmedi, Small Islands, Big Politics: The Tonbs and Abu Musa in The Persian Gulf içinde (s. 1-30), New York, St. Martin’s Press, 1996.
- BOOTH, Ken ve WHEELER, Nicholas J. (2008). The Security Dilemma: Fear, Cooperation and Trust in World Politics, Palgrave Macmillian, London.
- BUZAN, Barry ve WAEVER, Ole. (2003). Regions and Powers: The Structure of International Security, Cambridge University Press, New York.
- DADANDİSH, Parvin ve RAHNAVARD, Hamid. (2013). “The Artificial Islands in The Persian Gulf: A Political and Legal Analysis”, Iranian Review of Foreign Affairs, III/ 4.
- Defence Intelligence Agency (DİA), “Threat Reports”, <https://www.dia.mil/Military-Power-Publications/> (Erişim Tarihi: 22.04.2024).
- FARHAMANDZAD, Zainab. (2023). “An overview of the sovereignty over the three islands of Abu Musa, Great Tunb, and Little Tunb from the perspective of international law” Bi-quarterly Scientific Journal of “Human and Citizenship Rights” C VII, No. II, Doi: 10.30497/hcr.2024.77339
- Foreign Relations of The United States, Telegram 2225 From the Embassy in Iran to the Department of State 1970.
- GLASER, Charles L. (1995). “Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, International Security, XIX/ 3: 50-90.
- GLASER, Charles L. (2024). “Fear Factor: How to Know When You’re in a Security Dilemma”, Foreign Affairs, CIII: 122-128.
- İMAM Khomeini, Sodour-ı İnkılab-ı İslami Az dedghah-ı 1384 Tehran.
- BALCI, M. ve TAMAHKAR, A. (2024). Basra Körfezi’ndeki Adalar Üzerinden İran’ın Güvenlik İkilemi, DA&MS Sayı 3, 45-54.

Islamic Republic of Iran Ministry of Foreign Affairs, “Iran stresses on sovereignty over three Persian Gulf islands”, <https://en.mfa.ir/portal/newsview/736823/Iran-stresses-on-sovereignty-over-three-Persian-Gulf-islands> (16.07.2024).

KARİMİ, Nasser ve Gambell, Jon. (2023). “Iran’s Revolutionary Guard runs drill on disputed islands as US military presence in region grows”, <https://apnews.com/article/persian-gulf-tensions-us-iran-revolutionary-guard-ea0aa5d3bc2b7472cb633bb3e123a993> (06.04.2024).

KATZ, Mark N. (2023). “Is Russia really siding with the UAE against Iran?” <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/russia-gcc-uae-iran-islands/> (06.04.2024).

LOBELL, Steven E. (2009). “Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model”, (drl) Steven E. Lobell- Norrin M. Ripsman- Jeffrey W. Taliaferro, Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy içinde (s. 42-74), Cambridge, Cambridge University Press,

LOTT, Alexander ve KAWAGİSHİ, Shin.(2022). “The Legal Regime of The Strait of Hormuz And Attacks Against Oil Tankers: Law of The Sea and Law on The Use Of Forces Perspective”, Ocean Development & International Law, LIII/ 2-3: 123-146.

MEHDİ, Syed Zafar. (2023). “Iran summons Russian envoy over disputed Gulf islands”, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/iran-summons-russian-envoy-over-disputed-gulf-islands/2943561> (27.03.2024).

MOTAMEDİ, Maziar. (2023). “Iran summons Russia’s envoy again over islands dispute”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/12/24/iran-summons-russias-envoy-again-over-islands-dispute> (27.03.2024).

New York Times, “Iran Asserts Claims to 3 Disputed Islands in Gulf”, <https://www.nytimes.com/1992/12/27/world/iran-asserts-claims-to-3-disputed-islands-in-gulf.html> (27.04.2024).

OMAR Al-Ubaydli ve Andrea Plebani (ed.) GCC Relations with Post-War Iraq: A Strategic Perspective, Cambridge: Gulf Research Centre, 2014, s.48.

OPEC Share of World Crude Oil Reserves, https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm (07.11.2024).

BALCI, M. ve TAMAHKAR, A. (2024). Basra Körfezi’ndeki Adalar Üzerinden İran’ın Güvenlik İkilemi, DA&MS Sayı 3, 45-54.

TANDON, Vanshika. (2021). “Iran, the UAE, and International Law: A Tumultuous Timeline”. The Centre for Middle East Studies, Haryanas.

The Economist (Kasım 24, 1979).

TREVIÑO, Rusty. (2013). “Is Iran an Offensives Realist or a Defensive Realist? A Theoretical Reflection on Iranian Motives for Creating Instability”. Journal of Strategic Security, VI/3: 382–392.

United Nations, “Act on the Marine Areas of the Islamic Republic of Iran in the Persian Gulf and the OmanSea 1993”,

https://www.un.org/depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/IRN_1993_Act.pdf
(24.04.2024).

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN HAZAR DENİZİ ÜZERİNDEKİ POLİTİKALARI VE TÜRK DÜNYASINA YANSIMALARI

THE POLICIES OF THE SOVIET UNION ON THE CASPIAN SEA AND THEIR REFLECTIONS ON THE TURKIC WORLD

Nurullah ÇETİN
nurullahcetin09@gmail.com
0000-0003-4402-5966

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi
Received: 26.10.2024

Kabul Tarihi
Accepted: 19.11.2024

ÖZ Hazar Denizi, Avrupa ve Asya kıtalarının birleşim bölgesinde yer alan, dünyanın en büyük kapalı su havzası olarak coğrafi açıdan stratejik bir konuma sahiptir. Zengin doğal kaynakları ve jeopolitik önemi nedeniyle, bu bölge küresel enerji kaynakları açısından kritik bir merkez konumundadır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin Hazar Denizi üzerindeki jeopolitik ve ekonomik politikaları, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde etkin bir hakimiyet sağlamayı amaçlamıştır. Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz rezervleri, Sovyetler Birliği'nin enerji güvenliği stratejilerinde merkezi bir yer tutmuş ve bu politikalar, bölgedeki Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik ve siyasi yapıları üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Sovyetler Birliği, Hazar Denizi üzerindeki politikalarını şekillendirirken bölgenin jeopolitik ve ekonomik önemini göz önünde bulundurmuş, bu deniz üzerinden Türk dünyası ile olan bağlantısını stratejik bir unsur olarak kullanmıştır. Hazar Denizi'nin enerji kaynakları ve ticaret yolları üzerindeki kritik rolü, Sovyet yönetimi için büyük bir avantaj sağlamış ve bu durum, Türk dünyasının ekonomik ve siyasi yapılanmasında derin etkiler bırakmıştır. Sovyet politikalarının sonucunda, bölgedeki Türk devletleri, Sovyet hegemonyasının baskısı altında kendi ekonomik ve siyasi yönelimlerini belirlemede zorlanmışlardır. Bu süreçte, Sovyetler Birliği'nin uyguladığı politikalar Türk Dünyası'nın gelecekteki sosyo-ekonomik yapısını da derinden etkilemiştir. Bu bağlamda da Sovyetler Birliği'nin Hazar Denizi üzerindeki jeopolitik ve ekonomik politikalarının Türk Dünyası üzerindeki uzun vadeli etkilerini ortaya koyması, bölgedeki güç dengelerinin nasıl şekillendiğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma, Sovyetler Birliği'nin Hazar Denizi üzerindeki enerji kaynaklarını kontrol etme stratejilerini ve bu politikaların bölgedeki Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'nin enerji politikalarının uzun vadeli ekonomik sonuçları ve askeri varlığının bölgesel dengelere etkisi değerlendirilecektir. Çalışma, Hazar Denizi'nin küresel enerji stratejilerindeki rolünün önemini de ortaya koymaktadır. Ayrıca, bağımsızlık sonrası Türk Cumhuriyetlerinin enerji politikalarını nasıl şekillendirdiği ve bu sürecin günümüz enerji politikaları üzerindeki yansımaları da ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hazar Denizi, Sovyet Politikaları, İran, Türk Dünyası, Bölgesel Dinamikler.

ABSTRACT The Caspian Sea has a geographically strategic position as the world's largest closed water basin located at the junction of the European and Asian continents. Due to its rich natural resources and geopolitical importance, this region is a critical centre for global energy resources. In this context, the geopolitical and economic policies of the Soviet Union on the Caspian Sea aimed to ensure an effective dominance over the energy resources in the region. The oil and natural gas reserves in the Caspian Sea played a central role in the energy security strategies of the Soviet Union and these policies had lasting effects on the economic and political structures of the Turkic Republics in the region. While shaping its policies on the Caspian Sea, the Soviet Union considered the geopolitical and economic importance of the region and used its connection with the Turkic World through this sea as a strategic element. The critical role of the Caspian Sea on energy resources and trade routes provided a great advantage for the Soviet administration, and this situation had a profound impact on the economic and political structuring of the Turkic World. As a result of Soviet policies, the Turkic states in the region had difficulty in determining their own economic and political orientations under the pressure of Soviet hegemony. In this process, the policies implemented by the Soviet Union deeply affected the future socio-economic structure of the Turkic World. In this context, the long-term effects of the geopolitical and economic policies of the Soviet Union on the Caspian Sea on the Turkic World are of great importance in terms of understanding how the balance of power in the region was shaped. This study aims to analyse the Soviet Union's strategies to control the energy resources on the Caspian Sea and the effects of these policies on the Turkic Republics in the region. In this context, the long-term economic consequences of the Soviet Union's energy policies and the impact of its military presence on regional balances will be evaluated. The study also reveals the importance of the role of the Caspian Sea in global energy strategies. In addition, how the post-independence Turkish Republics shaped their energy policies and the reflections of this process on today's energy policies will also be discussed.

Keywords: Caspian Sea, Soviet Policies, Iran, Turkic World, Regional Dynamics.

1. GİRİŞ

Hazar Denizi, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve İran tarafından çevrelenmiş olup, kapalı su havza niteliği taşımaktadır. Yaklaşık 1.200 kilometre uzunluğa ve 320 kilometre genişliğe sahip olan Hazar Denizi, toplamda yaklaşık 371.000 kilometrekarelik bir alan kaplar. Deniz seviyesinin altında bulunması ve kapalı bir havza olması, onu benzersiz kılan özelliklerdendir. Deniz, çok çeşitli iklim özelliklerine sahip olmakla birlikte, genellikle ılıman ve yarı kurak iklim özellikleri gösterir. Bu iklimsel yapısı, deniz üzerindeki nem oranının orta düzeyde kalmasına yol açar, bu da bölgedeki bitki örtüsünü ve tarımsal faaliyetleri doğrudan etkiler. Hazar Denizi hem ekolojik hem de ekonomik açıdan bölgedeki ülkeler için büyük bir öneme sahiptir (Schofield ve Pratt 1996: 75).

Hazar Denizi, stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca pek çok devletin egemenlik kurmak istediği önemli bir bölge olmuştur. Bu deniz, antik çağlardan beri hem Doğu Avrupa hem de Orta Asya'nın kesişim noktasında bulunmuş ve çevresinde yaşayan halklar için ticaret yolları ile stratejik bir üs olarak önemli bir rol oynamıştır. Pers İmparatorluğu'ndan İskenderiye Krallığı'na, Selçuklulardan Safevilere kadar birçok medeniyet, Hazar kıyılarına hâkim olma mücadelesi vermiştir. Bu denizin kontrolü, deniz ticareti, balıkçılık ve zengin doğal kaynaklara erişim açısından büyük avantajlar sağlamıştır. Bu bağlamda Rusya İmparatorluğu, Hazar Denizi'ni stratejik olarak önemli bir bölge olarak görmeye başlamış ve bu bölge üzerindeki nüfuzunu artırmak için adımlar atmaya koyulmuştur.

Türkistan'da Rus etkisinin hissedilmeye başlanması, 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, Rusya'nın devlet olarak güçlenmesiyle birlikte Türkistan ve Kafkasya'ya yönelik ilgisinin arttığı gözlemlenmektedir. Bu gelişmenin arkasında, bölgedeki devlet yapılarının merkezi bir otoriteden yoksun ve dağınık bir şekilde örgütlenmiş olmaları, bölgenin zengin doğal kaynaklara sahip olması ve Rusya'nın bu coğrafyada kendisine rakip olabilecek güçlü bir devletle karşılaşmaması gibi etkenler bulunmaktadır. Bu siyasi parçalanmışlık, Rusya'nın bölgedeki genişleme hedefleri için bir fırsat yaratmış ve Kafkasya ve Türkistan'ı daha erişilebilir hale getirmiştir. Özellikle Türkistan'ın stratejik ticaret yolları ve zengin maden kaynakları, bölgenin ekonomik önemini artırmış ve Rusya'nın ekonomik çıkarlarına hizmet edecek bir politika izlenmesine neden olmuştur. Bu dönemdeki siyasi ve ekonomik zayıflıklar, Rusya'nın bölgeye yönelik askeri ve stratejik planlarını başarıyla hayata geçirmesini kolaylaştırmıştır.

Hazar Denizi'nde sınırların belirlenmesi ve denizin paylaşımı konusunda, 1723 yılında Çarlık Rusya ile İran arasında imzalanan St. Petersburg Anlaşması ile 1729 tarihli Reşt Anlaşması, bu alandaki ilk diplomatik girişimler olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde Rusya'nın güney yönünde izlediği yayılcı siyaset, iki ülke arasında askeri çatışmalara ve diplomatik gerilimlere zemin hazırlamıştır. Özellikle, İran'ın güvenlik algısında yaşanan değişimler ve Rusya'dan gelen artan tehditler karşısında, 1813 yılında imzalanan Gülistan Anlaşması ve 1828 yılında imzalanan Türkmençay Anlaşması, iki ülke arasındaki müzakerelerin yeni bir boyuta evrilmesine yol açmıştır. Bu anlaşmalarla birlikte, Hazar Denizi üzerindeki egemenlik mücadelesine dair yeni düzenlemeler getirilmiş ve gemicilik, taşımacılık ve deniz ticareti konularında belirli kurallar tanımlanmıştır. Böylelikle, Hazar Denizi'nin ekonomik ve stratejik kullanımını düzenleyen yeni şartlar oluşturulmuş ve Rusya ile İran arasındaki güç dengesi yeniden şekillendirilmiştir. Bu anlaşmalar neticesinde, Hazar Denizi üzerindeki egemenlik mücadelesi, ekonomik ve stratejik açıdan Rusya'nın lehine bir güç dengesi oluşturarak, bölgedeki Rus hakimiyetini daha da sağlamlaştırmıştır (Dzhakhieva, 2015: 37).

Çarlık Rusyası'nın son dönemine ait Hazar Denizi politikası, bölgedeki ekonomik ve stratejik çıkarların korunmasında önemli bir rol oynamıştır. Hazar Denizi'nin doğal kaynakları ve ticaret yolları üzerindeki hâkimiyet, Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'daki nüfuzunu artırma amacını gütmüştür. Ancak Ekim Devrimi, bu politikaların dayanaklarını sarsmış ve devrim sonrası dönemdeki siyasi dönüşümler Hazar Denizi çevresindeki sosyal ve ekonomik yapıları önemli ölçüde etkilemiştir. Devrim sonrası dönemde, Hazar Denizi'nin hukuki ve siyasi statüsü, Sovyetler Birliği'nin politikaları doğrultusunda yeniden tanımlanmış ve bu durum, bölgedeki ekonomik koşullar ile Hazar Denizi üzerindeki stratejik rekabeti etkilemiştir. Sonuç olarak, Çarlık Rusyası'nın Hazar Denizi politikası, Ekim Devrimi sonrasında önemli değişimlere uğrayarak, Sovyet dönemi Hazar Denizi politikası için bir zemin oluşturmuştur.

2. HAZAR DENİZİ ÜZERİNDE SOVYETLER BİRLİĞİ VE İRAN ARASINDA STRATEJİK REKABET VE İŞ BİRLİĞİ

1917'de Rus Çarlık rejiminin çöküşü ve Bolşeviklerin Lenin önderliğinde Sovyet hükümetini kurlmaları, Kafkasya ve Hazar bölgesindeki jeopolitik dengelerde önemli bir değişime neden olmuştur. Bu gelişmeler, Çarlık Rusyası'nın dış politikasına dayanan İngiliz-Rus anlaşmalarını ve Rusya-İran ilişkilerine dair antlaşmaları hükümsüz hale getirmiştir. Lenin ve Bolşevik liderlik, Çarlık Rusyası'nın emperyalist politikalarından belirgin bir kopuş sergileyerek eski

imparatorluğun dış politikasını reddetmiş ve Sovyet Rusya'nın anti-emperyalist bir dış politika izlediğini ilan etmişlerdir. Ancak, bu ideolojik konumlanmaya rağmen, Sovyet Rusya'nın Hazar bölgesindeki stratejik çıkarları korunmaya devam etmiş ve özellikle İngiltere'nin bu bölgedeki artan etkisini sınırlandırmak, Sovyet dış politikasının merkezinde yer almıştır.

Sovyet hükümeti açısından Kafkasya üzerindeki stratejik hâkimiyet, Hazar Denizi ve İran üzerinden Türkistan, Afganistan ve Hindistan'a uzanan kara ve deniz yollarının kontrolünü sağlama potansiyeline sahip olmuştur. Bu yolların açılması, Sovyetler Birliği'ne İngiltere karşısında önemli bir stratejik avantaj kazandırırken, güneyde Rusya'yı kuşatma fırsatı sunmuştur. İngiltere için Kafkasya ve Hazar Denizi üzerindeki kontrolün kaybedilmesi, yalnızca Hindistan'daki çıkarlarını tehlikeye atmakla kalmamış, aynı zamanda savaşın gidişatını değiştirme riski taşımıştır. O dönemde Kafkasya'da görev yapmış İngiliz General L. Dunsterville, anılarında Hazar Denizi çevresi ile Hazar ve Karadeniz arasında uzanan petrol boru hatları ve demiryollarının stratejik önemine dikkat çekmiştir. Ona göre, Bakü'nün ele geçirilmesi, Kafkasya'daki demiryolu ağının ve Hazar çevresindeki stratejik hatların kontrol altına alınması anlamına gelmiştir. Bölgedeki enerji kaynaklarına sahip olmak, Bakü ile Batum arasındaki stratejik noktaların kontrolünü sağlarken, ticaret yolları ve hammadde sevkiyatı üzerinde de hâkimiyet kurulmasını mümkün kılmıştır. Ayrıca, bu hâkimiyet Afganistan ve Türkistan'a ulaşımı kolaylaştırmıştır (Ceferov, 2023:88).

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından İran'daki güç dengeleri köklü bir değişim geçirmiştir. Savaş sırasında Çarlık Rusyası'nın bölgedeki nüfuzu büyük ölçüde azalmış ve Rusya'nın devrim ile meşgul olması, bölgedeki stratejik boşluğu derinleştirmiştir. Bu durum, İngiltere'nin İran'ın kuzeyindeki nüfuzunu artırma fırsatını yaratmıştır. Çarlık Rusyası'nın bıraktığı bu boşluğu doldurmak amacıyla İngiltere, özellikle Güney İran'da ve Kuzey İran'ın bazı bölgelerinde etkinliğini artırmayı hedeflemiştir. Mayıs 1918'de İngiliz kuvvetlerinin Transkafkasya'yı işgali, bölgedeki stratejik çıkarlarının bir parçası olarak Sovyet etkisini sınırlama girişimidir. Bu müdahaleler, İngiltere'nin bölgedeki kontrolünü genişletme ve Sovyet nüfuzunu engelleme stratejisinin bir göstergesi olarak görülmüştür. Ağustos 1919'da İngilizlerin Türkistan ve Kuzey Azerbaycan'a yönelik askeri müdahaleleri de bu stratejinin bir devamı olarak değerlendirilmiştir. İngiltere, bu hamlelerle Sovyet Rusya'nın bu bölgelerdeki etkisini zayıflatmayı ve bölgesel dengeyi kendi lehine çevirmeyi amaçlamıştır. Sovyet Rusya açısından bu müdahaleler, sadece İngiltere'nin nüfuz alanını genişletme girişimi değil, aynı zamanda Sovyet güvenliği için ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Bolşevik hükümet, yeni

kurulan Sovyet devletinin güvenliğini sağlamak ve devrimin yayılmasını garanti altına almak için bölgeyi kontrol etme amacındaydı. Ancak İngiltere'nin bölgedeki askeri varlığı ve stratejik hamleleri, Sovyetlerin bu hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmış ve iki ülke arasındaki rekabeti derinleştirmiştir. Sovyet hükümetinin, bölgede yeniden hâkimiyet kurma çabaları, İngiltere'nin askeri ve siyasi müdahaleleriyle sürekli olarak engellenmiş ve bu durum, Sovyet-İngiliz ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, İran ve çevresindeki bölge, Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki rekabetin kritik bir alanı haline gelmiş; bu rekabet, sadece bölgesel hâkimiyet değil, aynı zamanda ideolojik bir mücadeleye de dönüşmüştür (Garibov, 2014: 43-45).

Sovyet hükümeti, iç savaşın yükü altında mücadele ettiği bu süreçte, Kafkasya ve Orta Asya'daki eski Rus İmparatorluğu topraklarını yeniden kontrol altına almak için yoğun çaba göstermiştir. Bu çabalar hem iç istikrarı sağlamak hem de Sovyet ideolojisini yeni fethedilen bölgelere yaymak amacıyla stratejik bir önem taşımaktaydı. Kızıl Ordu, Beyaz Ordu'ya karşı kazandığı zaferin ardından, 1921 yılına kadar bu bölgelerde askeri operasyonlarını sürdürmüş ve bölgedeki Sovyet kontrolünü sağlamlaştırmıştır. Ancak, Hazar bölgesine yönelik ilerlemeleri sırasında yerel halkın direnişiyle karşılaşmışlardır. Özellikle İran'ın kuzeyindeki Azerbaycan Türkleri ile diğer etnik gruplar, Sovyetlerin bölgedeki etkisine karşı direnç göstermiştir. Bu direnişler, Sovyet hükümetinin bölgedeki politikalarını uygulamada zorlandığı önemli bir engel olarak ortaya çıkmıştır.

1920-1921 yıllarında İngiliz birliklerinin İran'dan çekilmesi, Sovyetler için bir fırsat yaratmış olsa da bu durum bölgede hızlı bir Sovyet hâkimiyeti kurulmasına imkân vermemiştir. Yerel direniş hareketlerinin yanı sıra, Sovyet liderliği bölgede istikrarlı bir hükümet kurmanın zorluklarını da fark etmiş ve askeri müdahalelerin yanı sıra diplomatik çözümler aramaya başlamıştır. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin iktidara gelmesinin ardından, Sovyetler İran ile daha dostane ilişkiler kurma arayışına girmiştir. Sovyet liderliği, askeri operasyonları durdurarak Şah hükümeti ile müzakerelere başlamış ve bu süreç nihayet 26 Şubat 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Sovyet-İran Antlaşması ile sonuçlanmıştır.

26 Şubat 1921'de Moskova'da imzalanan Sovyet-İran Dostluk Antlaşması, iki ülke arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesine zemin hazırlayan önemli bir hukuki belge niteliği taşımaktadır. Antlaşmanın hükümleri, ikili ilişkilerin düzenlenmesi ve karşılıklı iş birliği alanındaki sorunların çözümünde belirleyici olmuştur. Antlaşmayı izleyen yıllarda Sovyetler Birliği ile İran, siyasi, ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerde bu metni temel alan çeşitli yeni anlaşmalar

ve protokoller imzalayarak iş birliklerini derinleştirmişlerdir. Bu antlaşma ile iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimi ve yönlendirilmesi sağlanmış; Sovyet hükümeti, dostluk ve karşılıklı saygı ilkelerinin hayata geçirilmesi için önemli adımlar atmıştır. Sovyet hükümeti, bu antlaşma ile dostluk ve karşılıklı saygı ilkelerinin hayata geçirilmesi için önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar arasında, Çarlık Rusyası döneminde İran'ın haklarını ihlal eden tüm anlaşmaların iptali, üçüncü devletlerle yapılan ve İran'a zarar veren sözleşmelerin feshi, Çarlık Rusyası'nın Doğu politikalarına son verilmesi ve Çarlık Rusyası'na ait bazı mülk ve fonların İran'a karşılıksız devri gibi önlemler bulunmaktadır (Makili-Aliyev, 2014: 28-29).

Bu antlaşma ile İran, uluslararası ilişkilerde eşit bir ortak olarak tanınmıştır. Özellikle, antlaşmanın 4. maddesi "*her halkın kendi kaderini tayin etme*" hakkını güvence altına almış; 9. ve 10. maddeler ise Sovyet hükümetinin, İran'a ait taşınır ve taşınmaz mülklerin devrine dair düzenlemeleri içermiştir. Bu antlaşmanın 11. maddesi, tarafların Hazar bölgesinde kendi bayrakları altında serbest dolaşım konusunda eşit haklara sahip olduklarını ilan etmiştir ("Mir Mezhdu Voynami", 1997: 82-87). Bu düzenleme, 10 Şubat 1828'de Çarlık Rusya ile İran arasında imzalanan ve İran'ı Hazar Denizi'nde donanma bulundurma hakkından mahrum bırakan Türkmençay Barış Anlaşması'nın iptali anlamına geliyordu. Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ile İran arasındaki bu yeni anlaşma, Türkmençay Anlaşması'nın getirdiği sınırlamaları ortadan kaldırarak iki ülke arasında denizcilik alanında eşitlik sağlamıştır. Sovyet-İran Dostluk antlaşması, Sovyet Rusya'nın İran'la ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Antlaşma ile Sovyetler, İran'ın toprak bütünlüğüne saygı duyacaklarını taahhüt etmiş, buna karşılık İran da Sovyetlerin Hazar bölgesindeki stratejik çıkarlarını tanımıştır. Antlaşma, Sovyet dış politikasının daha barışçıl ve iş birliğine dayalı bir aşamaya evrildiğini göstermektedir. Aynı zamanda, Sovyetler bu diplomatik hamle ile İngiltere'nin bölgede artan etkisini dengelemeyi ve kendi nüfuz alanlarını koruma altına almayı başarmışlardır.

1920'lerin ikinci yarısında Sovyetler Birliği ile İran arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla diplomatik görüşmeler başlamış ve bu süreç, Sovyet dış politika hedefleri doğrultusunda iki ülkenin siyasi ve ekonomik iş birliğini derinleştirme çabalarına dayanmıştır. Sonuç olarak, 1 Ekim 1927'de Moskova'da imzalanan Garanti ve Tarafsızlık Anlaşması, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını simgelemiştir (Janusz-Pawletta, 2015: 15-16). Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri G. V. Çiçerin ile İran elçisi Ali Ansari'nin imzaladığı bu anlaşma, tarafların birbirlerine saldırmama ve düşmanlık

göstermeme taahhüdünü içermektedir. Anlaşma ayrıca, taraflardan birine yapılacak herhangi bir saldırı durumunda, diğer tarafın çatışma boyunca tarafsız kalacağını öngörmektedir. Bu düzenleme, Sovyetler Birliği ile İran arasındaki ilişkilerin dostane bir zeminde devam etmesini sağlamıştır. Anlaşmanın önemli bir boyutu da ekonomik iş birliğine yönelik düzenlemeleri içermesidir. Aynı anlaşma kapsamında, Hazar Denizi'nin güney kıyısındaki balıkçılık kaynaklarının kullanımına ilişkin hükümler de yer almıştır. Bu bağlamda, İran hükümeti, Hazar Denizi'nin güney kıyılarında, özellikle Sefidrud, Babol ve Gorgan nehir deltalarında balık avlama ve işleme haklarını Sovyetler Birliği'ne imtiyaz olarak devretmiştir. Bu imtiyaz, Sovyet-İran ekonomik ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını simgeleyerek, bölgesel kaynakların yönetimi ve ticaretin ortak çıkarlar doğrultusunda şekillenmesine katkıda bulunmuştur (Kulakov, 2017: 90-91). Ekonomik iş birliğinin somut bir sonucu olarak, Sovyetler Birliği ile İran arasında karma sermayeli bir ticaret ve sanayi şirketi kurulmuştur. "İran-Balık" (bazı kaynaklara göre "Şilat") adı verilen bu şirket, 25 yıllık bir süreyle, yani 1953 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Şirketin faaliyet alanı, Hazar Denizi'nin güneyindeki biyolojik kaynakların ticari olarak işletilmesi ve balıkçılık faaliyetlerinin organize edilmesidir. Bu iş birliği, Sovyetler Birliği ile İran arasında deniz kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamış ve bölgesel ekonomiye önemli katkılar sunmuştur (Ruban, 2018: 117).

1 Ekim 1927'de imzalanan Garanti ve Tarafsızlık Anlaşması, Sovyetler Birliği ile İran arasındaki ilişkilerin sadece ekonomik kazançlarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda stratejik iş birliğini de derinleştirdiğini göstermektedir. Sovyetler Birliği, bu anlaşma ile İran'daki ekonomik etkisini genişletmiş, İran ise yerel kaynaklarını değerlendirme ve dış yatırımcılarla iş birliği yapma fırsatını yakalamıştır. Hazar Denizi'nin biyolojik kaynaklarının ortak kullanımı gibi somut projeler, iki ülke arasındaki karşılıklı güvene dayalı iş birliğinin pekişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bu iş birliği modeli, yalnızca Sovyet-İran ilişkileri açısından değil, bölgesel kaynak yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla, Garanti ve Tarafsızlık Anlaşması, iki ülke arasında ekonomik çıkarların ötesinde, güvenlik ve stratejik iş birliği için sağlam bir temel oluşturmuştur (Abılkaş, 2022: 56).

Sovyet hükümeti, 1927-1928 yıllarında İran'ın kapitülasyon rejimini kaldırma, dış ticarete devlet tekeli uygulama ve gümrük özerkliğini sağlama politikalarını tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği ile İran arasındaki ticari ilişkileri daha da

pekiştirmek amacıyla 17 Mart 1929 tarihinde iki ülke arasında Gümrük Sözleşmesi imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma, Sovyet-İran ticari ilişkilerinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası oluşturmuş ve özellikle 1920'lerin sonu ile 1930'ların başında İran'ın dış ticaret politikasının daha bağımsız bir rota izlemesine katkı sağlamıştır. Bu süreçte imzalanan antlaşmalar, iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin derinleşmesini sağlamış ve bölgedeki ilişkilerin daha sağlam bir zemine oturmasına katkıda bulunmuştur (Kulakov, 2017: 92).

Bu iş birliğinin bir devamı olarak, 27 Ağustos 1935'te Sovyetler Birliği ve İran arasında "ticaret, denizcilik ve yerleşim hakkında" yeniden bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma, iki ülkenin Hazar Denizi üzerindeki haklarını yeniden düzenleyerek, bölgedeki ekonomik ve ticari ilişkilerin çerçevesini şekillendirmiştir (Ceferov, 2023:89). Anlaşmanın özellikle dikkat çeken 14. ve 15. maddeleri, iki ülkenin Hazar Denizi'nde sınırsız balıkçılık ve ticari faaliyet yürütme haklarını sınırlamış, bunun yerine taraflara 10 millik münhasır bir balıkçılık bölgesi tahsis etmiştir. Bu düzenleme, denizcilik ve balıkçılık faaliyetlerinin daha kontrollü ve sistematik bir şekilde yürütülmesine olanak sağlamış ve olası anlaşmazlıkların önüne geçilmesini hedeflemiştir. Anlaşma, yalnızca ekonomik iş birliğini değil, aynı zamanda bölgedeki stratejik ilişkilerin pekiştirilmesini de sağlamıştır (Ülker, 2021: 119). Hazar Denizi'nde kıyıdaş devletler arasında resmi bir sınır belirlenmemesi, denizin ortak kullanımına olanak tanımış ve iki ülkenin deniz üzerindeki egemenlik anlayışını iş birliği zeminine oturtmuştur. Hazar Denizi'nin bir "Sovyet-İran Denizi" olarak tanımlanması, bölgenin stratejik ortak sahiplenilmesine yönelik isteği ve iki ülkenin deniz üzerindeki ortak yönetim arzusunu somut bir şekilde ortaya koymuştur (Çolakoğlu, 1998: 109). Bu anlaşma, Hazar Denizi'nin stratejik önemini artırmış ve bölgesel kaynakların iki ülke tarafından ortak kullanılmasına yönelik önemli bir adım olmuştur.

Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması, Hazar Denizi'nin statüsü üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Anlaşmanın birinci ve üçüncü maddelerinde, Hazar Denizi'nde yalnızca SSCB ve İran'a ait gemilerin ve bu ülkelerin bayraklarını taşıyan vatandaşların, ticaret ve taşımacılık kuruluşlarının faaliyet gösterebileceği kabul edilmiştir. On ikinci maddeye göre, ulusal gemiler Hazar Denizi'nde kabotaj hakkını koruyarak yolcu ve yük taşıyabilme yetkisine sahipti. Taraflar ayrıca su yollarıyla yolcu, bagaj, mal ve diğer yüklerin taşınması hususunda birbirlerine en çok kayırlan ülke statüsü uygulayacaklarını kabul etmişlerdir. Anlaşmaya göre, taraflardan birinin bayrağını taşıyan ticaret gemileri, Hazar Denizi'ndeki diğer tarafın limanlarında buldukları süre boyunca ve bu limanlardan ayrıldıkları esnada, ulusal gemilerle her bakımdan eşit muamele görmüştür.

Ayrıca, her iki devletin bayrağını taşıyan gemilere, Hazar Denizi'nde 10 deniz mili sınırına kadar balıkçılık yapma hakkı tanınmıştır (Kepbanov,2005: 63-64). Bu düzenlemeler, iki ülkenin Hazar Denizi'ndeki faaliyetlerini hukuki bir çerçeveye oturtturarak deniz taşımacılığı ve ticaret alanında önemli bir iş birliği sağlamıştır. Bunun yanı sıra, anlaşmanın stratejik yönleri de Hazar Denizi'nin kontrolüne dair önemli kararlar içermektedir.

25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması, Hazar Denizi'ni kıyısı olmayan üçüncü ülkelere kapatarak bu denizin tam anlamıyla Sovyetler Birliği ve İran kontrolünde kalmasını sağlamıştır. Anlaşmanın 12. maddesinin 4. fıkrasında, Hazar Denizi'nin üçüncü ülkelere askeri, ticari veya diğer amaçlarla kapalı olacağı açıkça belirtilmiştir. Bu hüküm, özellikle İngiltere gibi üçüncü ülkelerin deniz üzerindeki ekonomik ve askeri varlığını dışlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, anlaşma kapsamında gemilerde ve limanlarda üçüncü ülke vatandaşlarının hizmetlerinden yararlanılmasının önlenmesi kararlaştırılmış ve bu doğrultuda gerekli tedbirlerin alınacağı taahhüt edilmiştir. Anlaşma, Hazar Denizi'nin stratejik ve ekonomik önemine dair uzun vadeli sonuçlar doğurmuş, bu bölgenin iki ülkenin münhasır kontrolü altında kalmasını sağlamıştır (Abılkaşh, 2022: 57).

Sovyetler Birliği, Hazar Denizi'nde belirlediği sınırların ardından, 1949 yılından itibaren 10 millik sınır hattını aşarak, kendi ulusal sektörü içinde İran'a danışmaksızın kapsamlı petrol arama çalışmalarına başlamıştır. Bu tek taraflı girişim, bölgedeki kaynakların Sovyet egemenliğinde kullanımına yönelik bir strateji izlediğini göstermektedir. 1949'da somut sonuçlar veren bu çalışmalar neticesinde, Sovyetler Birliği Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe bulunan ve "Neft Taşları" (Petrol Kayaları) olarak bilinen büyük petrol yataklarını işletime açmıştır. İran, bu gelişmelere yanıt olarak 1950 yılında kendi kıyılarında, Enzeli bölgesinde, petrol arama faaliyetlerine başlamış olsa da Hazar'ın kendisine ayrılan sektöründe kayda değer bir ekonomik faaliyet yürütmemiştir. İran'ın sınırlı yanıtı, Hazar bölgesinde Sovyetlerin etkinliğini pekiştirmesine olanak tanımış ve bölgedeki petrol rezervlerinin tek taraflı kullanımını Sovyetler lehine güçlendirmiştir (İbrahimov, 2014: 100).

Sovyetler Birliği döneminde, İran ile Rusya arasında Hazar Denizi'ne ilişkin sınırların net ve resmî olarak belirlenmemesi, bu bölgedeki belirsizliğin devam etmesine ve stratejik çekişmelere zemin hazırlamıştır. 1954 yılında iki ülke arasında yapılan "sınırların düzenlenmesiyle ilgili" bir anlaşma ile kara sınırlarının belirlenmesine yönelik önemli bir adım atılmış, denizin her iki tarafındaki sınırların uzandığı hat esas alınarak tahmini sınırlar tespit edilmiştir. Ancak Hazar Denizi'nin kendisine dair net bir sınırlandırma yapılmamış olması,

denizin statüsünün hala bir tartışma konusu olarak kalmasına neden olmuştur (Ceferov, 2023:89; Harunoğulları, 2018: 207). Sovyetler Birliği ile İran arasında sınır sorunlarının daha kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesi için, özel toprak sorunlarının çözümü ve sınır nehirlerinin sularının kullanımına dair pratik düzenlemeler getirmek amacıyla bir sınır komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyon, 14 Mayıs 1957'deki çalışmalar sonucunda Sovyet-İran sınır rejimi ve sınır anlaşmazlıklarının çözümüne ilişkin prosedürleri belirleyen bir mutabakat metni hazırlamış ve taraflar arasında imzalanmıştır. Metin, komisyonun yürüttüğü sınır belirleme çalışmaları sırasında elde edilen verilere dayanarak, devlet sınırlarının genel hattını netleştirmiş, hava sahası ile toprak altının dikey sınırlandırılmasını da içermiştir. Ancak, kara sınırlarına ilişkin sorunlar bu anlaşma ile çözüme kavuşturulmuş olsa da Hazar Denizi'nin sınırları ve statüsüne dair süregelen belirsizlik ortadan kaldırılamamış, bu mesele daha sonraki yıllarda da çözüm bekleyen önemli bir konu olarak varlığını sürdürmüştür (Kulakov, 2017: 92).

Hazar Denizi üzerindeki sınırın belirlenmesi, İran ve Sovyetler Birliği arasında önemli diplomatik meselelerden biri olmuştur. Bu bağlamda yapılan anlaşmaların en dikkat çekici olanı, Hava Sahası Uçuş Bilgilendirme Bölgesi (FIR hattı) ile ilgilidir. 1964 yılında yapılan bu anlaşma, Astara ile Hasan Kuli arasındaki çizgiyi sınır olarak kabul etmiştir (Bkz. Şekil 1) ve Hazar Denizi'nin %88'inin Sovyetler Birliği'ne, %12'sinin ise İran'a ait olduğunu belirlemiştir. Ancak, bu düzenlemeler Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne dair herhangi bir hüküm içermemiştir. Deniz yüzey suları ve deniz tabanına ilişkin sınırlar da netleştirilmemiştir. Söz konusu belirsizlikler, kaynak paylaşımı ve deniz üzerindeki egemenlik hakları açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

Şekil-1: Hazar Denizi'ne kıyısı olan ülkeler.

Sovyetler Birliği'nin petrol rezervlerinden faydalanma amacıyla 1970 yılında Petrol ve Sanayi Bakanlığı tarafından Hazar Denizi'nde petrol arama ve işletme faaliyetlerini düzenleyen bir proje hazırlanmıştır. Bu proje çerçevesinde, Sovyet cumhuriyetleri olan Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Rusya arasında denizde bir ortay hat çizilmiş ve her bir cumhuriyetin kendi milli sektörlerini oluşturması öngörülmüştür. Böylece, Hazar Denizi'ndeki doğal kaynakların kullanımı cumhuriyetlerin sorumluluğu altında düzenlenmiştir. Ancak, bu proje de denizin hukuki statüsüne dair kalıcı bir çözüm getirememiştir (Ülker, 2021: 120-121).

Bu anlaşmaların dışında, Hazar Denizi'nin statüsüne yönelik düzenlemeler ne Sovyet Rusya'sı ne de İran tarafından kesin ve bağlayıcı kararlarla sonuçlanmamıştır. Hazar'ın statüsünün bir deniz mi yoksa göl mü olduğuna dair her iki taraf arasında açık bir mutabakat sağlanamamıştır. Yapılan anlaşmalar incelendiğinde, Sovyetler Birliği'nin müzakerelerde İran'a kıyasla daha baskın bir konumda olduğu gözlemlenmektedir. Sovyet dönemi boyunca Hazar Denizi'nin statüsüyle ilgili uluslararası bir anlaşma yapılmadığı gibi, bölgenin kıta sahanlığı, hava sahası, deniz tabanındaki kaynaklar ve sınırların belirlenmesine ilişkin de herhangi bir düzenleme getirilmemiştir. 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte küresel sistemde önemli bir değişim yaşanmış ve dünya çok kutuplu bir yapıya evrilmiştir. Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle dünya haritası yeniden şekillenmiş ve Hazar Denizi'ne kıyıdaş devletlerin sayısı iki ülkeden beşe çıkmıştır. İran ve Sovyetler Birliği'nin yanı sıra, Türkmenistan, Kazakistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarıyla birlikte Hazar Denizi'nin kıyıdaş devletler arasındaki hukuki statüsü giderek daha karmaşık bir sorun haline gelmiştir (Islamova, 2022: 22-23; Çolakoğlu, 1998: 109).

3. HAZAR DENİZİ'NİN STATÜ MÜCADELESİ: SOVYET MİRASI VE TÜRK DÜNYASINA YANSIMALARI

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve bölgedeki stratejik dengeler açısından dönüştürücü bir etkiye sahip olmuştur. Sovyet döneminde yalnızca Sovyetler Birliği ve İran tarafından paylaşılan Hazar Denizi, 1991 sonrası dönemde yeni bağımsız Türk cumhuriyetlerinin (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) ortaya çıkışıyla daha karmaşık bir uluslararası mesele haline gelmiştir. Özellikle denizin statüsüne ilişkin hukuki tartışmalar, Hazar'ın uluslararası hukukta deniz mi yoksa göl mü olarak sınıflandırılması gerektiği sorusu etrafında şekillenmiştir. Eğer bir deniz olarak kabul edilirse, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) çerçevesinde kıyıdaş ülkelerin münhasır ekonomik bölgeler talep etme

hakkı doğacaktır. Ancak, göl olarak kabul edilmesi halinde, bu bölgenin kaynaklarının eşit şekilde paylaşılması gerekecektir (Karataeva, 2020, s. 234; Dubner, 1999, s. 277-281). Bu statü belirsizliği, özellikle zengin enerji rezervlerine sahip Hazar Denizi'nde kıyıdaş devletler arasındaki rekabeti körüklemektedir.

SSCB'nin dağılmasını takiben, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulmuş ve Hazar'a kıyıdaş devletler, Türkmenistan hariç, sınır güvenliği ile deniz ekonomik bölgelerinin korunması amacıyla 20 Mart 1992'de Kiev'de toplanarak bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşma, sınırların korunmasında BDT ve kıyı ülkelerinin sınır kuvvetleri arasında iş birliği yapılmasını öngörmektedir. Bununla birlikte, Türkmen tarafının anlaşmaya dahil olmaması, antlaşmanın etkinliğini tartışmalı hale getirmiştir. SSCB döneminden kalan enklav ve eksklavlar ile tartışmalı yataklar gibi sınır sorunlarının çözümlenememesi, antlaşmanın sorunlara çözüm sunmaktan çok farklı sistem önerileri getirdiğini göstermektedir (Ülker, 2021: 121-122).

Rusya'nın Hazar'ın hukuki statüsü sorununu uluslararası alana taşımasının ardından 1998'de Azerbaycan ve Kazakistan, deniz yatağının paylaşımına yönelik bir antlaşma imzalamış ve Hazar'ın kuzeyinde ortay hat prensibine dayalı sınır belirlemişlerdir (Çolakoğlu, 1998: 111). Aynı yıl Kazakistan ve Türkmenistan da benzer bir antlaşma yaparken, Azerbaycan ile Rusya arasında 2001'de imzalanan antlaşma, hidrokarbon kaynaklarının arama ve işletme faaliyetlerinin kolaylaştırılmasına imkân tanımıştır. Ancak İran ve Türkmenistan, bu antlaşmaları tanımamış ve beş kıyıdaş ülke dışındaki antlaşmaların geçersiz olduğunu beyan etmişlerdir (Ruban, 2018: 118-119). Bu bağlamda, 2003 yılında İran ve Türkmenistan, Hazar'ın güneyinin paylaşımı konusunda anlaşarak deniz yatağının beş eşit parçaya bölünmesini önermiş ve bu durum, kuzeyde Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya ile güneyde İran ve Türkmenistan arasında bir anlaşmazlığın sürdüğünü ortaya koymuştur (Kahraman ve Merdan, 2020: 448-449).

Tahran'da 4 Kasım 2003 tarihinde gerçekleştirilen toplantıda kıyıdaş devletler, Hazar Denizi'nin deniz çevresinin korunmasına yönelik bir çerçeve sözleşmesi imzalamışlardır. Ardından, Ekim 2007'de yine Tahran'da kıyıdaş ülkeler, Hazar'daki kaynaklardan sadece kıyıdaş devletlerin yararlanabileceğini, bu ülkeler arasında anlaşmazlık olsa bile askeri müdahalenin yapılmayacağını ve üçüncü ülkelerin Hazar'a kıyıdaş devletlerin topraklarını askeri amaçla kullanamayacağını içeren bir bildiri yayınlamışlardır. Bu belgede, Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin bir düzenleme yer almamıştır (Kepbanov, 2005: 81).

Kasım 2010'da Bakü'de düzenlenen zirvede, Hazar'a kıyıdaş devletler güvenlik iş birliği alanında bir antlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma, kıyıdaş ülkeler arasında saldırmazlık, güç kullanmama, içişlerine karışmama ve Birleşmiş Milletler ilkelerine uyma taahhütlerini içermektedir. Aynı zamanda, Hazar'ın bir barış, istikrar ve iyi komşuluk denizi olarak kalmasını amaçlayan bu anlaşma, Hazar'ın hukuki statüsüne dair bir belirleme içermemekte olup, anlaşmanın ikinci maddesinde Hazar'ın statüsünü düzenlemek gibi bir amaç taşımadığı açıkça ifade edilmiştir (Janusz-Pawletta, 2015: 47).

Hazar Denizi'nin jeopolitik ve stratejik önemi, özellikle enerji kaynakları açısından Türk dünyasında belirginleşmiştir. Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan, denizin altındaki zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarını uluslararası pazarlara taşımak için büyük altyapı projelerine yatırım yapmıştır. Bu projelerin en önemlilerinden biri olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Azerbaycan petrolünü dünya pazarına ulaştırarak bölgesel iş birliğini pekiştirmiştir (Kalicki, 2001, s. 125). Enerji kaynaklarının çıkarılması ve ihraç edilmesi, Türk dünyasının ekonomik kalkınmasına doğrudan katkı sağlamış, aynı zamanda bu ülkeler arasındaki jeopolitik ilişkileri güçlendirmiştir. Bununla birlikte, Hazar Denizi'nin statüsü ve kaynakların paylaşımı konusundaki belirsizlikler, zaman zaman kıyıdaş devletler arasında diplomatik gerilimlere yol açmıştır (Forsythe, 1996, s. 14).

Bölgedeki Türk cumhuriyetleri açısından Hazar Denizi, sadece enerji kaynakları bakımından değil, aynı zamanda stratejik ittifaklar ve bölgesel güvenlik dengeleri açısından da önemli bir rol oynamaktadır. Kıyıdaş devletler, bu kaynakları kullanarak bölgesel güç dengelerini şekillendirme ve küresel enerji güvenliğinde kilit bir rol üstlenme kapasitesine sahiptir. Örneğin, Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkeler, enerji ihracatını artırarak ekonomik kalkınmalarını hızlandırmakta ve uluslararası enerji piyasalarında önemli aktörler haline gelmektedir (Molchakov ve Glikman, 2022, s. 60). Hazar Denizi, Türk dünyası için gelecekteki ekonomik büyüme ve bölgesel stratejik çıkarların merkezi bir unsuru olarak konumlanmaktadır.

Bu gelişmelerin ışığında, Hazar Denizi'nin statüsüne ilişkin anlaşmalar ve uluslararası müzakereler, bölgedeki güç dengelerini etkilemeye devam etmektedir. Özellikle 2018'de imzalanan Hazar Denizi Anlaşması, denizin bölgesel paylaşımına ilişkin bazı sorunları çöze de kıyıdaş devletler arasında statüye ilişkin belirsizlikler tam anlamıyla giderilememiştir (Karataeva, 2020, s. 242). Bu haliyle, Hazar Denizi'nin statüsü ve enerji kaynaklarının paylaşımı, önümüzdeki yıllarda bölgenin jeopolitik ve ekonomik dinamiklerinde önemli bir unsur olarak kalmaya devam edecektir. Kıyıdaş devletler arasında süregelen müzakereler,

bölgedeki iş birliğini geliştirme fırsatları sunarken, aynı zamanda statüye ilişkin belirsizliklerin çözümü için daha fazla diplomatik çabaya ihtiyaç duyulacaktır. Bu bağlamda, Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin ortak çıkarları doğrultusunda sürdürülebilir çözümler bulması, bölgesel barış ve istikrar açısından da kritik öneme sahiptir.

4. SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin Hazar Denizi üzerindeki politikaları, bu bölgedeki stratejik hakimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla geliştirdiği önemli diplomatik ve askeri hamleleri içermektedir. Özellikle 1921 ve 1940 yıllarında İran ile imzalanan antlaşmalar, Sovyetler Birliği'nin Hazar Denizi üzerindeki egemenlik haklarını pekiştirme ve İran'ı bu kontrol mekanizmasına entegre etme stratejisini açıkça yansıtmaktadır. 1921 Dostluk Antlaşması ile Türkmençay Antlaşması'nın getirdiği sınırlamaların kaldırılması, İran'ın denizcilik haklarının yeniden tanınmasını sağlarken, Sovyetlerin Hazar üzerindeki denetimini artırmasına olanak tanımıştır. Böylece, Sovyet dış politikası, İran ile iş birliğini geliştirerek, deniz üzerindeki jeopolitik ve ekonomik çıkarlarını dengeleme çabasını sürdürmüştür.

1940 Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması ile Hazar Denizi'nin "Sovyet-İran Denizi" olarak tanımlanması, bölgenin sadece iki ülkenin denetimi altında olduğunu vurgulamış ve üçüncü ülkelere yönelik denizcilik faaliyetleri konusunda önemli sınırlamalar getirmiştir. Bu durum, Sovyetler Birliği'nin bölgedeki güvenlik ve stratejik denetimini sağlama kararlılığını yansıtırken, deniz üzerindeki etkin kontrolünü pekiştirmiştir. Bu bağlamda her iki antlaşma da Sovyetler Birliği'nin Hazar üzerindeki jeopolitik hegemonyasını hukuki belgelerle destekleyen ve İran'ı da bu denetim sürecine dahil eden stratejik düzenlemeler olarak öne çıkmaktadır.

Hazar Denizi üzerindeki bu egemenlik mücadelesi, bölgedeki Türk cumhuriyetleri üzerinde de uzun vadeli etkiler bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin denizcilik ve enerji kaynaklarını denetim altına alması, bölgedeki Türk dünyasının ekonomik ve siyasi yönelimlerinde belirleyici olmuştur. Bağımsızlık sonrası Türk cumhuriyetleri, Hazar Denizi'nin stratejik kaynaklarını uluslararası pazarlara açma hedefleri doğrultusunda önemli altyapı projelerine yönelmiş, ancak Sovyet dönemi mirasının getirdiği hukuki ve siyasi kısıtlamalar, bu ülkelerin bağımsız bir enerji politikası geliştirmesini zorlaştırmıştır. Bu nedenle, Sovyetlerin Hazar üzerindeki politikaları, Türk dünyasının ekonomik kalkınmasında ve stratejik özerklik çabalarında halen etkisini sürdüren miraslardan biridir.

Sonuç olarak, Hazar Denizi'nin statüsü ve bu bölgedeki kaynakların paylaşımı hem bölgesel hem de küresel güç dengeleri açısından kritik bir unsur olmaya devam etmektedir. Sovyet döneminde atılan bu diplomatik ve stratejik adımlar, günümüzde Hazar Denizi kıyısındaki ülkeler arasında süregelen anlaşmazlıkların temelini oluşturmuştur. Bölgenin stratejik önemi ve enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara açılma potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda, Hazar Denizi'ndeki kaynakların sürdürülebilir ve adil bir paylaşımı, bölgedeki barış ve istikrar için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABILKASH, Akbope. (2022). Kazakistan'ın Hazar Denizi Konusunda Enerji Diplomasisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- CEFEROV, Z. (2023). "Hazar Denizi'nde Rekabet ve Hukuki Statü Tartışmalarının Tarihsel Arka Planı". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), ss. 81-102.
- ÇOLAKOĞLU, S. (1998). "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 53(1-4), ss. 107-122.
- DUBBER, B. H. (2000). "The Caspian: Is It a Lake, a Sea or an Ocean and Does It Matter? The Danger of Utilizing Unilateral Approaches to Resolving Regional/International Issues". *Dickinson Journal of International Law*, 18(2), ss. 253-291.
- DZHAKHİEVA, E.G. (2015). "Dogovory Rossii s Iranom: Istoriko-pravovoy Analiz (XVIII–XXI vv.)". *Yuridicheskiy Vestnik DGU*, 13(1), ss. 37-41.
- FORSYTHE, R. (1996). *The politics of oil in the Caucasus and Central Asia: Prospects for Oil Exploitation and Export in the Caspian Basin*. Oxford: Oxford University Press.
- GARİBOV, A. (2014). "Militaryization of the Caspian Sea: Naval Arms Race and Conflicting Interests". *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*. Ed. C. Frappi ve A. Garibov, Milano: Egea Editore. ss. 41-58.
- HARUNOĞULLARI, M. (2018). "Legal status of the Caspian Sea and sharing of energy resources: Disputes and struggles between the Riparian Countries". *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, ss. 202-217.
- İBRAHİMOV, R. (2014). "The importance of the Caspian Sea to Azerbaijan: Opportunities, Challenges, and Prospects". *The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis*. Ed. C. Frappi ve A. Garibov, Milano: Egea Editore. ss. 93-113.
- İSLAMOVA, Umida. (2022). Küresel Enerji Odağı "Hazar Denizi'nin" Jeopolitik Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- JANUSZ-PAWLETT, B. (2015). *The legal status of the Caspian Sea: Current challenges and prospects for future development*. Berlin, Springer-Verlag, 2015.

- KAHRAMAN, F. Ş., ve MERDAN, A. S. (2020). “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsü”. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KAÜİİBFD)*, 11(21), ss. 434-468.
- KALICKI, J. H. (2001). “Caspian Energy at the Crossroads”. *Foreign Affairs*, 80(5), 120–134.
- KARATAEVA, E. (2020). “The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea: The Final Answer or an Interim Solution to the Caspian Question?”. *The International Journal of Marine and Coastal Law*, 35(2), ss. 232-263.
- KEPBANOV, Y. A. (2005). “Kaspiyskoye More: Podkhody k Formirovaniyu Pravovogo Statusa”. *Moskovskiy Jurnal Mezhdunarodnogo Prava*, (4), ss. 62-81.
- KULAKOV, Vladimir Olegovich. (2017). “Zakonodatelnye Osnovy Ustanovleniya i Razvitiya Diplomaticheskikh Otnosheniy Sovetskogo Soyuza s Iranom”. *Manuskript*, No.12-4 (86), ss. 90-93.
- MAKİLİ-ALİYEV, Kamal. (2014). “Caspian ‘Sea’ and Its International Legal Status”. The Caspian Sea Chessboard: Geo-political, Geo-strategic and Geo-economic Analysis. Ed. C. Frappi ve A. Garibov, Milano: Egea Editore. ss. 27-40.
- Mir Mezhdru Voynami: Izbrannyye Dokumenty Po Istorii Mezhdunarodnykh Otnosheniy 1910-1940-kh Godov.* (1997). Moskovskiy Gosudarstvennyy Institut Mezhdunarod. Otnosheniy (un-t) MID RF, Sost. A. V. Malgin, Moskva.
- MOLCHAKOV, N. Y. ve GLİKMAN, O. V. (2022). Exploitation and Use of Oil and Gas Resources in the Caspian Sea: Legal Aspects. *Comparative Politics Russia*, 13(1-2), ss. 58-72.
- RUBAN, Larisa Semenovna. (2018). “Istoriya Kaspiyskogo morya v dosovetskiy i postsovetskiy periody”. *Nauka, Kultura, Obshchestvo*, No.1, ss. 109-120.
- SCHOFIELD, C. ve PRATT, M. (1996). “Claims to the Caspian Sea”. *Jane's Intelligence Review*, 8(2), ss. 75-78.
- ÜLKER, Halil. (2021). Hazar Jeopolitiği ve Hazar Konvansiyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

DENİZ GÜVENLİĞİNDE MINİLATERAL İŞBİRLİĞİ ARAYIŞLARI**THE SEARCH FOR MINILATERAL COOPERATION IN THE MARITIME SECURITY**

Övgü KALKAN
KÜÇÜKSOLAK
okalkan@yalova.edu.tr
0000-0002-3052-9728

Araştırma Makalesi
Research Article

ÖZ 21. yüzyılın gittikçe karmaşıklaşan meydan okumaları karşısında devletler farklı çözüm yolları aramakta, işbirliği mekanizmalarını çeşitlendirmektedirler. Çok taraflı, geniş üyeli uluslararası mekanizmalar özellikle de 20. yüzyılın öne çıkan temel çözüm yıllarından birini teşkil etmekteyse de 21. yüzyılın dünya siyasetinde sınırlı sayıda devletin yer aldığı minilateral işbirliklerinin popüler bir seçenek haline geldiği görülmektedir. Farklı özelliklerdeki devletlerin kendilerini doğrudan ilgilendiren sorunlar karşısında ortak çıkarları kapsamında bir araya gelmesiyle oluşan minilateral işbirlikleri deniz güvenliğinden teknoloji konularına uzanan farklı alanlarda faaliyet göstermektedir. Büyük güçlerin sistemsel rekabet kapsamında araçsal bir çerçevede yaklaştıkları minilateral işbirliklerinde başı çekme konusunda hevesli oldukları görülmektedir. Özellikle de Asya-Pasifik bölgesinde minilateral işbirlikleri çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetlerin kapsamı, deniz güvenliğinde oynadığı rol ve sistemsel güç mücadelesindeki yeri dikkat çekicidir. Zira Çin'in bölgede artan eylemleri ve baskın politikaları karşısında ABD'nin minilateral işbirlikleri üzerinden nüfuzunu koruma ve derinleştirme çabası içerisinde olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmada minilateral işbirliklerinin oluşumunda etkili olan dinamikler ile bu işbirliklerini cazip kılan unsurlar irdelenerek başta deniz güvenliği olmak üzere minilateral işbirliklerinin çeşitli alanlardaki artan etkinlikleri analiz edilmektedir. Küresel güvenlik dinamiklerinin bir yandan yeni fırsatlar sunduğu bir yandansa yeni meydan okumaları çok daha çetrefilli bir hale dönüştürdüğü mevcut durum karşısında minilateral gruplaşmaların güvenlik çevresini ne derece olumlu etkileyeceği tartışılmalıdır. Zira bu gruplaşmalar kendi içlerinde güvenlik üretirken, grup dışı kalan devletler açısından bir endişe ve güvensizlik kaynağı yaratabilmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Minilateral İşbirlikleri, Deniz Güvenliği, Asya-Pasifik, ABD, Çin.

ABSTRACT In the face of the increasingly complex challenges of the 21st century, states are looking for different solutions and diversifying their cooperation mechanisms. Although multilateral, large-member international organizations constituted one of the prominent solutions for the challenges of the 20th century, minilateral collaborations involving a limited number of states have become a popular option in the world politics of the 21st century. Minilateral collaborations, which are formed by limited number of states with different characteristics within the scope of their common interests, operate in different areas ranging from maritime security to technology issues. It seems that the great powers are eager to take the lead in minilateral cooperation, which they approach in an instrumental framework within the scope of the systemic competition. The scope of activities carried out within the framework of minilateral cooperation, especially in the Asia-Pacific region, the role it plays in maritime security and its place in the systemic power struggle are remarkable. In the face of China's increasing actions and assertive policies in the region, it is observed that the USA is trying to maintain and deepen its influence through minilateral cooperations. In this study, the increasing effectiveness of minilateral collaborations in maritime security is analyzed by examining the dynamics that are effective in the formation of minilateral collaborations and the factors that make these collaborations attractive. It should be discussed to what extent minilateral groupings will positively affect security environment in the face of the current situation, where the global security dynamics offer new opportunities on the one hand, and transforms new challenges into a much more complicated situation on the other. While these groupings produce security within themselves, they can be considered as a source of insecurity for states outside the group.

Keywords: Minilateral Cooperation, Maritime Security, Asia-Pacific, USA, China.

Geliş Tarihi
Received: 10.12.2024
Kabul Tarihi
Accepted: 19.12.2024

1. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde çok taraflı uluslararası işbirlikleri devletlerin ortak problemlerinin çözümünde alternatif yollar olarak öne çıkmışlardır. Ancak günümüzün karmaşık problemleri, yükselen istikrarsızlıklar ve tırmanan ABD-Çin rekabetinin sistem ve devletler üzerindeki baskısı karşısında çok taraflı mekanizmalar yetersiz kalmaktadırlar. Bu minvalde devletlerin pragmatik bir yaklaşım benimseyerek belirli konulardaki işbirliklerini geliştirmek amacıyla minilateral işbirliklerini tercih ettikleri görülmektedir.

Son dönemlerde diplomaside popüler bir seçenek haline gelen minilateral işbirlikleri pek çok konu alanında gerçekleşmektedir. Deniz güvenliğinden siber güvenliğe kritik altyapıdan ekonomiye varan alanlarda sınırlı sayıda devlet bir araya gelmekte ve ortak çıkarlar doğrultusunda işbirliği mekanizmalarını ve politikalarını şekillendirmektedirler. İdeolojik kaygılardan bağımsız bir çerçevede konu odaklı olarak şekillenen minilateral işbirlikleri devletlere daha kısa sürede karar alma şansı vermektedir. Çok taraflı mekanizmaların ağır işleyen hantal yapıları karşısında, minilateral işbirliklerinin dar kapsamlı yapısı efektif bir uygulama imkanı sunmaktadır.

Minilateral işbirliklerine yönelik başlıca tartışma konuları arasında dışlayıcı veya tamamlayıcı şekilde tanımlanabilecek nitelikleri yer almaktadır. Kimi minilateral işbirlikleri çok taraflı işbirliklerini tamamlayıcı bir niteliğe sahipken kimileri de dışlayıcı bir nitelikte olabilmektedir. Bu çerçevede Asya-Pasifik bölgesindeki minilateral işbirlikleri dikkat çekicidir. Zira bölgede sayıları gittikçe artan minilateral işbirlikleri özellikle de ABD tarafından Çin ile küresel güç rekabeti kapsamında araçsal olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan Çin'in de minilateral işbirliklerinde yer aldığı ve küresel düzeyde nüfuzunun artması bağlamında değerlendirdiği görülmektedir. ABD'nin bölgedeki minilateral girişimleri başta deniz güvenliği olmak üzere güvenlik çevresine yönelik gelişirken, Çin'in girişimleri daha çok jeoekonomik mülahazalar kapsamında şekillenmektedir. Buradaki temel meseleyi ortaya çıkan minilateral işbirliklerinin diğer devletler tarafından nasıl algılandığı ve başta bölge güvenliği açısından ne tür sonuçlar üretebileceği teşkil etmektedir. Söz konusu iki büyük gücün bölgedeki devletlerin katılımlarıyla oluşturduğu minilateral yapıların dışlayıcı bir nitelikte işlev görmesi olumsuz sonuçlar doğurabilecek, yeni güvensizlik kaynakları teşkil edebilecektir. Asya-Pasifik'in dünya siyasetinde arz ettiği önemli jeopolitik konumu çerçevesinde minilateral işbirliklerinin başta deniz güvenliği olmak üzere güvenlik çevresinde oynadıkları rolün incelenmesi önümüzdeki dönemin olası gelişmelerinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

2. ÇOK TARAFLILIKTAN MİNİLATERAL İŞBİRLİKLERİNE YÖNELİM

Çok taraflılık ve uluslararası işbirliği olgularının hayata geçmesine yönelik çabalar 19. yüzyılda ilk örneklerini vermiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde hız kazanarak devam etmiştir. İçinde bulunduğumuz çağın karmaşık problemleri karşısında devletler bir taraftan çok taraflı yapılanmalar üzerinden çözüm aramaya devam etmekteyse de gerek büyük güçlerin uluslararası sistemde hakim konum edinme çabaları gerekse devletlerin pragmatik çözüm arayışları kapsamında dar çerçeveli minilateral işbirliği modellerinin öne çıkmaya başladığı görülmektedir.

Minilateral işbirliği modellerinde az sayıda devlet belli bir konuda bir araya gelerek politika geliştirmektedir. M. Naim (2009) minilateralizmi "bir sorunun çözümünde en güçlü etkiyi yapmak amacıyla mümkün olan en az sayıda devletin bir araya gelmesi" şeklinde tanımlarken, R. Haass (2010) da sözkonusu işbirliğinin "pragmatik ve elastik" yapısına dikkat çekmektedir. Çok taraflılığın geniş konu kapsamı, yüksek sayıda üyesi ve katılımcılık vurgusunun karşısında minilateral işbirliği az sayıda devletin çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla çerçevesi son derece sınırlı bir konuda yaptıkları işbirliklerini ifade etmektedir. Çok taraflı uluslararası örgütler özellikle de yükselen güçlerin uluslararası tanınırlığı ve prestiji anlamında önemliken (Dal ve Dipama, 2022: 558), minilateral işbirliklerinde etkinlik ve işlerlik öne çıkmaktadır. Çok taraflılığın geniş kapsamı ve karar alma süreçlerinin kimi zaman muğlak ve yetersiz işleyişi karşısında minilateral işbirliklerinin sınırlı üyeliği, ortak çıkar ve öncelikleri, çok daha hızlı ve etkili işleyen karar alma ve uygulama süreçleri devletleri minilateral işbirliklerine doğru itmektir. Çok taraflı örgütlerin geniş katılımı alınan kararların meşruiyeti anlamında önemli olmakla beraber bu kararların uygulanma düzeyi, yüksek örgütsel maliyetler ve bireysel kayıplar üye devletlerde motivasyon eksikliğine neden olmaktadır (Sandler, 2004). BM Güvenlik Konseyi örneğinde de görüldüğü üzere karar alıcı mekanizmaların veto yetkisine sahip büyük güçlerin mücadelelerine sahne olması hem bu kurumların meşruiyetini hem de alınan kararların uygulanabilirliğini sorgulanır hale getirmektedir. Diğer taraftan, minilateral işbirliklerinin içeriğinin ve uygulama araçlarının muğlak şekilde tanımlanan, geniş kapsamlı değerler vurgusu yapmak yerine doğrudan belirli ortak çıkarlara odaklanması işlerliğini kuvvetlendirmekte ve pragmatik bir yaklaşım getirmektedir.

Tarihi bir perspektifle incelendiğinde minilateralizmin aslında yeni bir kavram olmadığı görülmektedir. Zira 19'ncü yüzyılın Avrupa Uyumu'nu ve İkinci Dünya Savaşı sırasında doğan Beş Göz İttifakı'nı minilateralizmin tarihi örnekleri arasında saymak mümkündür. Avrupa Uyumu kapsamında Avrupalı büyük güçler dünya siyasetinde güç dengesini ve sistemsel istikrarı tesis etmek amacıyla bir araya gelirken, Beş Göz İttifakı kapsamında da Birleşik Krallık, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve ABD bir teknik istihbarat işbirliği mekanizması oluşturmuşlardır (Mermer, 2022). Soğuk Savaşın çift kutuplu dünyasında NATO ve BM gibi çok taraflı işbirliği mekanizmaları öne çıkmıştır. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemin sınıraşan, karmaşık ve içiçe geçen sorunları karşısında başta BM olmak üzere çok taraflı uluslararası örgütlerin problem çözümündeki etkinlikleri artan şekilde eleştirilere konu olmuştur. ABD-Çin rekabetinin yükselişe geçtiği, sistemsel istikrarsızlıkların pekçok alanda su yüzüne çıktığı, yönetim anlayışına çok daha fazla ihtiyaç duyulduğu günümüzde ifade edilen tüm bu faktörler karşısında minilateral işbirlikleri devletler açısından cazip bir alternatif olarak konumlanmaktadır.

Şunu söylemek gerekir ki, minilateralizmin yükselişi çok taraflı işbirliklerinin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Zira minilateralizmin işlevsel ve pragmatik yaklaşımı çok taraflı işbirlikleri tarafından da örnek olarak alınabilecek yeni yaklaşımlar ve çözüm yolları sunabilmektedir. BM Etkin Çok Taraflılık Yüksek Düzeyli Danışma Kurulu'nun (High Level Advisory Board on Effective Multilateralism - HLAB) 2023 tarihli raporunda ortaya konan kriterleri bu çerçevede tartışmak mümkündür. Söz konusu raporda çok taraflılığın etkili olabilmesi için gerekli 10 madde sıralanmış ve bu maddeler arasında esneklik ilkesi yer almıştır. Esneklik kriterinin içinde yer alan "alt grupların küresel sorunlara yeni yaklaşımlar

getirmesi" vurgusunu da minilateral işbirliklerini dışlamayan bir çerçevede yorumlamak mümkündür (Dee, 2024: 498-499). Burada öne çıkan başlıca noktalardan biri ise, minilateral işbirliklerinin çok taraflı işbirlikleri çerçevesinde ne derece tamamlayıcı veya dışlayıcı olarak konumlandırıldığıdır. Nitekim devletler çok taraflı işbirliği mekanizmalarına dahil olup minilateral yapılar çerçevesindeki faaliyetlerini çok taraflı kurumun müzakere süreçlerine entegre edebilir ve minilateral işbirliğini kolektif eylemi ilerletmek ve ulusötesi sorunların üstesinden gelmek için araçsal bir şekilde düşünebilirler. Bu çerçevede minilateral işbirliği mekanizmaları problem çözümünde kolaylaştırıcı bir rol oynayabilmektedirler. Diğer taraftan devletler, çok taraflı kurumların müzakere süreçlerinden ayrı, alternatif müzakereci veya teknik forumlar olarak da minilateral işbirliği mekanizması oluşturabilmektedirler (Dee, 2024: 504). Özellikle de büyük güçlerin kendi çıkar, norm ve prensiplerini gerçekleştirmek amacıyla oluşturdukları dışlayıcı nitelikteki alternatif minilateral mekanizmalar diğer devletler açısından bir endişe kaynağı yaratmaktadır. Bu durum da söz konusu mekanizmaların sınırlı sayıdaki devletin işbirliğini sağlamlaştırırken, dışarıda kalanlar açısından bir güvensizlik kaynağı teşkil etmesine neden olmaktadır.

3. AVRUPA'DAN ASYA-PASİFİK'E MINILATERAL İŞBİRLİĞİ ÖRNEKLERİ

Günümüz itibariyle değerlendirildiğinde devletlerin farklı coğrafyalarda çeşitlenen konu alanları kapsamında bir araya gelerek minilateral işbirlikleri geliştirdikleri görülmektedir. Bu bölümde de görüleceği üzere, ele alınan örnek yapıların incelenmesi bir taraftan işbirliklerinin doğasının anlaşılması diğer taraftan da gruplaşmaların küresel siyasetin gidişatındaki yerinin sorgulanması açısından önem arz etmektedir. Konu alanları itibariyle minilateral işbirliklerinin farklılaşan ve derinleşen içeriği, işbirliklerinde fonksiyonelliğin artan önemi ve gruplaşmaların konu olduğu siyasi mülahazalar gerek küresel sistemin istikrarı gerekse yönetim anlayışının sorgulanması açısından elzemdir.

Avrupa çerçevesinde düşünüldüğünde *Üç Deniz İnisiyatifi* (Three Seas Initiative-TSI), minilateralizmin son dönemdeki örneklerinden birini teşkil etmektedir¹. 2015 yılında kurulan İnisiyatifin içinde Baltık Denizi, Adriyatik Denizi ve Karadeniz arasında konumlanan 13 AB üyesi devlet yer almaktadır. Girişimin amacı ulaşım, enerji ve dijital sektörlerde alt yapının geliştirilmesi ve yeni yatırımların, enerji güvenliğinin ve ekonomik kalkınmanın sağlanması olarak ifade edilmektedir (Three Seas Summit and Business Forum, 2024). Geçmişte Demir Perde ülkeleri olan üyelerin Soğuk Savaş sonrası Batı Avrupa ile entegrasyonunun güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Üç Deniz İnisiyatifi AB ülkeleri açısından çeşitli tartışmalara konu olmaktadır. Bir taraftan yönetim anlayışı çerçevesinde iç pazarın, altyapının ve enerji güvenliğinin güçlendirilmesiyle beraber girişimin AB bütünleşmesini tamamlayıcı bir rol oynayacağı vurgusu yapılmaktadır. Diğer taraftan ise, girişimin Almanya ve Fransa'nın Birlik içindeki güçlü rollerine verilen bir tepki ve Birliğin önümüzdeki dönemde çökmesi durumunda kendi içinde bir alternatif olarak düşünülebileceği yönünde tartışmalar cereyan etmektedir (Hekimler, 2021: 732-733).

¹Ayrıntılı bilgi için Bkz: Hekimler, O. (2021). "Üç Denizler İnisiyatifi: Avrupa Bütünleşmesinde Minilateral bir İşbirliği Modeli mi Yoksa Polonya'nın Denge Arayışı mı?", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3): 725-746.

Harita 1: Üç Deniz İnisiyatifi Ülkeleri

Kaynak: Baltic Security Foundation, 2020

Ortaya çıkışında 2014 tarihli Atlantic Council Raporu'nun etkili olduğu düşünülen girişime ABD ciddi ölçüde destek vermektedir. Gerek Rusya ile Avrupa arasında bir tampon bölge teşkil etmesi gerekse Avrupa'nın yanbaşında cereyan eden Ukrayna Savaşı'nın etkileri çerçevesinde bölgenin jeopolitik konumu gittikçe önem kazanmaktadır. Jeopolitik mülhazaların girişime verdiği destekte önemli rol oynadığı ABD bir taraftan bölgede Rusya'nın olası etkilerinin azaltılması diğer taraftan da Çin'in 17+1 platformuyla hızlandırdığı bölgeye yönelik girişimlerinin önünün kesilmesini amaçlamaktadır. Bu durum da ABD'nin minilateral bir işbirliğini sistemsel rekabet çerçevesinde değerlendirerek desteklemesine ve politika geliştirmesine örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan Türkiye açısından da düşünüldüğünde 2024 yılında İnisiyatife katılan Yunanistan'ın bu platformu Türkiye karşıtı tezlerini güçlendirmek ve Ege'deki dengeleri kendi lehine bozmak amacıyla kullanabilecek olması girişimi önemli kılan bir diğer faktördür (Arıdemir, 2023).

Gerek ABD desteğinin niteliği gerekse AB bütünleşmesi çerçevesindeki yeri itibariyle Üç Deniz İnisiyatifi tartışmalara konu olmaksızın da söz konusu inisiyatifin Avrupa coğrafyasındaki tek minilateral işbirliği olmadığı görülmektedir. Zira Berlin Duvarı'nın yıkılışından sonra kurulan ve Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'dan oluşan *Vişegrad Dörtlüsü* (Visegrad Four) kültürel ve siyasi bir işbirliğini ifade etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde askeri ve ekonomik olarak Batı ile entegrasyonu ve AB üyeliğini hedefleyen Vişegrad Dörtlüsü devletler, bugün üyesi oldukları AB ile çeşitli sorunlar yaşamaktadırlar. Özellikle de 2014 sonrası dönemde AB'nin mülteci politikalarına karşı bir duruş sergileyen Vişegrad Dörtlüsü kendi içinde de Ukrayna Savaşı gibi konularda görüş ayrılığı yaşamaktadır (Beck, 2024; Yeşiltaş ve Erdem, 2021). Dolayısıyla minilateral bir işbirliği mekanizması olarak grubun her daim AB'yi tamamlayıcı bir görev görmediği, kendi içinde de ciddi görüş ayrılıkları yaşayarak işbirliğinin geleceği ile ilgili soru işaretleri

uyandırdığını söylemek mümkündür. Vişegrad Dörtlüsü ile aynı dönemde bölgesel işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulan *Nordik-Baltık 8'lisi* (Nordic-Baltic 8, 1990'larda 5+3 olarak nitelendirilmiştir) de gevşek yapılı bir işbirliği platformu olarak faaliyet göstermektedir. Litvanya, Letonya ve Estonya'nın AB üyesi olmasının ertesinde oluşum kapsamındaki işbirlikleri siyasi, askeri, kültürel, ekonomi, çevre, eğitim ve bankacılık gibi farklı alanlara genişlemiştir (Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania, 2024).

Minilateral işbirliklerine bir diğer örnek olarak Hindistan, İsrail, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve ABD'nin 2021 yılında oluşturduğu *Dörtlü Forumu* (India, Israel, United Arab Emirates, USA- I2U2) vermek mümkündür. Söz konusu devletler "Yeni Dörtlü" olarak da tanımlanan forumun amacını aralarındaki işbirliklerini geliştirmek ve özellikle de su, enerji, ulaştırma, sağlık, uzay ve gıda güvenliği konularında yeni ortak yatırımlara odaklanmak olarak ifade etmektedirler (Aydın, 2021). Farklı coğrafyalardan farklı kapasite ve ideolojik yaklaşımlara sahip olan söz konusu devletlerin ortak çıkarlar temelinde bir araya gelmesi ve uzun dönemli hedefler ortaya koyması stratejik anlamda düşündürücüdür. Zira bu forum ABD açısından ele alındığında Çin'in artan etkinliğinin önünü kesmek amacıyla Asya ve Ortadoğu'daki ortaklıklarının artırılması ve güçlendirilmesi bağlamında anlamlıdır. Diğer ortaklar Hindistan, İsrail ve BAE açısından düşünüldüğünde de söz konusu forumu ABD ile ilişkilerini derinleştirme ve diplomatik etkinliklerini genişletme fırsatı olarak değerlendirebileceklerini söylemek mümkündür (Alhasan ve Solanki, 2022).

Yeni Dörtlü'nün üyesi olan BAE ve Hindistan 2023 yılında da Fransa ile *Üçlü İşbirliği Girişimi* (Trilateral Cooperation Initiative) olarak nitelendirilen bir diğer minilateral işbirliği mekanizmasını geliştirmiştir (United Arab Emirates Ministry of Foreign Affairs, 2023). Üçlü çerçeve aracılığıyla Fransa, BAE ve Hindistan savunma, enerji ve teknoloji gibi çeşitli alanlarda birlikte çalışma iradelerini ortaya koymuşlardır. BAE, Endonezya ve diğer beş ülkeyle birlikte de Mısır'daki COP27'de İklim için Mangrov İttifakı'nı başlatmıştır. İttifak, mangrov ekosistemlerinin korunmasını ve rehabilitasyonunu artırmayı amaçlamaktadır (Mladenov, 2023). Bu örneklerde de görüldüğü üzere devletlere ilişkilerini belli konularda derinleştirme ve hantal karar alma süreçlerini aşma imkânı sağlayan söz konusu mekanizmalar yeni bir diplomatik yol olarak tercih edilmekte ve uluslararası siyasetin rutini haline gelmektedir.

Minilateral işbirliklerinin sayıları gittikçe artmakta ve kapsamaları enerjiden iklime, siber alandan deniz güvenliğine dek genişlemektedir. Hint-Akdeniz bölgesinin deniz güvenliği çerçevesinde de Hindistan, İtalya, BAE ve ABD'den oluşan *Hint-Akdeniz Dörtlüsü* (IndoMed Quad) adı verilen bir dörtlü oluşturulmuş ve söz konusu devletler işbirliklerini deniz güvenliği, altyapı projeleri ve terörizmle mücadele alanlarında güçlendirme kararı almışlardır. Bu yapının oluşumunda Süveyş Kanalı'nın giriş noktasını teşkil eden Babülmendep Boğazı'na yönelik terör ve korsancılık tehditleri önemli bir rol oynamaktadır. Zira Yemen iç savaşı çerçevesinde bölgede terör saldırıları gerçekleştiren Husilerin eylemleri gerek küresel enerji tedarigi ve ticaretini, gerekse bölgesel güvenliği olumsuz yönde etkilemektedir. Saldırıları karşısında ABD bölgede lider bir rol üstlenerek Refah Muhafızı Operasyonu adı verilen çok uluslu bir deniz güvenlik kuvveti oluşturmuştur. Güney Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde deniz güvenliğini sağlama amacı güden Refah Muhafızı'na Çin, Suudi Arabistan ve Mısır katılım göstermemektedirler. Başta Yemen'in karşısında konumlanan Cibuti'de askeri üssü bulunan

Çin'in bu misyona katılmaması, misyona ilk aşamada katılan Fransa ve İspanya'nın daha sonra ayrılması, Avrupa devletlerinin Washington'ın komutasına yönelik eleştirileri söz konusu misyonun etkinliğini zayıflatan unsurlar arasındadır. Bu durum kritik durumlarda NATO gibi çok uluslu yapıların ve hatta AB üyelerinin ne derece ortak ve etkili davranabildiklerini de sorgulatır bir nitelik arz etmektedir (Al Mayeedeen, 2024). Diğer yandan AB üye devletlerin katılımıyla Kızıldeniz'de seyrüsefer güvenliğinin sağlanması amacıyla 19 Şubat 2024 tarihinde Aspides Operasyonu'nu başlatmış ve çeşitli misyonlar gerçekleştirmiştir. Tüm bu gelişmeler kapsamında, küresel bir nitelik arz eden tehditler karşısında çok uluslu yapıların bölgeye yönelik ne derece bütüncül ve kapsayıcı politikalar geliştirebildiği tartışmalı hale gelmektedir. Dolayısıyla Hint-Akdeniz Dörtlüsü'nü mevcut güvenlik çerçevesinde çok taraflı yapılanmaların eksikliklerinin tamamlanması ve deniz güvenliği gibi kritik bir konudaki işbirliğinin sınırlı sayıda devletin etkin karar alabilmeleri kapsamında düşünmek mümkündür. Zira Dörtlünün içinde yer alan ABD ile BAE'nin savunma alanında derinleşen yaklaşımları, BAE ve Hindistan'ın ortak askeri eğitimler ve uygulamalar ile yine savunma alanında geliştirdikleri ikili işbirlikleri, İtalya'nın bölgedeki güçlü askeri gücü üzerinden AB operasyonlarına verdiği destek ve BAE ile gerçekleştirdiği işbirlikleri sözkonusu Dörtlünün deniz güvenliği alanındaki işbirliğinin etkili olabileceğini göstermektedir (Rossi, 2024).

Çok taraflı örgütlerin karmaşık sorunlarla mücadelede yetersiz kaldığı günümüzde devletlerin aynı dünya görüşüne veya ideolojiye bağlı kalmadan belli bir konuda işbirliklerini derinleştirebilmeleri politika uygulamaları açısından ciddi bir avantaj sağlamaktadır. Bu minvalde minilateral işbirliklerinin esnek ve pragmatik yapısı tercih edilmelerinde başlıca unsuru teşkil etmektedir. Minilateral işbirliklerinin yoğunlaştığı coğrafyaların başında Asya-Pasifik yer almaktadır. Söz konusu coğrafyada tırmanan ABD-Çin rekabetine paralel şekilde gruplaşmaların sayıları artmakta ve deniz güvenliği başta olmak üzere konuların kapsamı genişlemektedir. Bu çerçevede minilateral işbirliklerinin incelenmesi gerek bölge güvenliğinin analizi, gerek büyük güçlerin mücadelelerinin anlaşılabilmesi gerekse katılımcı devletlerin uzun dönemli politikalarının tartışılabilmesi açısından önem taşımaktadır.

4. ASYA-PASİFİK GÜVENLİK MİMARİSİNDE TARTIŞMALI MİNİLATERAL İŞBİRLİKLERİ

Deniz gücü ve güvenliği bağlamında Asya-Pasifik dünya siyasetinde önemli bir yere sahiptir. Dünya ticaretinin ve enerji yollarının büyük bir bölümü Asya-Pasifik'ten geçmektedir. Minilateral işbirlikleri açısından da dünya siyasetinde önemli bir konumda yer almaktadır. Stratejik rekabetin çeşitli araçlarından biri olan minilateral işbirlikleri, bölgenin kurumsal yapısının dönüştürülmesi ile güvenlik ve ekonomik mimarinin yeniden şekillendirilmesi potansiyellerini birarada barındırmaktadır (Wilkins ve Hirono, 2024:2-3). Bölgedeki minilateral işbirliklerinde ABD ağırlıklı bir rol oynamakla beraber Avustralya ve Japonya'nın da ciddi anlamda aktif rol üstlendikleri görülmektedir. *Üçlü Stratejik Diyalog* (Trilateral Strategic Dialogue-TSD) ile *Dörtlü Güvenlik Diyalogu* (Quadrilateral Security Dialogue-QUAD)'nın yanısıra ABD ile birlikte *Üçlü Altyapı Ortaklığı* (Trilateral Infrastructure Partnership – TIP) ve *Mavi Pasifik Ortakları* (Partners in the Blue Pasific-PBP)'nda Avustralya ve Japonya'nın etkinlikleri göze çarpmaktadır. Avustralya ve Japonya'nın katılım gösterdikleri minilateral işbirliği mekanizmalarında güvenlik boyutunun ön planda olduğu ve

bir anlamda Çin karşısında caydırıcılık hedefinin gözetildiği görülmektedir. Bölge jeopolitiği ağırlıklı olarak küresel güç ABD ile yükselen güç Çin'in rekabetine sahne olmakta, temel amacı Çin'in çevrenmesi olan ABD minilateral işbirlikleri üzerinden bölgedeki etkinliğini ve nüfuzunu kaybetmeme mücadelesi vermektedir. Özellikle de Obama yönetiminin Asya'ya öncelik verdiği politikası sonrasında bölgedeki girişimlerini hızlandırarak işbirliklerini çeşitlendirdiği, Çin'in ise sözkonusu işbirliklerini dışlayıcı bloklaşmalar çerçevesinde değerlendirdiği görülmektedir (Wu ve Kim, 2024: 870-871).

Avustralya, Hindistan, Japonya ve ABD tarafından kurulan *Dörtlü Güvenlik Diyalogu* (Quadrilateral Security Dialogue - QUAD)' nun temel itibariyle Çin'in yükselen gücünün önüne geçilmesi ve bölgedeki jeopolitik ağırlığın ABD ve müttefiklerinin lehine artması amacıyla kurulduğunu söylemek mümkündür. 2007 yılında Japonya Başbakanı Shinzo Abe tarafından kurulan ancak 10 yıllık duraklama döneminin ertesinde 2017'de düzenli olarak çalışmaya başlayan QUAD'ın ele aldığı başlıca konu alanlarını deniz güvenliği, sağlık güvenliği, iklim değişikliği, altyapı, kritik ve gelişen teknoloji, siber güvenlik, insani yardım ve afet yardımı, uzay, dezenformasyonla mücadele ve terörle mücadele teşkil etmektedir (Australian Government Department of Foreign Affairs and Trade, 2023). Çin'in gerek küresel sistemde artan iddialı konumu gerekse bölgesel düzeyde yürüttüğü yapay adalar ve askeri üsler inşası, deniz milislerinin eylemleri, sahil güvenlik gemilerinin tehlikeli kullanımı gibi ısrarcı ve yayılcı askeri davranışları karşısında bu dört ülke *Özgür ve Açık Hint Pasifik Vizyonu* (ÖAHPV) kapsamında işbirliklerini geliştirmektedirler. Ticaret yollarının açık olması, Hint ve Pasifik Okyanuslarında güvenlik temini, altyapı yatırımlarının geliştirilmesi gibi konulara ağırlık verilen QUAD özü itibariyle Çin'in çevrenmesini amaçlamaktadır. Harita 2'de de görüldüğü üzere üye ülkeler Güney Çin Denizi'ni çevreleyen stratejik konumlarda yer almaktadırlar.

Harita 2: QUAD Üyesi Ülkeler

Kaynak: Vajirao Institute, 2024

Burada dikkat çeken bir nokta da kullanılan terminolojinin jeopolitik mülhazaları yansıması üzerinedir. ABD-Çin arasında cereyan eden jeopolitik rekabetin yapılan açıklamalarda

terminolojik olarak da kendini gösterdiği görülmektedir. Nitekim QUAD'ın açıklamalarında bölge Hint-Pasifik olarak tanımlanarak Çin merkezli bir bölgesel tanımdan kaçınılmakta, Çin ise yaptığı açıklamalarda kendisini merkezde konumlandırabilecek Asya-Pasifik tanımlamasını sürdürmektedir. Ayrıca Asya-Pasifik terminolojisi ASEAN gibi çok taraflı ve daha kapsayıcı işbirliklerini çağırırken, Hint-Pasifik nitelendirmesinin daha dar ve ABD eksenli yaklaşımları ön plana çıkardığını söylemek mümkündür.

QUAD üyeleri özellikle de deniz güvenliği konusunda işbirliklerini güçlendirmektedirler. Halihazırda üyelerin kendi aralarında sürdürdükleri işbirlikleri ve katılmış oldukları ortak deniz tatbikatları bulunmaktaysa da², QUAD söz konusu dört üyenin ortak deniz tatbikatları yapabilmeleri açısından daha kurumsal ve kalıcı bir işbirliği platformu sağlamaktadır. Yapılan ortak askeri tatbikatlarla ortaklar arasında güven inşası ve operasyonel senaryolarda birlikte çalışabilirliğin geliştirilmesine yoğunlaşılmaktadır (Pandalai, 2024). Dörtlü ayrıca 2022 yılında *Denizcilik Alanı Farkındalığı için Hint-Pasifik Ortaklığı* (Indo-Pacific Partnership for Maritime Domain Awareness - IPMDA) girişimini açıklamış ve IPMDA görünüşte geleneksel olmayan güvenlik konularına odaklansa da, Çin'in askeri ve istihbarat toplama faaliyetlerini izlemek için yeni bir kapasite yaratmıştır (Hatamaya ve Wilkins, 2024). 2024 yılında da IPMDA ve diğer Dörtlü ortak girişimlerle ortaya konan araçların en üst düzeye çıkarılması, suların izlenilmesi, güvenliğin sağlanması, yasaların uygulanması ve yasa dışı davranışların caydırılması amacıyla da *Hint-Pasifik'te Eğitim İçin Denizcilik Girişimi* (Maritime Initiative for Training in the Indo-Pacific - MAITRI) açıklanmıştır. Ayrıca 2025 yılı için de ABD Sahil Güvenlik, Japonya Sahil Güvenlik, Avustralya Sınır Kuvvetleri ve Hindistan Sahil Güvenlik tarafından birlikte çalışabilirliği geliştirmek ve deniz güvenliğini ilerletmek için Denizde Dörtlü Gemi Gözlem Misyonu'nun başlatılması planlanmaktadır.

Çin'in denizlerdeki eylemlerine karşı işbirliğinin derinleştirilmesi ve genişletilmesi misyonu gerek QUAD mekanizmalarının işlevlerinde gerekse yapılan açıklamalarda kendini göstermektedir. Zira Hiroşima'daki 2023 zirve toplantısında denizcilik alanında 'zorla veya baskıyla' statükoyu değiştirme girişimlerine karşı olduklarını açıkça ifade eden üyeler bölgenin barışı ve istikrarı açısından BM Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi uluslararası hukuka bağlı kalmanın önemini bir kez daha vurgulamışlardır. 2024 yılı Temmuz ayında Tokyo'da düzenlenen Dörtlü Dışişleri Bakanları Toplantısı ve Eylül ayında Wilmington'da düzenlenen Liderler Zirvesi'nin sonuçları da gri bölge taktiklerinin ele alınması ve denizdeki kör noktaların kaldırılmasıyla bağlantılıdır. Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki eylemlerinin yükselişe geçtiği bir süreçte IPMDA'nın genişletilmesi ve Hint Okyanusu bölgesinde kalıcı bir varlık temin etme girişimleri dikkat çekicidir. Yasa dışı balıkçılık ve gri bölge faaliyetlerine yanıt olarak üyeler arası koordinasyonun geliştirilmesini ve tehditlerin gerçek zamanlı izlenmesini sağlamak amacıyla daha gelişmiş uydu sistemlerini ve deniz gözetleme teknolojilerini entegre etme planı somut adımlar olarak ortaya konmuştur (Pandalai, 2024).

QUAD devletlerinin temel düşüncesini ABD'nin baskın olduğu bir düzlemde bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması teşkil etmekte ve minilateral işbirliği mekanizması da bu

² Ortaklar arasında önceki yıllarda düzenlenen tatbikatlar arasında: Japonya'nın 2008 ve 2009 yıllarında düzenlenen Avustralya'nın Kakadu ve Nichi Trou Trident deniz tatbikatlarına katılması, Japonya ve Hindistan'ın 2012'de Avustralya ve Hindistan'ın da 2015'te ortak deniz tatbikatları düzenlemesi, Japonya'nın 2015'te Hindistan'ın Malabar tatbikatına katılması ve 2015'te ilk kez Avustralya-ABD ortak Savunma Tatbikatı Talisman Saber'e katılması yer almaktadır (Pejsova, 2018).

çerçevede bir araç olarak değerlendirilmektedir. ABD'nin küresel süper güç rolüne karşı oluşabilecek meydan okumaların bertaraf edilmesi ve kendi çıkar ve prensipleri doğrultusunda sistemsiz istikrarın sağlanması çerçevesinde çok taraflı işbirliklerine ek olarak minilateral işbirliklerine gittiği görülmektedir. Bunun karşısında Çin, ABD'nin özellikle de Asya-Pasifik'teki yapılanmalarını hem kendi coğrafyasında çevrelenmesi hem de mevcut ABD eksenli düzenin istikrarı çerçevesinde eleştirmektedir. Çin lideri Xi Jinping QUAD üyesi ABD'nin Japonya ve Avustralya ile yürüttüğü askeri ittifakları Soğuk Savaş kalıntısı olarak nitelendirmiş ve "Asyalılar için Asya" ifadesi kapsamında yeni güvenlik mimarisini Asyalı devletlerin inşa etmesi gerektiğini ifade etmiştir (Heiduk ve Wirth, 2023). Ayrıca QUAD'ı Asya NATO'su olarak nitelendiren Çin, sözkonusu dörtlüyü bölgede yapay tansiyon üretmekle ve Asya-Pasifik bölgesindeki devletlerin kalkınmasına engel olmakla suçlamaktadır (The Hindu, 2024).

Bölge dinamikleri açısından dikkat çeken bir diğer minilateral işbirliği örneğini AUKUS (*Australia, United Kingdom, United States*) teşkil etmektedir. Avustralya, Birleşik Krallık ve ABD'den oluşan ve üçlü güvenlik ortaklığını ifade eden AUKUS 2021 yılında hayata geçmiştir. AUKUS'un işbirliği alanları arasında yapay zeka, siber güvenlik, otonom sistemler, kuantum teknolojisi ve hipersonik kapasitenin geliştirilmesi yer almaktadır (US Department of State, 2024). Sözkonusu işbirliği Avustralya'nın nükleer denizaltıya sahip olmasına ve bu çerçevede ABD ile Birleşik Krallık'ın gerekli desteği sağlamasına imkan vermektedir. Avustralya Savunma Endüstrisi Başkanı Pat Conroy da Çin'in 2030 yılına kadar 21 adet nükleer denizaltı üreteceğini ve farklı tipte yaklaşık 200 adet savaş gemisine sahip olacağını belirtmektedir. Bu durum çerçevesinde Avustralya tarafı deniz gücünün artırılması ve AUKUS çerçevesinde denizaltıların ivedilikle teslim edilmesi yönünde çağrılar yapmaktadır. Dolayısıyla ABD ve Birleşik Krallık'ın desteğiyle Avustralya'nın nükleer enerjiyle çalışan denizaltıya sahip olması Çin'in denizlerde artan gücünün dengelenmesini hedeflemekte ve Güney Çin Denizi'ndeki faaliyetlerine karşı bir duruş sergilemektedir (Yığın, 2023).

Çin AUKUS'u üçüncü ülkeleri dışlayıcı bir blok ve büyük bir sorumsuzluk olarak değerlendirmektedir (Karatabanoğlu, 2021). Çin açısından değerlendirildiğinde kendi coğrafyasında ulusal politikalarının önünü kesmek amacıyla kurulan AUKUS'un bölgesel anlamda tansiyonu yükselten ve güvensizlik yaratan bir unsur teşkil ettiği aşikârdır. Bu durum da gerek AUKUS'un gerekse QUAD'ın uluslararası barış ve istikrar kapsamında ne derece olumlu bir rol oynadığı veya oynayacağı yönünde soru işaretlerine neden olmaktadır.

ABD'nin bölgeye yönelik minilateral işbirliklerini eleştiren Çin'in de bölgedeki çeşitli minilateral işbirliklerinde aktif rol aldığı görülmektedir. *Lancang Mekong İşbirliği* (Lancang Mekong Cooperation - LMC), *Çin-Japonya-Kore Cumhuriyeti Üçlü İşbirliği Sekreterliği* (China - ROK - Japan Trilateral Cooperation Secretariat - TCS) ve 2024 yılına kadar Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'dan oluşan *BRICS* (Brazil, Russia, India, China, South Africa), Çin'in minilateral işbirliği örneklerini teşkil etmektedir. 2016 yılında kurulan LMC, Çin'in yanısıra Mekong Nehri'nin beş aşağı akış ülkesi olan Kamboçya, Laos, Myanmar, Vietnam ve Tayland'dan oluşmaktadır. Çin'in hidroelektrik barajlarından gelen su akışını diğer kıyı devletleriyle birlikte yönetmesini ve bu çerçevede ortaya konan projeler için fon oluşturulmasını hedeflemektedir (Zhou, 2018). Geçen yıllar içerisinde LMC, Lancang-Mekong Havzası ekonomik kalkınma bölgesinin teşkil edilmesinde rol oynamış, Bir Kuşak

Bir Yol Girişimi'nin (One Belt One Road - OBOR) önemli bir parçası haline gelmiş, sürdürülebilir kalkınma üzerinden eşitsizliklerin azaltılması ve ASEAN kalkınma sürecinin güçlendirilmesi noktalarında önemli bir adımı teşkil etmiştir (Kızılyazı, 2024). 2011 yılında kurulan Üçlü İşbirliği Sekreterliği de Çin, Japonya ve Kore Cumhuriyetleri arasında barış ve refahın geliştirilmesini hedeflemektedir. Değişim programları, eğitim, sürdürülebilir kalkınma, çevre, balıkçılık, ekonomik işbirliği, sağlık gibi pekçok alanda işbirliklerinin yoğunlaştırılması yönünde faaliyet gösterilmektedir (Trilateral Cooperation Secretariat, 2024). Sözkonusu minilateral işbirliğinin belirtilen alanlarda fayda sağlamanın yanısıra Doğu Asya işbirliğine katkıda bulunmasının da beklendiği Çin Dışişleri Bakanlığı tarafından ifade edilmektedir (Caiyu ve Juecheng, 2024).

Çin'in en öne çıkan minilateral işbirliği olan BRICS, yükselen gücün ekonomik girişimlere verdiği önemin bir göstergesi niteliğindedir. BRICS kapsamında kurulan *Koşullu İhtiyat Fonu Düzenlemesi* (Contingent Reserve Arrangement-CRA) ile *Yeni Kalkınma Bankası* (New Development Bank-NDB) bir taraftan Asya devletlerine küresel finansal yönetiminde daha çok varlık gösterme imkanı vermektedir. Diğer taraftan da Küresel Güney'in gelişimi kapsamında Çin'in geliştirmekte olan ülkelerin altyapı projelerine fon sağlamasında yeni kanallar açmasını sağlamaktadır (Wilkins ve Hirono, 2024:15-16). Dolardan uzaklaşılmasının da tartışıldığı BRICS'in, Çin'in küresel gücünü ve yönetim anlayışını güçlendirmesinde araçsal bir rol oynayabileceği düşünülmektedir. Ayrıca son dönemde Mısır, Etiyopya, İran, Suudi Arabistan ve BAE'nin de katılımlarıyla genişleyen BRICS çok taraflı bir yapıya evrilmektedir.

Gerek Üçlü İşbirliği Sekreterliğinin Doğu Asya işbirliğine katkı yapması yönündeki beklenti, gerekse LMC mekanizmasının ASEAN'ın önemli bir parçası haline gelmesi Çin'in içinde yer aldığı minilateral işbirliklerini liderlik ettiği çok taraflı girişimleri destekleyecek ve hatta tamamlayacak bir nitelikte şekillendirdiğini göstermektedir. Ekonomik konulara ağırlık verilen işbirlikleri yalnızca ekonomik konularda derinleşen bağları ifade etmemekte uzun dönemli siyasi sonuçlar doğurabilecek bir nitelik de arz etmektedir. Zira söz konusu işbirliklerinin gelişimi devletlerarası güvenin tesisi ve ileride çıkabilecek anlaşmazlıkların önüne geçilmesinin yanısıra Çin'in ortaya koyduğu değerlerin ve düzenin benimsetilmesi bağlamında da anlamlıdır. Bu durum ABD'nin revizyonist olarak nitelendirdiği Çin'in (The White House, 2017:25) yükselişe geçtiği küresel rekabette kendi değer ve prensiplerinin yaygınlık kazanması anlamında attığı adımları çerçevesinde düşünülebilir. Yine küresel sistem çerçevesinde ele alındığında minilateral bir çerçevede kurulan ve yeni üyelerin katılımıyla genişleyen BRICS'in hem Çin'in jeoekonomik gücünün hem de politik nüfuzunun daha geniş bir coğrafyaya yayılması anlamında önem arz ettiğini söylemek mümkündür.

5. SONUÇ

Jeopolitik olarak kritik bir konumda yer alan Asya-Pasifik son dönemde minilateral işbirliklerin de ağırlık merkezi haline gelmektedir. Bölge devletleri çok taraflı işbirliklerinin yanısıra büyük güçlerin başı çektiği minilateral koalisyonlara katılarak çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Farklı konular çerçevesinde faaliyet gösteren minilateral girişimlere Avustralya ve Japonya ağırlıklı olarak deniz güvenliği çerçevesinde

katılmaktayken, ABD bölgedeki nüfuzunu korumak ve küresel güç mücadelesi çerçevesinde Çin'i çevrelemek amacıyla yaklaşmaktadır. ABD minilateral işbirliklerini liderlik ettiği küresel sistemin eksikliklerini giderme ve Çin karşısında bir baskı aracı olarak kullanma kapsamında ele alırken, Çin minilateral girişimleri çok taraflı işbirliklerinin tamamlayıcısı ve nüfuzunun yayılmasında aracı nitelikte değerlendirmektedir. ABD'nin bölgedeki minilateral işbirlikleri üzerinden istikrarı bozucu politikalar benimsediği yönünde eleştirilerde bulunan Çin'in nüfuzunu güçlendirmek adına artan sayıda minilateral işbirliğine katılım göstermesi dikkat çekicidir.

Uluslararası sistemde devam eden ABD-Çin rekabetinin Asya-Pasifik bölgesine yansımaları üzerinden düşünüldüğünde minilateral girişimlerin yalnızca belli konularda işbirliğine yönelik olarak kurulmadığı gözlenmektedir. Zira bu girişimlerin büyük güçlerin liderlik ettikleri ortaklıklar üzerinden küresel güç mücadelelerindeki etkinliklerini artırma ve çok taraflı işbirliklerini destekleme mahiyetinde şekillendirildikleri görülmektedir. Asya-Pasifik jeopolitiğinde Çin'in bölgedeki ağırlığı ve baskın politikaları karşısında ABD'nin stratejik üstünlük sağlama ve bölgeden gelebilecek meydan okumalara karşı durma kapsamında koalisyonlar oluşturduğu aşikârdır. Çin'in de nüfuzunu başta jeoekonomi olmak üzere farklı alanlarda genişletme ve değerlerini yayma amacıyla koalisyonlarda aktif rol aldığı gözlenmektedir. Pragmatik bir yaklaşım sunan minilateral işbirliklerinin temelinde ideolojilerden uzak bir çerçeve sunması bulunmaktadır. Ancak bölgede şekillenen minilateral işbirlikleri incelendiğinde bunların büyük güçlerin kendi değerlerini benimsetmek amacıyla normatif bir kapsamda kullanıldığını da söylemek mümkündür.

Son tahlilde minilateral işbirliklerinin tamamlayıcı veya dışlayıcı nitelikleri çerçevesinde düşünüldüğünde, ABD'nin başta deniz güvenliği olmak üzere güvenlik konuları çerçevesinde şekillendirdiği QUAD ve AUKUS'un üye devletler için işbirliğini güçlendirici bir yapı sunduğu gözlenmektedir. Ancak bu koalisyonların Çin açısından bir güvensizlik faktörü arz ettiği ve karşılıklı tehdit algılamalarının yükselmesine sebebiyet verdiği görülmektedir. Bölge üzerinde derinleşen ABD-Çin rekabeti kapsamında Çin'in girişim ve eylemlerinin ABD ve müttefikleri tarafından revizyonist olarak görülmesi, ABD ve müttefiklerinin minilateral işbirliklerinin de Çin tarafından bölge güvenliğine tehdit olarak algılanması söz konusudur. İşbirliklerinin ve koalisyonların bu karşılıklı güvensizlik çerçevesinde derinleşmesi ise bölge güvenliği bağlamında olumlu bir tablo arz etmemektedir.

KAYNAKÇA

- AL MAYEEDEN (2024). "NATO, EU Lack Unity, Red Sea Coalition is Proof: Ex-Italian Navy Chief", <https://english.almayadeen.net/news/politics/nato--eu-lack-unity--red-sea-coalition-is-proof--ex-italian>, (5.06.2024).
- ALHASAN, H ve SOLANKI, V. (2022). "The I2U2 Minilateral Group", <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2022/11/the-minilateral-i2u2-group/>, (1.06.2024).
- ARIDEMİR, H. (2023). "Üç Deniz Girişimi: Orta ve Doğu Avrupa'da Yükselen İşbirliği ve Jeopolitik Rekabet", <https://www.denizbulten.com/uc-deniz-girisimi-orta-ve-dogu-avrupada-yukselen-isbirligi-ve-jeopolitik-rekabet-436yy.htm>, (26.05.2024).

- AUSTRALIAN GOVERNMENT DEPARTMENT OF FOREIGN AFFAIRS AND TRADE (2023). "The Quad", <https://www.dfat.gov.au/international-relations/regional-architecture/quad>, (7.6.2024).
- AYDIN, N. (2021). "Yeni Dörtlü olarak Görülen Hindistan, İsrail, ABD ve BAE'den Uluslararası Forum Kurma Kararı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/yeni-dortlu-olarak-gorulen-hindistan-israil-abd-ve-baeden-uluslararasi-forum-kurma-karari/2397162>, (1.06.2024).
- BALTIC SECURITY FOUNDATION (2020). "Three Seas Initiative", https://balticsecurity.eu/three_seas_initiative/ (15.05.2024).
- BECK, R. (2024). "The Visegrad Four: Disunity in Central Europe", <https://www.fpri.org/article/2024/02/the-visegrad-four-disunity-in-central-europe/>, (29.05.2024).
- CAIYU, L. ve JUECHENG, Z. (2024). "Trilateral Cooperation Between China, Japan, and South Korea Needs to be Facilitated: TCS Secretary General", <https://www.globaltimes.cn/page/202403/1309682.shtml>, (22.07.2024).
- DAL, E.P. ve DIPAMA S. (2022). "Rising Powers Quest for Increased Legitimacy through IOs in an Era of Loose Multilateralism", *Contemporary Politics*, 28 (5): 558-586.
- DEE, M. (2024). "Minilateralism and Effective Multilateralism in the Global Nuclear Order", *Contemporary Security Policy*, 45 (3): 494-524.
- HAASS, R. (2010). "The Case for Messy Multilateralism", <https://www.ft.com/content/18d8f8b6-fa2f-11de-beed-00144feab49a> (10.05.2024).
- HATAMAYA, K ve WILKINS, T. (2024). "The QUAD's Growing Focus on Maritime Security", <https://eastasiaforum.org/2024/02/28/the-quads-growing-focus-on-maritime-security/> (9.6.2024).
- HEIDUK, F. ve WIRTH, C. (2023). "The Quadrilateral Security Dialogue between Australia, India, Japan, and the US", <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2023C31/>, (10.06.2024).
- HEKİMLER, O. (2021). "Üç Denizler İnisyatifi: Avrupa Bütünleşmesinde Minilateral bir İşbirliği Modeli mi Yoksa Polonya'nın Denge Arayışı mı?", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (3): 725-746.
- HIGH-LEVEL ADVISORY BOARD ON EFFECTIVE MULTILATERALISM, (2023). "A breakthrough for people and planet: Effective and inclusive global governance for today and the future", https://highleveladvisoryboard.org/breakthrough/pdf/highleveladvisoryboard_breakthrough_fullreport.pdf. (25.05.2024)
- KARATABANOĞLU, S. (2021). "AUKUS Paketi Fransa'nın Hint-Pasifik'te Planlarını Suya Düşürdü", *EURO Politika Dergisi*, 11: 22-27.
- KIZILYAZI, B. (2024). "Lancang-Mekong İşbirliği'nin Sürdürülebilir Kalkınmadaki Rolü", <https://www.ankasam.org/anika-analizler/lancang-mekong-isbirliginin-surdurulebilir-kalkinmadaki-rolu/>, (21.06.2024).
- KALKAN KÜÇÜKSOLAK, Ö. (2024). Deniz Güvenliğinde Minilateral İşbirliği Arayışları, DA&MS Sayı 3, 71-85.

- MERMER, C.T. (2022). "Beş Göz: Anglosakson Dünyanın İstihbarat İşbirliği Mekanizması" https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70102/bes_goz_anglosakson_dunyanin_istihbarat_is_birligi_mekanizmasi (15.05.2024).
- MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA (2024). "Nordic Baltic Cooperation", <https://www.urm.lt/en/lithuania-in-the-region-and-the-world/regional-cooperation/nordic-baltic-cooperation-nb8/1004>, (1.06.2024).
- MLADENOV, N. (2023). "Minilateralism: a Concept that is Changing the World Order", <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/minilateralism-concept-changing-world-order>, (5.06.2024).
- NAIM, M. (2009). "Minilateralism ", <https://foreignpolicy.com/2009/06/21/minilateralism/>, (10.05.2024).
- PANDALAI, S. (2024). "The QUAD is Quietly Adapting Methods of Security Cooperation", <https://thediplomat.com/2024/10/the-quad-is-quietly-adapting-methods-of-security-cooperation/>, (9.6.2024).
- PEJSOVA, E. (2018). "The Indo-Pacific: a Passage to Europe?", https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief%203%20The%20Indo-Pacific_0.pdf, (9.6.2024).
- ROSSI, E. (2024). "The Case for an IndoMed Quad: India, Italy, UAE and US Cooperation", <https://www.eurasiareview.com/05122024-the-case-for-an-indomed-quad-india-italy-uae-and-us-cooperation-analysis/>, (6.6.2024).
- SANDLER, T. (2004). Global Collective Action, Cambridge University Press.
- THE HINDU (2024). "China Accuses Quad of Conflicts" <https://www.thehindu.com/news/international/china-accuses-quad-of-stirring-up-conflicts-inciting-confrontation/article68460110.ece>, (11.07.2024).
- THE WHITE HOUSE (2017). The National Security Strategy of the USA, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, (25.07.2024).
- THREE SEAS SUMMIT AND BUSINESS FORUM, (2024). <https://3seas.eu/>, (26.05.2024).
- TRILATERAL COOPERATION SECRETARIAT (2024). "Joint Declaration of the Ninth ROK, Japan, China Trilateral Summit", <https://www.tcs-asia.org/en/data/documents.php>, (22.06.2024).
- UNITED ARAB EMIRATES MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (2023). "UAE, France, India Establish Trilateral Cooperation Initiative, Adopt Implementation Roadmap", <https://www.mofa.gov.ae/en/mediahub/news/2023/2/5/05-02-2023-uae-cooperation>, (1.06.2024).
- US DEPARTMENT OF STATE (2024). "AUKUS: The Trilateral Security Partnership Between te US, Australia and the UK", <https://www.defense.gov/Spotlights/AUKUS/>, (12.07.2024).

- VAJIRAO INSTITUTE (2024). "What is Quad and What is Objectives and Challenges", <https://www.vajiraoinstitute.com/upsc-ias-current-affairs/what-is-quad-and-what-is-objectives-and-challenges.aspx>, (7.6.2024).
- WILKINS, T.S. ve HIRONO, M. (2024). "Indo-Pacific Minilateralism and Strategic Competition (I): Australia/Japan and Chinese Approach Compared", <https://www.eastwestcenter.org/publications/indo-pacific-minilateralism-and-strategic-competition-i-australiajapan-and-chinese>, (20.07.2024).
- WU, X. ve KIM, D. (2024). "China's Perception of Minilateralism and Chinese-Style Multilateralism", *Australian Journal of International Affairs*, 78 (6): 869-888.
- YEŞİLTAS, S. ve ERDEM, T. (2021). "Vişegrad Grubu Üzerine Bir Analiz: Oluşumu, İşleyişi, Etkileri ve Sorunlar", *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18 (40): 2961-2998.
- YİĞİN, A.A. (2023). "Çin'in 2030'a Kadar 21 Adet Nükleer Denizaltı İnşa Etmesi Bekleniyor", <https://www.defenceturk.net/cinin-2030a-kadar-21-adet-nukleer-denizalti-insa-etmesi-bekleniyor>, (13.07.2024).
- ZHOU, L. (2018). "Five Things to Know About the Lancang-Mekong Cooperation Summit", <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2127387/five-things-know-about-lancang-mekong-cooperation>, (21.07.2024).